Sofi Tram-Semen

ATALARIMIZ HUNLAR

balci60
Kitaplığı

KAYNAK YAYINLARI

Sofi Tram-Semen

ATALARIMIZ HUNLAR

Tarama
Epub - Mobi : balci60

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Temmuz 2007
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978-975-343-507-9

KAYNAK YAYINLARI: 495

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi:www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@ kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Sofi Tram-Semen
ATALARIMIZ HUNLAR

İÇİNDEKİLER

KAPAK
ARKA KAPAK
SUNUŞ
ÖNSÖZ
HUNLAR
- Sarıbaşlar ve Neolit
- Sibirya'daki Hun Yansımalı Eski Kültürler
- "Afanasyevskaya" Kültürü ve Onun Yaratıcısı
- Karasukskaya Kültürü ve Kuzey Çin Göçebeleri
- Tagarskaya Kültürü ve Hunların Atası Dinlinler
- Şiverskaya Kültürü ve Kuzey Hun Yönü
- Kaplamalı Mezarlar (Keşeneler)
- Hun Ataları
- Ortam ve Halklar

HUNNU
- Devletin Toplumsal ve Yönetim Sınıfları
- Hunnu'daki Toplumsal Sınıflandırma
- Hunnu ve Çevre
- Hunların Dini
- Hunnu Devletinin Geçimi
- Hun Yazısı
- Gelenekler
- Savaşlar

KUZEY HUNNU
- Huyan Hükümdarlığı
- Hunların Avrupa Yönü

HUN TARİHİNİN KISA BİR HATIRLATMASI
SONUÇ
KAYNAKÇA
ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

SUNUŞ

Bu kitap, 14. yüzyılda parçalanmış Deşt-i Kıpçak'ın kalıntılarından biri olan ve "Karaçaylı" olarak adlandırılan Elbruz (Celbruş, Assı Dağı, Minni Tau) dağının eteklerinde, dağ geçitlerinde ve dağ önü ovalarda oturan 16. yüzyılda araştırmacı Lamberti tarafından "Kara-çioli" diye adlandırılan, "Kara Çay", "Karça", "Karaçar" lakapların sahibi, eski "Bulgar Kuman" kaganatının yerlisi, Nart boyu Hun Türklerinin şifahi kültüründen derlenmiş bilgilere ve dünya tarihinde bilinen Hunlar hakkındaki kaynaklara dayanarak yazılmış olup, resmî Rus tarihine göre "yeni yaratılmış", yeni nesil tarihçilerin bir kısmına göre "Alan", bazı komşu halklar tarafından da "farklı grupların oluşturduğu halk" olarak tanımlanmaya çalışılan Hun-Kara Çaylılar denilen halkın, her alanda göze çarpan, maddi-manevi kültüründe ve millî kimliğinde izlenen Hun özelliklerini hatırlatmak amacını gütmektedir.

ÖNSÖZ

Rusya'nın azınlıkta bulunan halkları hakkında son dönemlerde çok sayıda kitap yazılarak çarpıcı görüşler ortaya atılmıştır. Doksanlı yılların getirdiği "ısınma dönemi", Gorbaçov'la birlikte demirperdeleri yıktı ve yaşamını sessizce sürdürmek zorunda bırakılan azınlıklara, dünyaya açılma, kendini tanıtma ve tarihî izlerini arama fırsatını verdi.

Rusya'daki azınlıklar, özellikle Türk kökenliler, resmî tarih mağduru sayılabilir, çünkü ataları hakkındaki bilgileri ve öz kültürlerini yeni kuşaklara sansürsüz aktaramıyorlardı. Böylece genç kuşaklar, giderek hafızadan silinmeye mahkûm edilen halk değerlerinden mahrum kalıyor ve manevi yönden gelişemiyordu. Bunun sonucunda da Ruslara karşı "millî yetersizlik kompleksi" oluşuyordu. Özellikle Türk halkları, resmî tarihten ve okul sıralarından öğrendikleri "barbar" kılığından ürkerek, sindirilmeye elverişli bir kişiliğe bürünmek zorunda kalıyorlardı. Yalnızca, tarihî topraklarını kaybetmeyen birkaç halk, yeni nesillerini kendi kültürü çerçevesinde yetiştirebilmiştir. Bütün dünyaya dağılmış ve devletleri parçalanmış Türkler ise böyle bir imkândan yoksundu.

Tarih boyunca farklı halkların dilinde Hu, Hun, Kıpçak, Kuman, Sarık, Polov, Küyeşe, Has, As, Sibil, Hazar, Tatar, Hor, Peçeneg olarak adlandırılan Türklerin bugünkü torunları Karaçaylı, Balkarlı, Azeri, Gagauz, Sekeli, Kazak (Rus Kazakları), Kazah (Orta Asya Kazakları), Türkmen, Özbek, Bulgar, Altay Türkleri, Kalmuk, Kırgız, Karakalpak, Başkurd, Uygur, Kırım ve Kazan Tatarları, Tuvin, Hakas, Kumuk, Çuvaş, Avar, Nogay, Yakut vb. halklar zorla verilmiş etnik isimleri ve gerçek tarihten yoksunlukları nedeniyle geçmişleri hakkında tamamen bilgisizdi.

Türk halkı üzerindeki Rus Çarlığı'nın kanlı sindirme ve millî belleği yok etme girişimleri o kadar kuvvetliydi ki, günümüzde bile etkisini sürdürmektedir. Sonuçta yüzyıllarca devam eden resmî devlet politikası, baskı altındaki halkların millî hafızasının zayıflamasında etkili olmuştur. Dağılan ve farklı isimlerle adlandırılan Türk halkları, kardeşlerini unutmuş, çevre halkların özelliklerini diline yansıtmış, genetiği farklı

unsurlarla karışmış, diğer halkların kültürünü paylaşmış antropolojik ve kültürel anlamda yönlendirilmiştir. Bu durum, Türk halklarını köklü bir değişime uğratamasa da Deşt-i Kıpçak devleti ve halkı tarihten silinmiş ve Rus Çarlığı'nın "mavi rüyası" neredeyse gerçekleşmiştir.

Sınırları, kuzeyde Moskova nehri, güneyde Velikaya Bulgarya Kaganatı; doğuda Baykal gölü; batıda Dunay'a (İstr) uzanan, Moskovya, Rim ve Bizans'ın vergi verdiği büyük Türk devleti (Gun, Kıpçak) önce Moğollar tarafından yağmalanarak "Kızıl Orda'ya dönüşmüş daha sonra da Çin entrikacılığına taş çıkartacak kurnazlıklarla "Velikaya Rus" (bugünkü Rusya Federasyonu) olmuştur.

"Nasıl böyle oldu" sorusu, yüzyıllarca soruldu ve bugün de sorulmaya devam etmekte. Bu konuda son zamanlarda birçok çarpıcı belge ve bilgi çıktı ortaya. Bu bilgilerden birine göre, Rusya askerî önderliğini ve üst düzey soyluluğunu, eski düşmanları Moğollar (Syanbiyler) tarafından vurulduktan sonra, Moskovya Knezliği'nin çağrısı doğrultusunda, "Rus" tarafına geçen "Türkler" oluşturmuştur (Murat Adji, "Polın Polovetskogo Polya"). Yüzyıllar boyunca arşivlerde saklanmış ve sadece lisansüstü öğrencilerinin ve bilimadamlarının incelemesine izin verilen *Obşiy Gerbovnik Dvoryanskih Rodov Vserossiyskoy İmperiyi, İstoriya Russkogo Dvoryanstva, Russkaya Rodoslovnaya Kniga, Russkiye Familiyi Türkskogo Proishojdeniya* (N.A. Baskakov, *Türk Kökenli Rus Soyadları,* Ankara, 1997) kitaplarında ve diğer tarihî kayıtlarda bu gerçek mevcuttur. "Poskrebi kajdogo Russkogo, okajetsya Tatarin" (Üstünü biraz kazırsan her Rus'un altından Tatar çıkar) diyen Rus atasözü boşuna söylenmemiştir. Rus halkı resmî politikanın çelişkisini geleceğe yönelik olarak kodlamış ve gerçeği savunduğunu belirterek, gelecek nesiller önünde kendini aklamıştır. Ama Çarlık o kadar vicdanlı değildi.

Söylenen tarihî kayıtlarda "Kızıl Orda"dan gelen ve "Russkiy" etnik ismini alan Türklerin, "Rus" devletinin tüm üst düzey soyluluğunu, askerî kuvvetlerini ve seçkin kitlesini oluşturduğunu görmek mümkündür.

Bazı tarihî kanıtlar ve Türk halklarında korunagelmiş tarihî bilgilere göre Moskovya, yedi bin yıl at üstünde savaşan Hunların askerî etkisi altında yetişmiş ve aralarında Syanbiyler tarafından ele geçirilerek "Syanbiyleşmiş" Hunların da bulunduğu Moğol ordusuyla savaşamazdı,

kazanması da imkânsızdı. Çünkü ne tarihî ne de askerî tecrübesi vardı. Ama tatlı dilli Moskovya, bir düşmanının eliyle diğerini mahvetmenin yolunu buldu: Türk soylularına kucak açıldı, yeni vatan oluşturma muamelesi yapıldı ve art niyetlilikte pek başarılı olamayan Türk soyluları, Rus devletinin "knyaz"ı, "graf'ı olarak "Russkiy" etnik ismini kabullendi. Sonuçta Türk kültürü "Rus" kültürü, Türk zaferleri "Rus" zaferleri oldu.

Ama "Rusluk"a soyunan Türklerin yeni vatan hayalleri, Moğollar Deşt-i Kıpçak'tan kovulur kovulmaz kanlı bir "Ruslaştırmaya" dönüştü ve Türk devletine "Rus" adı verildi. Avrupa devletlerinin de bu olaydaki etkisi tarih tarafından bilinmekte. Çünkü Batı dünyasını diz çöktüren Türklere karşı kin ortaktı.

Tarihteki bütün egemen halkların kaderi de bu şekildedir: Süzerene* bağlı halk, güçlenir güçlenmez efendisini yıkar, maddi-manevi varlığını da (özellikle aynı topraklarda yaşıyorlarsa) kendine mal eder. Eğer buna yapmaya gücü yoksa kendi yenilgisini "kutsal savaş" gibi gösterir ve gelecek kuşaklara, egemen halkın "vahşi" ve "gaddar" olduğu yönünde hatıralar bırakır.

**** Bir diğer halkı yöneten, patronajlığı üstlenen devlet.***

Hunlara karşı her ikisi de yapılmıştır. Devleti ve kültürü benimsendi. Bunu haklı çıkarmak için de Türklerin acayip olması gerekiyordu ve at eyerini, kaşığı, üzengiyi öğreten, Avrupa'ya Demir Devri'ni getiren, gelişmiş manevi kültüre sahip Gunlar (Hunlar), Avrupa tarihinde "barbar" kılığına büründürüldü. Ama çağdaş dünyada Türklerin medenileştirici etkisi, her bilgili ve mantıklı insan tarafından bilinmektedir. Rus Çarlığı'nın yazı işleri makamında üretilen tarihî masallar, artık inandırıcılığını kaybetmiştir.

Bilindiği gibi tarihte galip, iki renkle tanımlanır: siyah veya beyaz. Kader, Hunlara siyahı Batı'nın elinden nasip etmiştir. Ve bu siyah o kadar kalındır ki günümüzde bile gün ışığını zor geçirmektedir. Kara çalmakta başarılı bir tarihe sahip olan Rusya Çarlığı, bu konuda en önde anılabilir. Çünkü dünya tarihinde eşsiz bir fethetme olayı gerçekleştirerek, dost sıfatıyla Gunları (Hun, Kıpçak Türkleri) yeni vatan hikâyesiyle oyalamış,

onlara kendi "Rus" etnik ismini kabul ettirmiş, maddi ve manevi varlığına öyle de sahip olmuş, onun savaşçılığıyla düşman olduğu Moğolları yenmiş ve Rus ismini tarihe yazmıştır. Daha sonra da Türk'ü barbar ilan etmeyi ve bu yalanı tutturmayı da başarmıştır.

MS 10-13. yüzyıllarda, bin yıla yakın bir tarihi olan Deşt-i Kıpçak, Gunların, Alan ve Sarmatlarla (Parfyanlarla akraba İran kökenli halklar) kardeşlik anlaşması çerçevesinde oluşturduğu Kafkas Halkları Birliği temelinde, büyük bir imparatorluğa dönüşerek içinde birçok etnik grubu barındırmıştı. Kaganatlara bölünmüş ve eski "Hunnu"nun devlet düzenine benzer biçimde "Kağanlar Kurulu" ve "Şanüy" (Han) tarafından yönetilen devletin halkını Gun (Hun), Alan, Sarmat, Ugr, Kıpçak, Dinlin, Syanbiy, Çidi, Tele, Aşın, Kırgız, Gyangun, Üyeçji, Usun, Sak, Kyan, Hora, Di ve daha eskiden Hunlara katılmış etnik gruplar oluşturuyordu. Ayrıca Kuzey Kafkasya'nın (Skifya'nın kuzeydoğusu) yerli halkları da birliğe dahil olmuştu. Elbette bu kadar etnik grubun barındığı bir devlette, Kaganatların (Prenslikler) özgürlüğü kısıtlanmadığından MS 13. yüzyılda rekabet ve geçimsizlik gibi olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştı. (Aslında doğruyu söylemek gerekirse, Türk halkının her boyu kendini "tepe", diğerlerini ise "dağlık" sayar. Bu "soy", "kitle", "boy" kibiri ne yazık ki gelenekseldir.) Deşt-i Kıpçak kurulurken, Hun hafızasında "ayrımcılık ve bölücülük"ten kaynaklanmış iç savaş trajedisinden (Hunnu'nun yıkılışı) kalma dersler hâlâ etkiliydi ve Kafkas Halkları Birliği döneminde, o dersler dikkate alınarak, bütünleşmeye, birleşmeye özel önem veriliyordu. Bin yıla yakın bir süreçte ise bu hafıza zayıflamış ve iç çekişmeler devletin trajik sonunu hazırlamaya başlamıştı. "Bölünen halk yok olur" (Bölünen halk-talk) diyen atasözü artık unutulmuş, yeni kuşaklar da kudretli devletin yıkılabileceğini düşünmeden iktidar çekişmelerine girişmişlerdi. Düşman da fırsatı değerlendirmekte gecikmedi. Moğol saldırıları devleti güçten düşürdü ve Moskovya'yla yeni vatan oluşturma girişimi, kanlı "Ruslaştırma"yla sonuçlandı. Artık yüce Hun halkının "batı kanadı"nın tarihi durmuştu.

Tarihî arenaya geç çıkan (MS 9-11. yüzyıllar) Rus halkı başkanlığı ise, yetersiz nüfusu ve kısa tarihine rağmen perde arkası işlerde uzmanlık göstererek imkânsızı başarmıştır. Yavru kelebeğin, ana kelebeği içerden yiyerek beslenip dünyaya gelmesi gibi, Gun (Hun) halkının etnik, kültür

ve coğrafi varlığıyla "beslenerek" kudretli Rus İmparatorluğu olarak ortaya çıkıvermişti. Çin bile, diplomasi başarısı, eski tarihi ve yaratıcılığıyla bunu omuzlayamamıştı. Moskovya Knezliği ise yapılan ve yazılanların arasındaki uçurumları öyle ince yorumlarla örtmüş ve tarihi öyle ustaca kurgulamıştır ki, Türklerin "barbar" ve "korkak"; Rusların da "yüce", "cesur", "medenileştirici" olduğu ve Tatar-Moğol "zorba" ve "barbarları"na karşı kutsal savaş verdiğini anlatan tarihî hikâyeler inandırıcılık kazanmıştır. Gerçekte ise Moğollarla savaşanlar, Rusların "Tatar" köklü dediği Türklerdi. Moskovya da kaçak Türk soylularının yeni vatan hayalleriyle sığındığı yerdi, Ruslar da dost sayıp yakınlaştığı halktı. Tarihteki "yenilgisiz Rus silahı", "yenilgisiz Türk silahı"ndan başka bir şey değildi. Çünkü "Rus" etnik ismini alan Türklerin tüm başarıları birdenbire "Rus" oluvermişti. Moskovya temelinde yeni bir vatan kurduğuna inanan Türk soyluları, ne yazık ki, trajik olarak nitelendirilebilecek biçimde yanılmışlardı ve o yanlışın etkisi günümüzde de devam etmektedir.

Rus Çarlığı'nın tarih yaratıcılığı (modern Rus tarihçiliği de pek farklı değildir) şaşırtıcıdır. Savaşma kabiliyeti bütün dünya tarihince kabul edilen Hunları bile kuralsız yöntemleri ve gaddarlıklarıyla devletinden eden Moğol (Syanbiy) askerini Moskovya nasıl yenebilirdi? Ne tarihî tecrübesi, ne askerî uzmanlığı, ne de üretim seviyesi böyle bir orduyu yenebilecek gücü örgütleme ve barındırma imkânını veriyordu.

Bugün Türk kökenli halkları "barbar", "canavar", "çuçmek", "çurek" vb. lakaplarla küçümsemekten çekinmeyen Rus halkının bu uyduruk tarih belleğine kazınmıştır. Gülümsemeyi körükleyen "yalan üstü yalan" sayılabilecek "hikâyeler"i üretmeye devam eden resmî devlet tarihi de vicdanlı olsaydı "Tatar-Moğol baskısı"nın aslında Türkleri yok etme girişimi, bugünkü Rusya'nın Deşt-i Kıpçak, Rus halkının yüzde 70 civarında silah ve kanla "Ruslaştırılmış" Türkler olduğunu kabul etmeliydi.

Kanıt olarak, "Rus" devletinin üst düzey soyluluğunu, askerî önderliğini ve seçkin kitlesini oluşturan Türk boylarından birkaçının adını verelim: Ermolov (Kafkas savaşının başrol oyuncusu. A. Puşkin bunun hakkında şöyle yazmıştı: "Bu Doğu'nun çığlığıdır..! Karlarla kaplı

başını indir Kafkas: Ermolov geliyor!"*) Urusov, Kurakin, Bulgakov, Talizin, Tarbeev, Godunov, Saburov, Glinskiy, Mansurov, Karamzin, Uşakov, Çerkasov (Batı Ukrayna'daki tutucu Türklerin Moskovya dönemindeki lakabıdır. Bugün Çerkez denilen Adıglarla ilgisi yoktur. Birinci Kafkas Savaşı sırasında "Maştık" isimli Adıg boyu, bu lakabı (Çerkez) benimsemiştir.), Apraksin, Çirikov, Temeryaz, Üsüpov, Golenişev-Kutuzov, Arakçeev, Musin-Puşkin, Ogarkov, Turgenev, Çaadaev, Tarakanov vb. Türk soyları saymakla bitmez ve hepsi de Rus İmparatorluğu'nun kimliğini, şanını, kültürünü ve kuvvetini oluşturan soylardır.

**** Puteşestviye v Arzrum vo vremya pohoda 1829 goda.***

Moskovya'nın fethetme yöntemi tarihte eşi benzeri görülmemiş, şaşkınlık verici bir yöntemdir. Deşt-i Kıpçak'ın önder soylarını kendi efendisi kılarak onların devletine "Rus" ismini vermeyi başarmıştır. Sonuçta Türk zaferleri, çağlar boyunca "Rus" zaferleri olarak anıldı ve Türk kültürü de aynı kaderi paylaştı. Fakat Türk halkının "Ruslaşması"na karşı çıkan, Moskovya'yla yeni vatan oluşturulmayacağını öngören ve gelecekte trajik olayların yaşanacağını bilen Türk boyları da vardı. Onlar canları pahasına Hun adını ve geleneklerini koruyarak, çevredeki Doğu, Batı, Güney Kaganatlarına ve diğer Türk boylarının topraklarına sığınarak kural tanımaz kanlı "Ruslaştırma"dan kurtulabilmiş ve Türk kimliğini koruyabilmişlerdir. (Olaylar MS 14-19. yüzyıllar boyu devam etmiştir.) Yerlerinde kalan Don, Volga, Kafkas önü ovaları ve Kaspiy, Azov, Kuban, Terek, Yayık vb. yerlerde yaşayan Türk halkları ise, çiçeği burnunda "Rus" yüceliğinden nasibini almış ve millî belleklerinin yok olmasına neden olacak kadar gaddar olaylar sonucu Ruslaşmıştı. Özellikle "Kazaklar", Ruslardan daha fazla Rus olmuştur.

Rusya'da bu konular mühürlü ve yasak olmasına rağmen onlarca tarihî yazıdan, askerî rapordan hatta Rus yüceliğini ölümsüz kılmaya çalışan şiirden Türk halkının neler çektiğini ve neler kaybettiğini anlamak mümkündür.

"Şanlı Rus Çarlığı" döneminden kalma bir askerî rapor şöyle demektedir: "... şehir tamamen ateşler içindeydi. Kervansaraylar hariç 10.000 ev, 38 cami, 50 su değirmeni, Karasubasar'ı mahvettikten sonra,

şiddetli bir Kırım (Kırım Hanlığı) yağması başladı. Kazaklar ve Kalmuklar Bahçesaray'a kadar ulaştılar. Yolda giderken de birçok Tatar köyünü basarak 1000 esir, 30.000 sığır, 100.000 koyun almışlardı..." (Kırım 1736)

Buna benzer birçok askerî hatıra ve rapor vardır ve hepsinde de barbarlığın tablosu -kan, yıkım, ateş, vahşet- çizilmektedir. Ama bunu anlayabilecek manevi seviyeye ulaşamamış şahsiyetler, bu barbarlığı, tarihe "yüce Rus kimliği" olarak taşımışlardır.

Rus Çarlığı, Türk halkının sığındığı, eski devlette bir arada yaşamış ve kaynaşmış Kafkas halklarının topraklarına (Eski "Velikaya Bulgarya Kaganatı"nın güney kısmı) pek sokulamamıştır. Ancak, 18. yüzyılda Gürcistan'ın Rus egemenliğine boyun eğmesinden sonra, Kuzey Kafkasya, Rus topraklarına katılarak ağır ve uzun bir savaşa sürüklendi. D. İlovayskiy'in yazıları, o dönemin gelişmelerini tüm şiddeti ve çıplaklığıyla yansıtmaktadır.

Ama Çarlık ne yaptıysa da Kafkaslar'ı Ruslaştıramadı ve Rus idaresi bölge halklarını yeni isimleriyle tarihe geçirmek zorunda kaldı. Böylece kenardaki, hatta merkezdeki halklar da ayaklanarak "yeni yaratılmış halklar" olarak kayda geçseler de kendi isimlerine ve topraklarına sahip çıkma fırsatını buldular. Direnemeyenler ise etnik, antropolojik ve kültürel farklara rağmen "Rus" oldular.

Aslında Çarlık'ın açgözlülüğü eninde sonunda, Rus halkının aleyhine işlemiştir. Çünkü toprak kazanma ve "yüce olma" çabaları, gelecek nesilleri kargaşalığa sürüklemiştir. Rus halkının genetik tablosu değişmiş, millî kültürü ve millî gelenekleri, başka kültürlerin tetiklediği yönlendirme sonucu, özel değerlerini kaybetmiştir. Günümüzdeki Rus antropolojisi, birçok etnik unsurun katılımını içermekte; kültürü, kaynaşımdan oluşmaktadır. Ve üstün kültürün "dokunuşu" uzun süren etki bıraktığı için Türk etkisi bugün de okunmaktadır.

Rus halkının içinde tarihî köklerini arayanlar, birçok "demirperdenin" ve "sansürün" arasından sıyrılan genetik sesini duymaya başlamışlardır. Bu yüzden Rusya tarihi yazdığına; gerçek Rus halkı da konuştuğuna dikkat etmelidir. "Kanın sesi, sel" diyen atasözleri unutulmamalıdır. Rus

halkı ayaklanırsa sarsar.

Çarlık, Ruslaştırma kampanyasını başarıyla sonuçlandırmış da olsa, olup bitenlerin mutlaka ortaya çıkacağını, Ruslaştırılmış ve Ruslaştırılmamış Türklerin birbirini bulacağını ve nefretin kendine çevrileceğini hissetmiştir. Bu nedenle Türk halklarını köklerinden sökebilmek için yeni bir yönteme başvurmuş ve "kısaltılmış, biçilmiş, dikilmiş" denebilecek bir İncil icat ederek yeni dini kabul ettirme seferlerine başlamıştır. Dinine, şerefine düşkün Türk halkları ise bunu kabullenememiş ve devleti "köylü ayaklanmaları" denilen kanlı savaşlar sarmıştır. Rus "temizleyici" seferleri her zaman Bog (Tanrı) adına, "medenilestirici" misyonla, "kutsal görev" olarak yapılmıştır. O dönemin millî marş sözleri de Tanrı'yla anlaşma yapılmışçasına "Bog (Tanrı) bizimledir, anlayın bunu putperestler ve başınızı önümüzde eğin, çünkü Tanrı bizimledir" şeklindedir. Genç halkın çocukluk hırsını içeren cahil bir tutum.

Bog adına kutsal görevde olan Bizans bile bu "İncil tashihi" ve "kutsal seferlere" karşı ses çıkartmadı. Çünkü hedef, ortak düşmandı ve görüldüğü gibi Türk egemenliği korkusu, Bog (Tanrı) korkusundan üstündü.

"Rus köylülerinin ayaklanması" olarak adlandırılan ayaklanmalar hakkında yazılmış tarihî belgelerde, Rus köylülerinin Çarlık sansürünün gözünden kaçmış iki seslenişi vardır: "Sırına keçü" ve "Ura" (Rus askerleri bugün de zafer sevincini "ura" seslenişiyle belirtir). "Ura", Slav dillerinde bir anlam ifade etmemektedir. Bu yüzden Rus köylülerinin dilinde böyle bir sözcük olamazdı. Türk dilinde ise her ikisinin de anlamı açık: "Urakın", saldırı demektir. "Ura" ise saldırı çağrısıdır. Rus kulağınca "sırınna keçü" şeklinde algılanan ve öyle yazılan "sırına keçü" (geleneğine geç, savaş, millî geleneğine geç) sözü, tarihi, gelenekleri ve millî şerefi içeren bir sözdür. Rus köylüleri, savaş öncesi "urakına" (saldırıya) geçmeden önce yapılan cesaretlendirici konuşmanın sonunda söylenen "ura" seslenişini, Kazaklardan duymuş ve kullanmışlardır denebilirse de "sırına keçü" cümlesini kullanmış olabilecekleri düşünülemez. Çünkü bir geleneğin, halkın kanını, canını etkileyici şeref kanununa dönüşmesi için çok köklü bir tarihe sahip olmak gerekir. Oysa

Rus halkının tarihi o dönemlerde 500-600 yılı geçmiyordu, henüz oluşum dönemindeydi ve geleneksel şerefe hitap edemezdi. Bu sözleri iki Hun atasözüyle güçlendirelim: "Sırına göre capısı, capıga göre bağası" (Geleneksel şerefine göre kişiliği, kişiliğine göre değeri), "Ata sırı, ulunda; ana sırı, kızında" (Baba şerefi, oğlunda; ana namusu, kızında). Görüldüğü gibi seslenişin ana kaynağı açık. "Rus köylülerin" Türk köylüleri olduğu anlaşılmaktadır.

"Halk oluşumu sırasında" denilen sözü desteklemek için başta sıralanan Türk soylarına karşın, Rus soy isimlerini yorumsuz olarak sunalım: Hrukov (erkek domuz oğlu), Laptev (ottan ayakkabı örücü oğlu), Kalamoytsev (tuvalet temizleyici oğlu), Hrapov (Karlayıcı oğlu), Peçkin (Ocak oğlu), Krisin (Fare oğlu), Sukaçov (Dişi köpekçi oğlu), Nosov (Burun oğlu), Çelombitkov (Secdeci oğlu), Mogilniy (Mezarcı oğlu), Konühov (At bakıcısı oğlu), Metölkin (Süpürgeci oğlu), Bragin (Amatör votka üreticisi oğlu), Pyanov (Sarhoş oğlu), Hmelnov (Az sarhoş oğlu), Rıgalov (Kusucu oğlu), Zemlânkin (Yeraltında yaşayan oğlu), Rvanov (Yırtık giysili oğlu), Naydônov (Bulunmuş oğlu), Sukin (Dişi köpek oğlu) vb.

Aslında birbirine geçmiş yalanları içeren Rus Çarlığı tarihi, temizlenmesi gereken bir alandır. (Ne yazık ki ona dayanan modern tarih de bilerek ya da bilmeyerek yanılmaya devam etmekte.) Rus halkı, ileride bunu mutlaka başaracaktır. Çünkü duygusal, dürüst ve uyumlu bir halktır. Doğruyu öğrendikten sonra yalana tahammül edemez. Gelecek nesilleri Çarlık rejiminin yazı işleri makamında üretilmiş fantezilerle yetiştirmeye devam etmeyecektir. Bugün Ruslar ve Türkler, genetik ve kültürel bakımdan öylesine kaynaşmışlardır ki birini "barbar" yaparak diğerini "medenileştirmek" imkânsızdır. Hiçbir gelişmiş mantık, dünya tarihinin tartışmasız kabul ettiği bir millî kültüre sahip olan Türklerin "barbar" olduğuna inanmaz, genç Rus halkının medenileştirici misyonunu ise ciddiye almaz. Çünkü halklar aniden oluşmazlar, binlerce yıllık süreçte düşe kalka, yana yakıla, çelikleşerek oluşurlar. Rus halkı ise, bu süreci yaşadığı düşünülemeyecek kadar gençtir.

Ancak Türk halkı ne kadar direndi ve millî özelliğini korumaya çalıştıysa da şiddetli baskı mekanizmasına dönüşen imparatorluk,

planlarını gerçekleştirdi. Eğilmeyen başlar kesildi, direnecek gücü kalmayan parçalanmış halklar Rus devletine ve etnik ismine dahil oldu. Böylece Türk ovaları Rus tarlaları oluverdi. (Rusçada nedense "Rus orman", "Rus toprak", "Rus pelmen [bölmen: Hun yemeği]", "Rus çeburek [eski Türk çiğböreği]" gibi birçok gülünç sözcük vardır? Psikolojide, büyüklük kompleksinin, bir yetersizliğin kronik hale gelmesiyle oluştuğu söylenir. Acaba Çarlık'ı komplekse sürükleyen ve her şeyi kendinin ilan etmeye zorlayan ve bugüne kadar uzanan o korku nedendi? Neden bugün de Türk halkları "Rus havasını" solumakta ve "Rus tarlasını" ekmektedir?)

Türk etnik isimlerinin tamamen değiştirilmesi, Türk'ü hatırlatan her şeyin silinmesi doğrultusundaki Çarlık stratejisi sonucu, yeni nesiller Rus kültürüne uyumlu hale geliyor ve "Doğal Ruslaşma" denilen süreç başarıyla işliyordu. Kenar kaganatlara sığınarak millî kimliğini koruyabilenler ise çok az sayıdaki Türk boylannı temsil ediyordu. Onlar da Rus idaresinin gözüne batmamak için uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Böylece Türk ismi ortadan kaldırıldı ve Türkler tarihten tamamen silinmiş, eski bir "barbar göçebe halk" sayıldı. Türk halkının parçaları ise "yeni yaratılmış halklar" oldu. Rusya'da yüzyıllar geçti, yönetimde Çarlar, komünist sekreterler, demokrat aydınlar da oldu, ama hiçbirisi, kocaman Deşt-i Kıpçak devletinin ve onun kalabalık halkının nereye kaybolduğu konusunu kurcalamadı.

"Var"ın yerini varsayımlarla doldurmuş Rusya tarihinin çatlak vermesi bu konuya bağlıdır. Gerçek tarih ortaya çıkarsa, Rus halkı içten parçalanabilir korkusu. Gizlilik bundan ibarettir. Deşt-i Kıpçak konusu açılırsa, ortaya cevabı hoş olmayan pek çok soru çıkar. "Russkiy" (Rus) kimdir? Neden onun ismi "Ruslarınkiler" anlamını taşımaktadır? Gerçek "Rus" kimdir? Rusya'nın toprakları eskiden hangi ismi taşıyordu? Türk halkı nerede? Avrupa tüm evrim ve diyalektik kurallarını yıkarak bronz devrinden demir devrine nasıl atlayıverdi? vb. Bunlar da temel sarsacak sorulardır. Deşt-i Kıpçak bu yüzden "kayıplara karışmıştır". Yetersizlik kompleksine kapılmadan, Türklerin; at eyeri, üzengi, kaşık, biçilip dikilen elbise kültürü, buhar banyosu, ağaçtan çivisiz inşaat ve çevre tablosuyla bitişik mimari sanatı, hayvancılık bilimi, askerî uzmanlık gibi birçok gelişmiş kültür ürününü, Batı'ya öğrettiği ve Batılıların medeniyetini

hızlandırdığı kabul edilseydi, yeni nesillere "sissiz", "dumansız", doğru bir tarih kalırdı. İki taraflı saygıya dayalı halklar arası davranışlar geleneği bırakılabilirdi.

Rus tarihçiler, "Kazak" etnik isminin kökünü, "Ak Kaz"da arayarak şişman ciltler üzerinde ter dökeceklerine, Çarlık tarihinin bulanıklıklarını temizleselerdi; "Kazak"ın beyaz kazın evladı değil, Hun hudutçularının kitle ismi olduğunu öğrenirlerdi. "Kazıññı bekçi, çekge; azıññı millet cekge" (Kazınmış bekçi huduta; güçsüzleşmiş halk, gurbete) diyen atasözü, "Kazak"ın anlamını yorumsuz olarak açıklamaktadır. "Kazak" kazınan demektir, "Ak Kaz"la hiçbir ilgisi yoktur.

Dünyaca ünlü tarihçi L. N. Gumilyov bile, "Türk diye bir millet yoktur" diyerek, eski tarihin etkisinde kaldığını kanıtlamıştır.

Türk milleti yok mu?

O zaman dünya tarihince kanıtlanmış,

-"Paleosibirskiy"- yeni insan tipi,

-Çölü geçen ilk halk (MÖ 3. binyıl),

-MÖ 1200 yılında Gobi Çölü'nü geçebilecek hayvan türünü yetiştirerek, İç Asya ile Sibirya'yı birbirine bağlayan,

-Uçan atları yetiştiren ve askerî uzmanlığın zirvesine çıkan,

-"Soylar Toplumu" denen toplumsal düzeni oluşturarak "birey-toplum, toplum-birey" anlayışını tarihe kazıyan,

-Balıkçı ve avcı Neolit'in yaratıcısı,

-"Andronovskaya" kültürünün ağırlıklı unsuru,

-"Karasuk", "Siver" ve "Afanasyevska" kültürlerinin sahibi,

-"Kaplamalı mezarlar"ın yaratıcısı,

-Batı'ya demir devri getirerek medeniyeti hızlandıran,

-Günümüz insanının zor kaldıracağı, büyük ve çekmek için büyük güç gerektiren, dünya müzelerinde tanıtılan arbaletin (büyük yay, eski ismi: caya) sahibi,

-İç Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar millî kimliğini kabul ettirenler kimdi, hangi milletti? Rus tarihine ancak şaşırmak kalıyor.

İşte bu çelişkiler, Ruslar ile diğer Rusya halklarının arasını açmakta, son yıllarda hız kazanan Rus şovenizmi (faşizm) de daha önce belirtilen asılsız Çarlık tarihine dayanmaktadır.

Bütün Türk halklarında bilindiği gibi Hun halkının dört boyu vardır: "Nart", "Sya", "Syanbiy" (Tanşihaylı) ve "Oğuz". Bu boyların kapsamında dünyaya dağılmış 200 miyondan fazla Türk vardır ve bunları yok etmek imkânsızdır. Çinliler "Hun'u sıkıştırmak mümkün; yenmek zor; mahvetmek imkânsız" sözünü boşuna söylememiştir.

Hiçbir toplum gerçeklere göz yumarak uzun süre rahat yaşayamaz. Özellikle örtbas edilen gerçek, en hassas millî duygulara dokunuyorsa. Hun (Gun, Türk) halkını ve onun şanlı tarihini silip ellerini ovuşturmayı düşünen "oldu bitti aydınları" bilmeli ki bu konu onların boyunu aşar, çünkü Türk halkı insanlığın uygarlaşmasına vazgeçilmez katkıda bulunmuş, hiçbir zaman gözardı edilemeyecek çok özel bir halktır.

Bugün "Russkiy" denen halkın çoğu, kandan candan Hun (Gun) soyundan ve bütün Türk halklarının bölünemez akrabasıdır. "Russkiy" isminin altında şanlı Türk etnik ve kültürel hazinesi bulunmaktadır. Bugün şovenist pankartlarda "nerus", "nehrist", "neçist", "çuçmek" vb. hakaretlerle Rus ismi taşımayan halklara çamur atanlar, "su içtikleri kuyuya çöp dökmektedirler", çünkü "Russkiy" yeni "Russkiy" ismini almış eski "Türk"tür.

Sayısı çok az, gerçek "Russkiyler"e saygımız sonsuzdur. Var olsunlar. Çarlık'ın ve sonraki devlet yöneticilerinin tutumundan onlar sorumlu değil, halk hiçbir zaman suçlu olmaz. Suç her zaman onları yöneten hükümdarlardadır.

HUNLAR

Dünya tarihinde Hunlar hakkında kesintili ve çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Tarih genellikle Sıma Tsyan'ın yazdıklarına dayanmaktadır. MÖ 2. yüzyılda U-Di imparatorun astrologu olan babası, aynı zamanda tarih gündemini yazma "kutsal görevini" de üstlenmişti. Bu göreviyle, oğluna tarih sevgisi, yazı uzmanlığı aşılamış ve Çin halkına da kendine "Tarih atası" dedirtecek eşsiz bilgilerle dolu bir kitap bırakmıştır. Bu kitap ve Sıma Tsyan'ın kendi yazdıkları, Orta Asya halklarını milattan önceki zamanlarda (kesintili de olsa) izlemeye imkân vermekte ve kendi tarihini "ağızdan ağıza" denen yöntemle şifahi kültürüne kodlayan ve yazılı tarihi olmayan Hunlar hakkında az da olsa özet bilgiler vermektedir. Ayrıca Çin Tarihi Kronolojisi, "Şarkılar Kitabı", gezgin Reşidüddin'in yazıları, N. Ya Biçurin'in (Yakinf) tüm Çin eserleri çevirisi, Ptolomey'in yazıları ve coğrafi gözlemleri, Orta Asya halklarının milattan önceki yaşamlarını anlamakta yardımcı olmaktadır. Fakat Hun halkını ayrı ele alarak onun hakkında özel bilgiler bırakmış kimse yoktur. O döneme ilişkin kaynaklar kısıtlı bilgiler verdiğinden Hun tarihi izlenimini olumlu yapabilmek oldukça zordur.

Fakat tarih, böyle durumlarda *arkeoloji, antropoloji, etnolojiye* başvurmakta ve "inatçı kanıtlarla" bazı tarihî boşlukları tamamlamaktadır. Dünya tarihçileri, bu yöntemle eşsiz bilgiler elde etmişler ve sırlarla kaplı Hun tarihini çoğunlukla açıklığa kavuşturmuşlardır.

Hun halkı, gelişimi yaşadığı devrin önünde olan, maddi-manevi kültürü çevre halklardan üstün bir olgunluk gösteren; antropolojik açıdan "özel bir insan tipi" (paleosibirski) kabul edilen; birey ve millî kişiliğini derin bir ahlak anlayışına dayandıran; yenilmez bir huy sahibi, hayvancılık uzmanı, savaş kabiliyeti ve Gobi çölünü geçişiyle (MÖ 1200) tarihin başköşesine oturan; "Neolit" (balıkçı, avcı) kültüründe baskın unsur olan; "Glazkovskaya Kültürü'nde yansımaları izlenen; "Andronovskaya" (Evenk halkı merkez nokta olmak üzere, Batı Sibirya Baykal çevresi halklarını ayrıca Amurluları, Mançuryalıları, Moğolyalıları, Çin Seddi çevresi halklarını, Ordos etnosunu kapsamaktadır) denen, yaşı

MÖ 2000'e uzanan kültürde yönlendirici etkisi bulunan; "Karasukskaya Kültürü'nün (MÖ 1200) sahibi olarak "Andronovskaya" kültürünü sıkıştıran (daha sonra "Karasuk-Tagars-kaya" Kültürünü doğurur); başka hiçbir kültürle benzerliği olmayan "Afanasyevskaya" kültürünün asıl yaratıcısı olan ve İç Asya'dan Orta Asya'ya kadar uzanan (Çin-Altay-Minusinsk-Orta Asya) "kaplamalı mezarlar"ın sahibi (MÖ 9-4. yüzyıllar); MÖ 1000 yılıyla tarihlendirilen, tamamen kendine ait, genetik ve kültürel olgunluğunu ortaya koyan "Şiverskaya" isimli kültürüyle yeni bir insan tipinin yaratıldığını gösteren; insanoğlunun gelişmesine ve uygarlaşmasına vazgeçilmez katkıda bulunmuş cesur ve önder bir halktır.

Onun genetik dalları İç Asya'dan tüm dünyaya uzanmakta, Hun halkının torunu sayılma şanı birçok milleti kapsamaktadır. Ayrıca dünya halkları için de büyük önem taşıyan Hunlar, insanoğlunun tüm başarılarının başlangıç noktasında yer alarak tarihte yaşamaya devam edecektir.

"Yanmayan aydınlatmaz" (canmagan carıtmaz) atasözü trajik ve aydınlatıcı Hun tarihine tamamen uymaktadır.

Sarıbaşlar ve Neolit

Hun halkının oluşması ve tarihî arenaya çıkması konusuna geçmeden önce, özel yorumların etkili olamayacağı bir alana, arkeolojiye başvurulması, İç ve Dış Asya, Sibirya, Moğolistan bölgelerindeki eski kültürler hakkında bilgi alınmasını, konunun daha iyi anlaşılmasını ve delillendirilmesini sağlar. Çünkü MÖ 1764 yılına kadar (Şan Hanedanı'nın Sya Hanedanı'nı yıkarak Çin tahtını ele geçirdiği tarih ve Çin yazısının oluşturulduğu dönem), İç Asya halkları hakkında tarihin elinde pek az bilgi bulunmakta ve kapalı sayfalar, ancak arkeolojinin verdiği bilgilere dayanarak açılmaktadır.

Özellikle Hun tarihinden bahsederken, arkeoloji bilgileri olmadan, bu halkın birleşik kaderini aydınlatmak oldukça zordur. Bu yüzden, taş devrinin sonu ve bronz devrinin başlangıcı olarak tanımlanan, MÖ 3-2.

binyıllar aralığına tarihlenen "Neolit" kültürü konuya ışık tutmakta ve "Hun" adı verilen halkın genetik ataları hakkında yorumsuz, tarafsız, sadece doğruları içeren bilgiler vermektedir.

Bu ve diğer kültürler araştırıldıktan sonra dünya tarihine ve Hun halkına başka bir gözle bakılmaya başlanmış ve daha önceki değerlendirmelerin doğurduğu pişmanlığı dile getiren yazılar ortaya çıkmıştır. Onların birinde şöyle bir cümle geçmektedir: "... bulunanlar bizleri Hunlar hakkında farklı düşünmeye zorladı ve eski göçebe halka 'vahşi göçebeler' deyip durmaktan vazgeçirdi." (Gumilyov I. N)

"Neolit" kültürü olarak tanımlanan eski kültür, 1927 yılında başlayan kazı çalışmaları sonrasında tarihe mal olmuştur ve onu dünyaya tanıtma şerefi Şved ilimcilerine aittir. Bu kazılarda elde edilen bulgular, tarihçilerin eskiden yaptığı "var-yok" tartışmalarını sona erdirmiş ve Orta Asya göçebe halkları hakkında yeni bir bakış açısı oluşturmuştur.

"Neolit" kültürü, tarihte bilindiği gibi, MÖ 2000 yılına (bu tarihi daha yakın ve daha gerilere çekenler de vardır) ait olup "balıkçı", "avcı", "ataerkil", soy toplulukları halinde yaşayan, devlet oluşumunun olmadığı gözlenen bir halk tarafından yaratılmıştır. Kültürün doğduğu yer olarak da Kuzey Çin gösterilmektedir.

"Neolit" bulguları "avcı", "soylar topluluğu", "ataerkillik" gibi ipuçlarıyla ve coğrafi alanın netliğiyle konuya ışık tutmaktadır. Çünkü bu özellikler Hun halkında bin yıllarca gözlenmiştir ve birçok tarihî tanım ve kayıtta bulunmaktadır.

Sya Hanedanlığı döneminde var olduğu bilinen kültür (siyah seramik) sözü edilen kültürde gözlenmemekte. Bu durum Kuzey ve Güney Çin'in farklı kültürleri temsil ettiğini, Kuzeylilerin tamamen özel kültür oluşturduğunu ve farklı seviyedeki iki halkın bir vatanda yaşadığını göstermektedir. Kuzeyli "Neolit"te tarımla uğraşan Çin halkı kültürünün temsil edilmemesi, iki halkın aynı vatanda da olsa birbirine fazla karışmadığını göstermektedir.

Bu olgu, dikkatleri MÖ 3000'de sonuçlanan Çin iç savaşına (Sarıbaş-Karabaş Savaşı) çekmekte ve onun nedenleri hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Çin tarihî kaynaklarında "bin yıl sürmüş" olduğu

söylenen, tarihince MÖ 7000 yılından 3000 yılına kadar sürdüğü kanıtlanmış (Gumilyov L. N halklar tanımlaması) "Sarıbaş-Karabaş" kavgası, sarıbaş "Jun" ve "Di" halklarının dağlara itilmesi, *"Huanün" ve "Hunüyler"*in ise Gobi Çölü'nün güneyine sıkışmasıyla sonuçlanmıştı. Sya Hanedanı da Çin topraklarının tek sahibi olmuştur.

Etnonimleri araştırırken şöyle bir soruyla karşılaşıyoruz: Sarıbaşlar dört halktan mı oluşuyordu, yoksa "Huanün" ve "Hunüy" Çinliler tarafından "Jun" ve "Di" halklarına verilmiş lakaplar mıydı? Bu çok önemli, çünkü "Jun" ve "Di" dağlara sıkıştıktan sonra bölünerek "Di"ler çöle, "Jun"lar da dağa tutunmuşlardı. Tarihte bu fikri destekleyecek tek bir şey var, o da Çinlilerin Gobi Çölü'ndeki Huanün ve Hunüy topraklarına "kum devleti, Şasay-Dinlinlerin memleketi"* demeleridir. Belki "Jun" ve "Di" de lakap olabilir, yalnız tarihte uzun süre bu halklardan bahsedilmesi, "Huanün" ve "Hunüy"ün ise MÖ 2600 yılından itibaren hiç duyulmaması dikkat çekicidir.

**** Yutanf, Çin Tarihi Kronolojisi Çevirisi, Moskova Merkez Kütüphane Arşivi.***

Böylece, Kuzey Çin'de yerleşik olarak yaşayan ancak daha sonra yurdundan çıkarılan "Sarıbaşlar'ın, neolit kültürün gösterdiği gibi, balıkçılık ve avcılıkla uğraşan, soylar topluluğu halinde yaşayan, Avrupa tipi antropolojik özelliklere sahip, dağları ve çölü yenmeye zorlanan, şiddetli doğa ve düşman arasında yaşam savaşı vermiş bir halk olduğu ortaya çıkmaktadır. MÖ 2600 yılında Çin tarihinde şöyle bir cümle geçer "Sarı imparator, Çin'e savaş ilan etmiştir." Demekki "Sarılar" hâlâ yaşamaktadır ve Çin'e savaş ilan edecek kadar da güçlüdür.

Başta söylendiği gibi "Neolit" kültüründe Güney Çin'in görülmemesi, iç savaşın nedenlerinin kültürde olabileceğinin göstergesidir. Ya da savaşın nedeni yerli halkın sonradan katılmış bir halkla yaşadığı çelişkiler de olabilir. Dolayısıyla Sarıbaşlar Çin'in eski yerlilerindendir diyebiliriz. (Rusya tarihi "Jun" halkının Çin'deki tarihini ve savaşını MÖ 7000-3000 dönemleri arasında göstermektedir.)

Bu "sarıbaş" Kuzeyli Dağlılar kimdir? Neden Sya Hanedanı onlarla 4000 yıl savaşmıştır?

Çin tarihinden yansıdığı gibi "Jun" ve "Di" isimli halklar ("Huanün" ve "Hunüy" isimleri de geçmekte) Çin'in kuzeyindeki dağ ovalarında ve boğazlarında avcılık ve hayvancılıkla uğraşarak yaşamışlardır. Tarım işleriyle ilgili konularda ise isimlerine rastlanmamaktadır. Soy toplulukları halinde yaşadıkları bilinmekte ve "Jun" etnonimini içeren (belki de soy isimler) "Üç-Jun", "Jun-Di", "Li-Jun", "Süan-Jun", "Suantzu-Jun", "Şan-Jun" ve "Ser" isimleriyle tanımlanmaktadırlar.

MÖ 3000'de, Sya Hanedanı "Sarıbaşlar"la 4000 yıldır sürdürdüğü savaşı kazanıyor ve Junlarla Diler, dağlara ve çöle sürülüyorlardı. (Antropolojik olarak Jun ve Diler, Avrupa tipi, açık tenli, sarı saçlı, uzun boylu, çıkık kambur burunlu, mavi gözlü olarak tanımlanmaktadır.) Onların dağlarda nasıl yaşadığı ve bir kısmının (Huanün ve Hunüy) çöle nasıl yerleştiği hakkında bilgi bulunmasa da kalabalık bir halkın o dağlarda barınabilmesi zor olduğundan, bölünerek dağılmış oldukları düşünülebilir. Dağların o zamanlardaki tablosu ve iklimi hakkında bilgi bulunmasa da çok sonraları yazılmış Tzu Uan'ın şiirinde "... orada, dağlarda kocaman buzların döşenmiş" olduğu ve "şiddetli kırıcı rüzgârların" estiği görülmektedir. (Dolayısıyla çöl ve dağ, insanı aynı derecede zorlukla deneyen alanlardır. Onlarla başa çıkabilmeyi ancak en kuvvetli olan başarabilir.) Vatanlarından sürülmüş bütün Jun ve Di soylarının bu dağlık alanda barınamamış ve bir kısmının dağılmış olduğu görüşü inandırıcıdır. Çünkü sonraki zamanlarda "Çi-Di", "Dinlin (Di)", "Jun", Şanjun vb. "Jun" ve "Di" kökenli halklar Sayan dağlarında, Sibirya'da ve İç Asya'da ayrı halklar olarak gözlenmektedir.

Bazı tarihî bulgularda "Ser" isimli bir halk da "Junlar"ın akrabası olarak gösterilmekte ve "Diler"le komşu olduğu vurgulanmaktadır, (Ptolomey de onlardan bahsetmiştir) ama "Sarıbaş-Karabaş" savaşı sonrası bu isme rastlanmamaktadır. Tarihî kayıtlara göre "Ser" halkı, İpek Yolunu işleten halktı ve o zamandaki tanımlamalara göre, "Jun" ve "Diler"in antropolojik özelliklerini taşımaktaydı. Ptolomey'in yazdığına göre, "Çin'de iki eski halk" vardır; "Ser ve Sin". Bunların iç içe yaşadığı ve antropolojik açıdan benzer olduğu da bilinmektedir. Bu da, bu iki halkın, "Sarıbaş-Karabaş" savaşını kaybettikten sonra dağılan Junların parçaları olduğu fikrini doğurmaktadır. Bunlar güneyde yaşamış da olsalar "Ser"lerin "Di" halkıyla sınırdaşlığı önemli bir kanıttır çünkü bunlar

akraba olmasaydı, tarihte aralarında yapılmış bir savaş mutlaka duyulurdu. Ama Ser isimli halk, "Di", "Jun" veya "Dinlin" halkıyla savaşmamıştır. Serlerin topraklarının Kaşgar'dan Kuzey Çin'e kadar uzandığı ve orada da "Diler"le sınırdaş olduğu tarihî kaynaklarca doğrulanmaktadır.

Sıma Tsyan'ın yazılarında "Çi-Di" halkının da bu soydan olduğu belirtilmekte ve "Hu" halkının temel genetik unsuru olduğu da tahmin edilmektedir. Ayrıca Tangutların da Sarıbaş soyuyla akraba bir halk olduğu bilinmektedir. ("Dansyan" ve "Jun" karışımından "Tangut" halkı yaratılmıştır.)

Burada anılan halkların Kuzey Çin kökenli ve "Neolit" denen kültürün sahibi oldukları tarihince bilinmektedir. Bu da, bu halkların yaşına işaret eder, "yerli" ve "katılmış halk" meselesine yön verebilir. Aynı zamanda, dağ ve çöl hayatını omuzlayan halkların "Hun" halkının ataları olduğu dikkate alınırsa, bu halkların yaşı "Hun" tarihinin de daha ayrıntılı anlaşılmasını sağlar.

MÖ 3. binyılda "Sarıbaşlar"ın 4000 yıl süren bir savaştan sonra Çin'den kovulduğu ve "Neolit" kültürün de "Sarıbaşlar"a ait olduğu düşünülürse "Jun" ve "Di" (Huanün ve Hunüy) halklarının yaşı MÖ 10-9. binyıllara kadar götürülebilir. Çünkü bir halkın oluşması ve özel kültürünü yaratabilmesi için çok uzun bir evrim süreci gerekmektedir.

Tarihte bilindiğine göre "Jun-Di"lerin toprakları, Hami'den Hingan'a kadar uzanmaktaydı ve Çin'de hayvan yetiştirmedeki uzmanlıklarıyla tanınıyorlardı. Aile-soy-soylar topluluğu biçiminde örgütlenmişlerdi ve bu örgütlenme, uzak torunlarına kadar uzanmıştı.

Çin tarihinin kesintili ve kısıtlı bilgileri, bu halkın öğrenilmesini imkânsız kılmaktadır. Lakaplar ve soy isimlerinin birlikte anılması, kitle adının tarihe katılması, ve Çinlilerin onlara bir "dağlı", bir "çöllü göçebe" demeleri, araştırmacıları yanıltmaktadır. Ayrıca "Huanün" ve "Hunüy" halkları hiçbir önbilgi verilmeden Gobi Çölü'nde ortaya çıkmakta sonra da onların memleketi "Dinlin" ismiyle anılmaktadır. Bu karışıklık karşısında zorlanan tarihçiler, yeni araştırmalarını şifahi kültürden derlenmiş bilgiler üzerinde yoğunlaştırmışlar, Hunnu, Çin, Moğolistan,

Sibirya, İç ve Dış Asya vb. Hunların geçtiği yerlerdeki yer, su, dağ, ova ve halk isimlerini ve onların linguistik özelliklerini "Huanün", "Hunüy", "Jun", "Di", "Ser", "Sin", "Çi-Di", "Tangut" halk isimleriyle karşılaştırarak, "Huanün" ve "Hunüy"ün Çinliler tarafından "Jun" ve "Diler"e takılmış lakaplar olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşündürücüdür. Çünkü "Hu" (Çinliler eskiden Hunlara "Hu" demiş) Çin dilinde çöllü göçebe anlamına gelmekte, bugünkü Türk dillerinde ise bir anlam ifade etmemektedir. Belki de "Jun" ve "Diler", Çin'den çıkarıldıktan sonra bölünmüş, Junlar dağlarda kalmış (Dağlıların [Junlar] Çjou Prensliği ve Çin'le savaştığını belirten tarihi kayıtlar, bu görüşü doğrulamaktadır), "Diler" ise çöle kaymış ve onlara "Huanün" ve "Hunüy" lakapları Çinliler tarafından takılmıştır. Çinlilerin "Jun" halkını anarken yukarıda saydığımız bütün isimleri kullanması da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca başta belirtilen coğrafi alanlarda yer isimleri, Hun şanüylerinin ve soylarının adı ve Hun olduğu tarihçe kanıtlanmış sözlerin yanında "Huanün" ve "Hunüy" yabancı kalmaktadır. Oysa binyıllardan beri korunagelmiş "Toguzsu" (bugünkü Hebey), "Aksu"; "Tuman" (şanüy MÖ 300 anlamı: Maşallahla bakılacak adam); "Üybi" (şanüy, MÖ 114'te tahta çıkmıştır), (Karaçaylı-Hun Türkçesinde 'evin prensi' demektir); "Güylühu" (Küylühu) -şanüy, MÖ 102'de tahta çıkmıştır- ("soylu Hun" demektir); "Bi" (Biy) -şanüy, MS 48-55 yılları arasında tahtta oturmuştur, ("bey, prens" demektir ve Karaçaylı Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır.) Bu sıralamayı devam ettirmek mümkün, ancak bizim konumuz "Huanün" ve 'Hunüy"ün lakap olup olmadığıdır. Görüldüğü gibi birçok yer, dağ, su, soy, şanüy ismi bugünkü Türk dillerinde bire bir anlaşılmakta, üzerinde durulan iki isim ise uzak bir çağrışım bile uyandırmamaktadır. Uzman bir dilbilimci olmadan bu konuyu noktalamak zor, ama bu konunun bazı tarihçiler tarafından dile getirilmesi düşündürücüdür. Araştırmacıya mevcut çelişkiyi bulmak düşer, son söz ise her zaman konunun asıl uzmanına bırakılır. Yakında bu konuya dilbilimciler tarafından açıklık getirileceği umuduyla halkları tanıtmaya devam edelim.

Başta hatırlatıldığı gibi, Ptolomey'in yazılarında, Çin'in eski halkları olduğu söylenen "Sin" ve "Ser" (Çince başka türlü yazılmış da olabilir) isimleri, bugünkü Türk dillerinin çoğunda çevirisiz anlaşılmaktadır. "Ser"

her Türk'ün bildiği, şaşırmış, şuurunu kaybetmiş anlamına gelen sözdür. "Sin" ise eski Türkçede "form, şekil" demektir (Nart-Karaçaylılarda eskiden büyüme çağındaki gençlere "sin çekmiş" [bedeni belirli bir şekil kazanmış] derlerdi. Bu söz unutulmuştur, şu anda ancak çok yaşlılar hatırlar. Yine de eski dilli kişilerden "sin sinnen süekli" sözünü duymak mümkündür. Anlamı "sinin harika işlediği beden"/ "sin çekilmiş beden").

Söylendiği gibi, bu iki halkın da "Jun" ve "Diler'e akraba ve Hun etnik temelinde yer almış olduğu her tür itirazı çürütecek bir gerçektir. Çünkü antropolojik benzerliği, sınırdaşlığı, "Jun" ve "Di" halklarıyla savaşmamış olması ve daha sonra tarihî arenadan tamamen silinmesi, bu halkların Hunların ataları sayılan etnik gruplar tarafından sindirilmiş olduğu ihtimalini düşündürmektedir.

"Tangut" halkıyla ilgili kaynaklar ise özel bir öneme sahiptir. Çünkü tarih, bu halkla ilgili olarak kısa, fakat halkın yaşadığı toprakları ve ataları hakkında kanıtlanmış bilgiler vermektedir. Buna göre "Tangutlar", "Junlar"ın torunu sayılmakta ve Tibetli Kyanlarla, Dansyanlarla kan bağları olduğu bilinmektedir. Dansyanlar, Tibet'in doğu tarafında yaşamış, yarı göçebe bir halktır. Demir işleme tekniğini geliştiren ilk halk olarak tanınmakta ve Tibet dillerinden birini konuştukları bilinmektedir. Ayrıca Orta Asya'da Hunlarla savaştıklarını belirten bir kayıt da mevcut değildir. "Junlar"ın Tibetli "Dan-Sân"larla birleşmesinden doğmuş bir halk olduğu sanılmaktadır. 20. yüzyılın başında yapılan etnoloji araştırmaları sonucunda "Kukunor Gölü"nün çevresinde yerleşik, az sayılı bir halk olarak literatüre geçmişlerdir.

Adları sayılan halklar "paleosibirskiy" olarak adlandırılan yeni insan tipinin oluşmasında temel genetik unsur olarak, Hun halkının ataları sayılmaktadır.

İnsanlığın yaratılış mucizesi kabul edilen ve yeni insan tipinin ilk temsilcisi olan "Hun" halkının genetik hazinesi, Çin'in kuzey ve kuzeybatısından atılıp vahşi doğayla (çöl ve dağ) baş başa kalmasına rağmen hayatta kalmayı başarmış kudretli ve kişilikli halklara dayanmaktadır. "Neolit" de aradan binyıllar geçmesine rağmen ebedî adaletin bir kanıtı gibi, avcı halkın kültürü olduğunu saptırılamaz delillerle kanıtlamaya; vahşi göçebeler olduğu söylenen "Hunlar"ın

tarihini gerçeklerle aydınlatmaya devam etmektedir.

Sibirya'daki Hun Yansımalı Eski Kültürler

20. yüzyılın arkeolojik bulguları Batıyı, Doğu anlayışını kökten değiştirmeye zorladı ve ortaya kesin kanıtlar koyarak, kimin vahşi, kimin uygarlaştırıcı olduğunu gösterdi.

Güney Sibirya'da bilimadamları tarafından ortaya çıkarılan, "Glazkovskaya" ve "Andronovskaya" olarak adlandırılan iki kültür, bu bölgeye karşı olan tutumun değişmesine neden oldu. Yaratılış tarihi olarak MÖ 2000 yılıyla tanımlanan bu kültürler, Baykal çevresi ve Sayano-Altay'la Kazakistan bölgesinin eski halklarının kültür gelişimini yansıtan tarihî kanıtlar olarak ortaya çıktı. En önemlisi de bu kültürlerde Hun yansımasının okunmasıydı. Buradan yola çıkılarak Hun halkının yayılma alanı ve kültür seviyesini ölçme imkânları doğmuş olup, tarihin bilgi bulamadığı Hun dönemlerine ilişkin kanıtlar bulunmuş oldu.

Güney Sibirya'daki kültürlerin asıl yaratıcısı, ciddi tarihî kanıtlarla desteklenerek kesin olarak belirlenememiştir. Çünkü bu bölge, farklı halk gruplarından oluşan kalabalık bir nüfusu barındırmaktaydı. Dönemin tarihçileri, "Andronovskaya" kültürünün yaratıcılarının uzak akrabaları olarak "Evenk boyları"nı göstermişler, "Glazkovskaya"yı ise hiçbir halka bağlamadan doğu tarafında yaşayan halkların ortak kültürü olarak tanımlamışlardır. Son dönemlerde bu konuda yazıp çizenler çoğalmış, birçok halk bu kültürün sahipliğine soyunmuştur. Fakat iddialar için yeterince kanıt bulunamadığından, bilimsel ciddiyeti içermeyen yazılar, halkların hamaset duygularına seslenen propaganda ürünleri olmaktan öteye gidememiştir.

"Glazkovskaya" (güney taraf) ve "Andronovskaya" (batı taraf) birbirine benzer de olsa farklılıkları açıkça gözlenen iki kültürdür. Bu yüzden bunlara Sibirya kültürü diyerek ikisini de aynı kategoriye sokmak doğru değildir. Bunun özellikle vurgulanmasını gerektiren, söylendiği gibi, bazı "yeni tarihî" eserlerin yanıltıcı bilgileridir.

"Glazkovskaya" kültürünün sınırları Güney Sibirya'nın doğu

tarafındadır ve Baykal çevresinde yaşamış halkları kapsamaktadır. "Andronovskaya" kültürü ise batı yönünde uzanmakta ve Sayano-Altay-Kazakistan-Don bölgelerini kapsamaktadır. Tarih, Baykal çevresi halklarının kültürünü, Amur başı, Çin Seddi çevresi, Mançurya ve Ordos halklarının kültürüyle bağdaştırmaktadır. Milattan önceki zamanlarda toprak kazanma ve kendini kanıtlama hareketiyle sürüklenen halk kısımları, yayıldıkları alanlara ana kültürlerini de götürmüşlerdir. Çünkü MÖ 6-5. yüzyıllarda batıya doğru "küçük göç" olarak adlandırılan bir göç dalgasının gerçekleştiği bilinmektedir. Bu kültürlerle, başta sözü edilen "balıkçı" ve "avcı" "Neolit" kültürü arasında birçok benzerlik bulunması da bu fikri desteklemektedir.

"Glazkovskaya" kültürünün yaratıcılarıyla Hun halkının MÖ 1. binyılda karıştıkları, kazılarda bulunan Hun kültürüne ait verilerle ispatlanmıştır. Fakal Hunlar, bu kültürde bir yansıma ve arka planda kalmış bir unsur olarak gözükmektedir. Bu durum, bu kültürü temelden etkilemeyen Hunların başka tarafa yöneldikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu yön de, "Andronovskaya" kültürünün araştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl tarihi, bu kültürü şöyle açıklamakta: "Andronovskaya kültürü, MÖ 1700-1200 arasında, Güney Sibirya ve Kazakistan, hatta Ural'a kadar uzanmaktaydı. Yaratıcıları beyaz insan tipini temsil ediyorlardı ve MÖ 18. yüzyılda Minusinsk havzasını ele geçirip, Yenisey kıyılarındaki Glazkovskaya kültürünün yaratıcısı halklarla karşılaşmışlardı. Andronovskaya kültürünün yaratıcıları, tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlar ve bronz işlemesini de biliyorlardı; mezarlarında mükemmel işlenmiş tabaklar bulunmuştur. Bu kültürün benzer örnekleri Don nehri kıyıları ve çevre ovalarında, hatta Niyjnevodsk bölgesinde de bulunmaktadır."

Böylece Avrupa tipi insanın yarattığı "Andronovskaya" kültüründe de, verilen yer isimlerine göre Hun veya Hun soyluların yansıması bilinmektedir. Mezarlardaki kafatasları da dar yüz kemikli insanlara aittir.

"Glazkovskaya" ve "Andronovskaya" kültürleri Hun yansımasını taşısalar da (Andronovskaya etkilenmiş denilebilir), hâlâ tamamıyla Hun özel kültürünü yansıtmamaktadırlar. Bu durum MÖ 1800-1300 yılları

arasında Hun halkının kültürel özelleşmesinin sürdüğünü ve tamamen oturmuş olmadığını göstermektedir.

İç Asya'da, önce savaş sonra barış, peşinden birleşme ve kaynaşma yoluyla ilerleyen halklar arası ilişkiler, birçok kültürün yakınlaşmasını ve birbirinden etkilenmesini sağladığı için, ancak çok gelişmiş, üstün kültürler baskın hale gelerek yönlendirici etki yapabilmişlerdir. Hun kültürel izlerinin her kültürde okunması ise, bu kültürün kendine özgü ve başkalarını yönlendirebilecek kadar gelişmiş olduğunun göstergesidir. Arkeolojik bulgular da bu görüşü kanıtlamıştır.

"Andronovskaya" kültürünün beyaz insanlarca yaratılması ve MÖ 1800-1300 yılları arasında batı yönüne doğru genişlemesi, "Ordos", "Çin Seddi", "Mançurya" gibi Asya halklarının kültürleriyle benzerlikler taşıması; "Sarıbaş" olarak adlandırılan eski Asya halklarının bazı kısımlarının, Gobi Çölü geçilmeden önce o topraklara ulaştığı fikrini desteklemektedir. O zaman, MÖ 1200'de çölü geçmenin ölüm kalım meselesi olduğunu bilen Hunların çölü geçebilecek hayvan türünü yetiştirerek ve doğru yönü bularak Sibirya'ya nasıl ulaştıkları açıklık kazanmaktadır. Halkın hafızasında gidenler hakkında bilgi vardı ve belki de MÖ 1200'de güçlenmiş ve devlet kurmuş Hunlar, kan akrabalarının peşinden gitmiş olabilirler.

Sibirya'nın Hunlar tarafından açılmasını "yeni meralar arama" olarak değerlendirmek biraz safça bir tutum gibi görünmektedir. Çevre halklara otoritesini kabul ettirmiş başarılı bir halk, neden "meralar aramak" için böyle tehlikeli bir yola çıksın?

Tabii ki her iki görüş de kanıtlanamamıştır. Ancak, Hunların daha önceki (MÖ 3. binyılın sonu, 2. binyılın başı) dönemlerde Sibirya'ya ulaşmış olmaları ihtimali, kazılardaki bulgular da dikkate alınırsa olumlu gözükmektedir. O dönemlerde "Sarıbaşlar" hâlâ devlet oluşumundan uzak, soy toplulukları halinde yaşayan bir halktı. Bu nedenle kalabalık halkın içinden kopmalar mutlaka olmuştur.

Yine de eski zamanlara ait bilgileri yorumlamak oldukça zor, çünkü özel yorum bazen gerçeklerden uzaklaştırabilir. Bu nedenle bu görüşü bir tez olarak tarihçilere bırakıp, sözü, Hun soylularca yaratıldığı bilinen

"Afanasyevskaya" kültürüne getirelim.

"Afanasyevskaya" Kültürü ve Onun Yaratıcısı

"Sarıbaşlar"ın Kuzey dağları ve Gobi Çölü'ne sıkışmalarından sonra, aynı kökenden gelmiş halklar, tarihî arenaya çıkmakta, geniş alanlardaki izleri de arkeolojik bulgulardan okunmaktadır. Bu da dikkatleri, başta değindiğimiz fikre, "Sarıbaş" halkının bölünmüş ve dağılmış olduğuna çevirmektedir. Ayrıca "Sarıbaşlar"ın antropolojik özelliklerini taşıyan halkların MÖ 3-2. binyıllar arasında Sayano-Altay'da, Minusinsk'te, Tuva bölgesinde, Çin'in kuzey sınırlarında ve Gobi Çölü'nün güneyinde gözlenmesi bu fikri desteklemektedir. Bu bölgede yapılan kazılar sonucu bulunan ve "Afanasyevskaya" adı verilen kültür, "Sarıbaş" halkını temsil etmektedir.

Tarihçilerin "Afanasyevskaya" kültürünün yaratıcıları hakkında yaptıkları ortak tanım şöyledir: "... orta veya uzun boylu, sağlam yapılı, uzun yanak kemikli, beyaz tenli, yanaklarında pembelikler olan, sarı saçlı, düz veya az kamburlu burunları öne çıkık, mavi gözlü ..."

Sayano-Altay bu kültürün ana noktası sayılmakta ve oradaki mezarlardan çıkan kemikler, dünyada bilinen halklardan farklı olduğu kanıtlanan insan tipine ait bir antropolojik tablo sunmaktadır. Konuyu araştıran bilimadamlan, bu yeni tipin ağırlıklı olarak Avrupa antropolojik özelliklerini, esintili olarak da Asya tipini yansıtmasını esas alarak, dünyada yeni bir insan tipinin yaratıldığı sonucuna ulaşmışlar ve bu tipe "paleosibirskiy" adını vermişlerdir.

Dünya tarihi, daha önce saydığımız bölgelerde Hun soylu halkların bulunup bulunmadığı yönündeki şüpheleri aydınlatmıştır. Artık bu bölgelerde yaşayan halkların ortak bir ataya sahip oldukları kabul edilmektedir. Söylenenlere ünlü araştırmacı Grumm-Grjimaylo'nun "Güney Sibirya'da yaşayan uzun başlı insan kitlesi ile Sarı Su çevresinde yaşayan 'Dinlinler' akrabalıkları varmış gibi benzeşmektedirler." şeklindeki tespitini de ekleyelim. (G.E. Grumm-Grjimaylo. "Lapadnaya Mongoliya: Uryanhayskiy Kray")

Dolayısıyla "Afanasyevskaya" kültürü daha önceki kültürlerden farklı olarak "gelişimini tamamlamış, halk olmuş" bir yaratıcıya sahiptir ve bu yönüyle diğer kültürlerden üstündür. Diğerlerinde farklı antropolojik ve maddi kültür ürünleri bulunmuş olup, yansımalar ve etkilenmeler söz konusudur. "Afanasyevskaya" ise homojen antropolojik ve kültürel özelliklere sahiptir. Oluştuğu dönem olarak MÖ 2000 tarihi verilmektedir.

Şimdi Çin tarihi ve Sarıbaşların Çin'den çıkarılması konusuna dönülmesi bu kültürün oluşum dönemine ışık tutacaktır.

Çin tarihinde Sarıbaş-Karabaş Savaşı'nın bin yıl sürdüğü söylense de etnolojik bulgular bu savaşın MÖ 7-3. binyıllar arasında yaşandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Ptolomey'in "Çin'de iki eski halkın yaşadığı..." ifadesini göz önüne alırsak, "Sarıbaş"lı halkın millî gelişimini tamamlama noktasında olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü "Afanasyevskaya" kültürünün yaratıcısı olan halka, gelişmek için bin yıldan daha fazla bir süre gerekmekteydi. Bu nedenle Rus tarihçilerin çoğunlukla ifade ettiği gibi, MÖ 7-3. binyıllarda Jun halkı, o toprakların "Aborjinler"i olarak yeni gelenlerle savaşmış ve MÖ 3. binyılda Kuzey Çin'e ve çöle sürülmüştür.* Vatanından çıkarılan bir topluluk yukarıda söylenen halk kimliğini bin yılda oluşturamazdı. Zira, bu kültürün tarihi MÖ 2000 olarak belirlenmektedir. Ayrıca tamamen Avrupa tipi olduğu bilinen "Sarıbaşlar"ın, "Afanasyevskaya" kültüründeki Avrupa ağırlıklı Asya esintili insan tipine geçmesi de bin yılda tamamlanabilecek bir olay değildir. Antropolojik özellikleri tamamen oturmuş bir halkın gelişim dönemi daha uzundur. O yüzden burada ya "Afnasyevskaya" kültürünün gençleşmesi, ya da iç savaşın geç zamanlara çekilmesi söz konusu olabilir.

**** L.N. Gumilyov, "Hunnu".***

Halkın farklı isimlerle farklı topraklarda ortaya çıkması konusuna gelince, yeterli tarihî bilgi olmadığından kesin bir açıklama getirmek zor. Ancak, arkeolojik bulguların, bu halkın soylar topluluğu halinde yaşadığını ortaya koyması dikkate alınırsa, vatanından çıkarılan halk, soy grupları halinde dağılarak, tutunabildikleri topraklarda yaşamıştır diyebiliriz. "Dinlin", "Di", "Jun", "Şan-Jun", "Ser", "Tangut", "Süan-Jun","Çi-

Di" ve benzeri etnik isimlerin ayrı topraklarda ortaya çıkmasının nedeni de budur.

Bütün "Sarıbaş" boylar hakkında tarihte yeterince bilgi olmadığı için; Çinlilerce "Huanün" ve "Hunüy" olarak tanımlanan, "Hu" halkının yaratıcısı sayılan, Gobi Çölü'nün güneyinde şiddetli doğaya karşı yaşam savaşı vererek hayatta kalmayı başaran Hun ataları hakkındaki bilgileri sunalım. Tarihte bilindiği gibi Hun halkının yaratılış noktası Gobi Çölü olduğundan, ortamın tanınması ve ilerideki Hun halkının doğuşu bölümünün iyi anlaşılabilmesi için Gobi Çölü hakkında yazılmış birkaç coğrafi ve şiirsel cümleyi görelim.

Yer inceleyicisi ve yazar N. M. Prjevalskiy, Gobi Çölü'nün ürkütücü tablosunu şöyle anlatmakta: "Yolcunun gözü önünde haftalarca hep aynı tablo var, geç sonbahar rengi uçsuz bucaksız çöl, bir de siyaha yakın renkli kayalar, yüksekliği belli belirsiz tepelikler ve onların üstündeki hızlı dağ keçilerinin görüntüsü..."*

*** N.M. Prjevalskiy'in *Gobi Çölü Hakkındaki Yol Yazıları,* Arşiv.**

Tzu Uan'ın şiiri ise şöyledir:

"...
Orada her yerde hortum rüzgârları var
Onlar gürültüyle çevrilerek yere dalar
Yanarsın, erirsin, ebediyen taşa dönüşürsün
Bir mucize olup da kurtulabilsen
Orada çöl bekliyor seni
Orada karınca bile fil gibidir
Arılar ise şişman ve siyah kaplanlar gibi
Orada hiçbir bitki filizlenmiyor
İnsanlar ise kötü otu yiyorlar
O yer insanı kavuruyor
Su ararsan nerede bulursun?
Hiçbir taraftan yardım gelmez
Sınırsız çölün kenarı yoktur..."

"Huanün" ve "Hunüy" halkları işte bu topraklarda yeni vatan kurma savaşı veriyorlardı.

Sya Hanedanının sonunda, Şan-İn Hanedanlığı kuruluşu sırasında (MÖ 1764) yeni hanedana ters düşen asillerden Şun Vey isimli Çin soylusu, kendine bağlı halkıyla birlikte Gobi Çölüne, "Huanün" ve "Hunüy"e sığınmış ve Çin tarihine "Hu atası" olarak geçmiştir. (Hu atası; Hun atası demektir.) Bu karışım daha ileride verilecek "Karasukskaya", "Tagarskaya" ve "Şiverskaya" kültürlerinde belirlenen özel insan tipini ortaya çıkaracaktır.

Sarıbaşların diğer kısımlarıysa tarihteki bilgilere göre şöyle dağılmıştır: Junlar, Tibet halklarıyla yakınlaşmışlar, "Dan-Syan" halkıyla birleşerek "Tangut" halkını oluşturmuşlardır. Daha sonra da tarihten silinmişlerdir. Diler, Gansu, Şensi, Sıçuan bölgelerinde eskiden yaşadıkları toprakların bir kısmına tutunmuşlardır. G.E. Grum-Grjimaylo ve O. Lattimor'un kabul ettiği gibi Çin halkının arasında eriyerek milattan sonra tarihten silinmişlerdir. Dinlinler, MÖ 1-2. binyıllar arasında Güney Sibirya'da yaşamış, daha sonra kısmen "Enisey Kırgızları"yla karışmışlardır. Sayan-Altay'daki izleri MS 4-5. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. İkü-Junlar, Vey Nehri'nin kuzey akımında ve Huanhe'de yaşadıkları bilinmektedir. Leufanlar, MÖ 5-3. yüzyıllarda Şansi ve Ordos'ta yaşamışlar daha sonra akraba Hunlarla birleşmişlerdir. Kıpçaklar, Dinlin (Jun) soyundan göçebe halktır, Altayların batısında yaşamışlardır. MÖ 2. yüzyılda Mode isimli Hun şanüyünün döneminde Hun egemenliğine geçmişlerdir. Gyangunlar (Hakaslar) Dinlin katılımlı halk, Li-Lin İn halkıyla karışana kadar Avrupa tipi halk olarak kalmış, Minusinsk denilen bölgede yaşamış, hayvancılıkla uğraşan Türk dilli halktır. Tangutlar, Junlann soyundan, Tibet dağlarında yaşamış yarı göçebe halktır, Avrupa antropolojik özelliklerini taşıdığı bilinmektedir. Demir işlemede ileri gitmişler ve MÖ 5-1. yüzyıllarda saygın sözü geçer bir halk olmuşlardır. Tanhular, Jun kökenli halktır, Hesi bölgesinde Hunlarla birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Uygurlar, (Kırmızı Diler) lakabıyla anılan Çi-Di Çi-Diler, Sarıbaşlar-Karabaşlar Savaşı döneminde Jun ve Dilerin arasında yer alan eski bir Di halkıdır. Şanjunlar; Hingan dağlarının güney kısımlarında yaşamış savaş olaylarında ismi geçen, hayvancılık ve avcılıkla geçinen halktır. MÖ 3. yüzyıldan itibaren isimlerine rastlanmamaktadır.

Tarih Sarıbaşların dağılışı hakkında bu bilgileri vermektedir, ama

tarihin kaydetmediği halk parçalarının da bulunduğu bir gerçektir. "Afanasyevskaya" kültürünün bir önemi de, silinip gitmeden önce tüm özelliklerini içeren "Tagarskaya" kültürünü yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu kültür de Hun (Dinlin) etnosunun gelişmişliğinin ileri seviyesinin ve baskın unsur olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda halklık değerlerini geleceğe aktarabilecek kadar olgunlaşmış olduğunun da kanıtıdır.

Karasukskaya Kültürü ve Kuzey Çin Göçebeleri

Sayan-Altay ve Minusinsk'te (Dinlinlerin topraklarında) ortaya çıktığı düşünülen ve Enisey'in aşağı kısımlarını kapsayarak çevreye yayılan "Karasukskaya" kültürü, Hun halklarının göç yollarının araştırılmasında önemli bir bilgi kaynağıdır. "Karasukskaya" dönemi, Hunların Gobi (Hanhay) Çölü'nü geçerek Sibirya'yı açmalarıyla bağlantılı bir arkeoloji hazinesidir. Bu kültür sayesinde Kuzey Çin ve Sarı Su çevresi kültürünün Batı Sibirya'ya yansımış olduğu, kazılardan çıkan insan kemikleri ve maddi kültür ürünlerinden anlaşılmakta ve Güney Sibirya'nın batı tarafındaki eski Andronovskaya kültürünün, katılan daha fazla gelişmiş "Karasukskaya" kültürü tarafından "renksizleştirildiği" görülmektedir. Böylece Güney Sibirya'da Hun katılımının etkili olduğu bir dönem, tarih ve arkeoloji tarafından kanıtlanmaktadır. Kazılardan Moğol yüzlü ve Avrupa tipine yakın halkların karıştığından yaratılmış nesil okunmakta... Dar yüz kemikli, Moğolları andıran halkın Kuzey Çin'de ortaya çıktığı bilinmektedir. Başta değinmediğimiz önemli bir fikir burada dile getirilebilir ve Hunların Sibirya'yı neden ve nasıl açtıkları konusunda bazı yorumlar yapılabilir. Çünkü "Andronovskaya" kültüründeki baskın "Sarıbaş" etkisi, Hun atalarının Güney Sibirya'nın batı tarafına çok önceden ulaştığının kanıtıdır. Ya tarihte Sibirya'nın açılması geç tarihlenmiş ya da Gobi üzerinden Sibirya yolculuğuna çıkanlar, kardeşlerinin yaşadığı yerlere yönelmişlerdi.

Dünya tarihinde "küçük göç" denen göç dalgasının MÖ 6-5. yüzyıllarda gerçekleştiği sanılmaktadır. Fakat Çin ve İç Asya tarihi ve bölge halklarının MÖ 1. binyıldaki durumları böyle bir göçün nedenlerini

göstermemektedir. Özellikle İç Asya'daki hâkim ve otoriter bir halkın göçe atılması ve yeni bir vatan araması (vatanı -Hunnu- zaten vardı) pek inandırıcı gelmemektedir. Eğer Sibirya'yı açma olayı MÖ 2000. yılların başında veya ortalarında olsa bu göçün nedenleri anlaşılabilir. Çünkü Çin'den çıkarıldıktan sonra parçalanıp çölde tutunmaya çalışan "Sarıbaşlar'ın bir kısmının (Huanün ve Hunüyler) üzerinde halk oluşturup tarihe çıkan Hunlar, o dönemde hâlâ devletsizdi, toprakları olsa da çevre halklarla savaşmak zorunda kalmaktaydı. Tarih için karanlık kalan o dönemlerde neler yaşandığını kim bilebilir? Başta hatırlatıldığı gibi Hunlar ve atalarının izleri MÖ 1764 yılına kadar izlenemeyecek kadar karanlıktadır. Bu fikrin doğru ya da yanlış olduğu konusunda yorum yapmak zordur. Yine de tarihî gerçeklerin bazı devletler tarafından özel yorumla yönlendirilmesi üzücü bir gerçektir. Belki de bu tezler Hunların "gençleşmesi" gerektiği için öne sürülmektedir.

Böylece "Karasukskaya" denen kültürün mezarlarından çıkarılan kemiklerde yeni antropolojik özellikler gözlenmektedir. Güney Sibirya'nın batısındaki kazılarda Avrupa tipi ile yarı Asya tipi oturmuş bir halkın kaynaşımından ortaya çıkan yeni bir insan tipi bulunmuştur. Yarı Asya tipi halk ise dar yüz kemiklidir ve geniş yüz kemikli Moğol tipinden kesinlikle uzaktır. Bu halkın Avrupa tipi halkla kaynaşması da söylediğimiz yeni tipi yaratmıştır. Arkeoloji, antropoloji ve tarihin ortak görüşüne göre bu daryüz kemikli insan tipi (yarı Asyalı tip), Kuzey Çin'de ortaya çıkmıştır. Karasukskaya'da bulunan kemiklerin sahibi yeni insan tipi ise uzaktan Asya tipini andıran bir Avrupa tipi insan kemiklerinin örneğidir. Gelen halkın yerli Avrupa tipini yönlendirmesi ve tamamen oturmuş genetik özellikli bir halkın ortaya çıkabilmesi için, Avrupa tipine katılmış halkın gelişimini tamamlamış ve genetik bakımdan tamamen oturmuş olması gerekirdi. Bu halk da Kuzey Çin kökenli Hun halkıydı.

Yarı Asya tipini andıran dar yüz kemikli halkın kim olduğu tarih tarafından kanıtlanmıştır. Avrupa tipi halk hakkında ise son nokta henüz konmamıştır. Yine de kültürün yerine ve köklü Sibirya halklarına dikkat edilirse, bu halkın Enisey Kırgızları (şimdiki Hakaslar) olduğu söylenebilir. Çünkü MÖ 2. binyılın sonundaki kaynaklardan onların tamamen Avrupa tipi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Di ve Dinlinlerin

(Sayan dağlarında yaşıyorlardı) de Kuzey Çin'den gelenlerle karışmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü Sarıbaşlardan uzun zaman önce kopmuşlar ve diğer halklarla, antropolojik değişime uğrayacak kadar karışmamışlardır.

Söylenenlere göre, MÖ 1200'lerde Sibirya'ya gelen Kuzey Çin etnosu, genetik gelişimi oturmuş bir halktı ve orada Avrupa tipi bir halkla karışarak, Avrupa tipinde Asya havası olan antropolojik özellikleriyle yeni bir halk yaratılmıştı. Bu da "Karasukskaya" kültürünü getirenlerin, yerli "Andronovskaya" kültüründen üstün olduğunun ve onu yönlendirdiğinin kanıtıdır.

Şimdi, Kuzey Çin'den gelen Hunlarla karışarak yeni insan tipinin oluşmasını sağladığı düşünülen üç halk hakkında bilgi verelim.

Kültürün merkezi olan Sayan-Altay'dan hareketle dikkati ilk olarak "Dinlin" halkı çekmektedir. Çünkü, MÖ 2000'lerde, Sayan dağlarının güneyinde yaşadığı bilinen ve "Sarıbaş" dönemindeki gibi avcılık ve hayvancılıkla geçinen bu yarı göçebe halk, tamamen Avrupa tipi (uzun veya orta boylu, uzun kafalı, beyaz tenli, sarı saçlı, mavi gözlü) antropolojik özelliklere sahipti. Mode Şanüy döneminde Hunnu Devleti'ne savaşsız katıldığı da bilinmektedir. Günümüzdeki bazı tarihçilerin Hunlarla karışan halkın "Kıpçaklar" olduğu yönündeki tezleri pek inandırıcı değildir. Onlar da Mode'nin döneminde Hunnu'ya katılmışlardı ancak "Kıpçak" toprakları Kuzey Altay'dadır. "Karasukskaya" kültürünün yoğun olduğu yer ise Sibirya'nın güneybatısındadır. Bu nedenle Hunlara katılanların "Dinlin" halkı olması daha güçlü bir olasılıktır. Dinlin halkı hakkında tarihî bilgiler geniş değil, antropolojik tanımlama da kısıtlı.

G. E. Grumm-Grjimaylo bu halkı şöyle tanıtmaktadır: "Avrupa tipi halk, MÖ 1000-MS 1000 yıllarında Güney Sibirya'da yaşamış, Kırgızlarla karışmıştır." Çin kaynaklarında da* Çinlilerin, "Sarıbaş" düşmanlarının Gobi Çölü'nün güneyine yerleşen kısmına "Huanün" ve "Hunüy" deseler de diğer yazılarda, onların topraklarını "Kum devleti, Şasay-Dinlinlerin memleketi" diye adlandırdıkları da bir gerçek. Bu cümle "Huanün" ve "Hunüy"ün bir diğer adının da "Dinlin" olduğunu kanıtlamaktadır. Ve daha önce de sorduğumuz soruyu tekrar hatırlatmakta: "Acaba 'Huanün'

ve 'Hunüy' adları, Dinlin adlı 'Sarıbaş' kökenlilere Çinliler tarafından takılmış lakap mıydı?" Öyleyse "Dinlin memleketi" sözü açıklık kazanmaktadır.

**** Yakinf, "Sobraniye Çvedeniy".***

Ancak Çin tarihinden hareket eden tarihçiler de "Huanün" ve "Hunüy" etnonimlerini "Dinlin" halkıyla ilişkilendirmeden bağımsız olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeye göre Hunların ortaya çıktığı topraklarda, MÖ 2600 yılında *"Sarı imparator Çin'e savaş ilan etmiş"* diyen Sya Hanedanı'nın seslenişinin altında hangi "Sarıbaş" boyunun olduğu bilinmemektedir. "Dinlin mi, Huanün veya Hunüy mü?"

Bu nedenle "Dinlin" halkı üzerinden diğer iki halkın da kısaca tanıtılması, Dinlinlerin tarihî portresini tamamlar. Rusya tarihinde "Hunüy" halkı hakkında şu bilgi verilmektedir: "MÖ 2-1. binyıllar arasında Orta Selenga'da yaşamış bir kabile, Hunlarla karışmıştır." Antropolojik tanımlama yapılmamıştır. "Huanün" halkı hakkındaysa biraz daha geniş bilgi vardır diyebiliriz: "Hanün; çok eski bir kabile, MÖ 2. binyıla kadar varlığını sürdürmüş daha sonra Hunlarla karışmıştır."

Bu bilgilerden Hun atalarını tanımak zor. Ancak, L. N. Gumilyov, O. Lattimor'a dayanarak, onların "Avrupa tipi, dar yüzlü" olduğunu ve Çin'den atılmış halk olabilecekleri görüşündedir.

"Dinlin" halkının toplu yaşadığı topraklar Gobi (Hanhay) Çölü'nün güneybatısı, Sayan-Altay, Minusinsk havzası ve Tuva bölgesi olarak bilinmektedir.

Güney Sibirya'da Hunlarla karıştığı varsayılan ikinci halk ise tarihte Avrupa tipi halk olarak bilinen "Enisey Kırgızları"dır. (Gyangun, Hakas) Enisey'in güneyinde yaşamışlardır ve "Gyangun" adıyla da bilinirler. Onların genetik yönlendirmesi, Çin'den kaçarak Hunlara sığınan ve Hakas (Enisey Kırgızları) topraklarına Hun temsilcisi olarak gönderilen Li-Lin İn (Hun şanüyü onu çjuki prens rütbesi ve soyluluk unvanıyla Hakasya'ya göndermiştir) ve halkının katılmasından sonra başlamıştır.

"Karasukskaya" döneminde Hunlara karışması mümkün olan bir diğer halk da "Di" halkıdır. Sya Hanedanı döneminden kalan kısıtlı kaynaklardan, "Ser", "Sin" ve "Di"lerin tek bir halk gibi tanıtıldığı, ortak

antropolojik özelliklere sahip oldukları ve topraklarının da sınırdaş olduğu anlaşılmaktadır. Buradan "Ser" ve "Sin'lerin "Di" halkının boyları olduğu sonucuna varılabilir. Onlar hakkındaki kaynaklarda "merkez şehirlerinin 'Tina' olduğu, 'güçlü ve cesur' oldukları, ipek ihraç ettikleri (Parfya ve Rim'e), sarı saçlı, mavi gözlü insanlar oldukları" söylenmektedir. Topraklarının ismi "Serika" olarak geçmekte, Kaşgar'dan Kuzey Çin dağlarına kadar uzandığı belirtilse de birçok kaynakta farklı isim ve tanımlara da rastlanmaktadır. Fakat Avrupa tipi, uzun boylu, sağlam yapılı, beyaz tenli, mavi gözlü, çıkık burunlu oldukları bütün kaynaklarca doğrulanmaktadır. Tibet'te yaşayan Jun (Sarıbaşlar, birkaç Jun kökenli boy) ve Dan-Syan halklarıyla komşu oldukları da bilinmektedir.

Sayan-Altay'da doğan Karasukskaya kültürü yeni insan tipinin oluşumunu tayin etmekte ve Hun halkının etnik ve kültürel gelişimi hakkında eşsiz bilgiler vermektedir. En önemlisi de V.R Alekseyev'in tezine göre "Karasukskaya" döneminde Asya insanını andıran Avrupa tipi insanın yaratılması, genetik bilimini etkileyen bir olay olarak, Asya tipinin, Avrupa tipini yönlendirerek baskın hale geldiğinin kanıtıdır.

Tagarskaya Kültürü ve Hunların Atası Dinlinler

"Dinlinler" Hunların temel etnik unsuru olarak, onları meydana çıkaran halk olsalar da, "Dinlin" halkından "sarıbaş" döneminde (MÖ 3. binyıl) kopmuş unsurlar, Sayan Dağları ve Baykal çevresinde yayılmayı başararak, tamamen ayrı bir halk olmuşlardır. Göçebe olmalarına rağmen, tarihe "kibirli" ve "kudretli" sıfatlarıyla geçmişlerdir. Çevre halklarla fazla karışmadan MÖ 4. binyıllarda Sya Hanedanı döneminde bilinen antropolojik özelliklerini tam yansıtan "Tagarskaya" kültürünü yaratmışlardır. Bu kültürün gelişmişliği, Batı Sayan Dağlarından gelerek kendilerine katılan "Karasuk" kültürü temsilcilerinin (Hunlar) kültürünü tamamen kaplamasından açıkça anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle diğer kültürler üzerinde hâkimiyet kurabilen Kuzey Çin (Sarı Su) kültürü, Dinlin halkıyla karşılaştığında onun kültürüne baş eğmek zorunda kalmıştır. Bu da Dinlin halkının uzun tarihli, antropolojik ve genetik

açıdan gelişimini tamamlamış bir halk olduğunu göstermektedir.

Tarihte "Tagarskaya" adı verilen kültür, Sayan-Altay'da ortaya çıkmıştır ve MÖ 7-3. asırlar arasında tarihlenmekte olsa da onun sona erme tarihini MÖ 2. binyılın sonu hatta 1. binyılın başı olarak belirten görüşler de vardır. Ayrıca, Sibirya'yı açan Hunların Di kökenli Hun boyu olduğu da kanıtlanmamış tezlerdendir. Bu tezler kanıtlanabilmiş olsaydı, "Karasukskaya" kültürünün yerli "Tagarskaya" kültürünü nasıl kolayca bastırabildiği anlaşılırdı. Çünkü her ikisi de Avrupa tipi halklardı. "Diler", Asya esintili Avrupa tipi insan olarak tanımlanmaya ancak MÖ 1. binyılın ortalarında başlamışlardır. Belki de o zamana kadarki genetik alışverişler onları fazla etkilememiş ve temel özelliklerini değiştirmemişti. Kendi köklerinden, eski genetik özelliklerini korumuş Dinlinlerle karşılaştıklarında, onlar tarafından bastırılmaları zor olmamıştı.

Ama gelenlerin "Di" kökenli Hun boyu olup olmadığı, Hunların hangi boyu veya soy grubunun Sibirya'ya akın ettiği konuları henüz karanlıktadır.

Günümüzdeki Hun halkının dağılmış kısımları olan halkların (Nart-Karaçaylılar vb.) şifahi kültüründe Hunların en eski boyunun "Nart" boyu olduğu bilgisi korunmaktadır. "Nart" sözcüğünün anlamı (süslü çatı, en üst görsel kaplama [Nart tohalanır, ocak ocalanır]) ve tarihte dört (Bu sayılar Çinli tarihçiler tarafından "Baydın savaşı" sırasında "Dört asker ve dört soylu at" olarak geçmekte) üst düzey Hun soyunun olduğu dikkate alınırsa, Hunların "Nart" denilen boyunun yaşı MÖ 7. binyıla dayanmaktadır. (Rusya tarihi de Junların vatanları için MÖ 7-3. binyıllarda Çinlilerle savaştığını yazmaktadır.) Nart efsanelerindeki dağlı tasvirleri, çöl, zaman uçurumu, "Konfüçyüsçülük" felsefesi, vatan, halk, tarih gibi kavramlar da Nart boyunun sahip olduğu tarihî derinliğin kanıtıdır. Ancak, tarih bu konuları hâlâ ele almış değildir.

Yine şifahi kültürde korunmuş bilgilerden, Hunların bir boyunun da "Sya" olduğu anlaşılmaktadır. (Sıya-cıya; Sya, toplayıcı. [Türk atasözü]) Sya Hanedanı'nın yıkılışı ve Şan-İn Hanedanı'nın tahta çıkış döneminde Sya Çinlileri denen Sya Hanedanı'nın son hükümdarının oğlu Şun Vey'in halkıyla birlikte çöldeki Dinlin memleketine katılmış olması (tarihî

belgelerle kanıtlanmıştır) bu boy isminin gerçek olma ihtimalini yükseltmektedir. Çünkü binyıllarca soy-soylar birliği-boy kitlesi-halk örgütlenmesiyle yaşadığı bilinen "Sarıbaşlar"da gelen Çinlilere boy isminin verilmesi olası, hatta kesindir.

Üçüncü Hun boyu, değişik halk kısımlan arasında yapılan araştırmalarda (TMİFİS Kültür Sanat Teşkilatı kültür ekspedisyonu tarafından) "Syanbiy" veya "Tanşihay" olarak iki değişik biçimde ortaya çıkmaktadır. MÖ 5-1. yüzyıllarda ortaya çıkan bu soy lakabı, Hunnu'ya bir "Syanbi" (Dunhu, Uhuan) katılmının yansıması olarak korunmuş olabilir. Çünkü Tuuman Şanüy döneminde MÖ 3. yüzyıl Hunnu'ya başkaldıran Syanbi halkı, Mode Şanüy döneminde darmadağın olmuştu. Tanşihay ise Syanbi halkının önderi ve MS 1. yüzyılda Hunnu Devleti'ni yıkan ve Hunları vatanından sürerek Syanbi Devleti'ni kuran kişidir. (Nart Hun-Karaçaylı denen halkın şifahi kültüründe bulunan isimler Çin ve dünya tarihiyle şaşırtıcı derecede benzeşmektedir.)

Hunların dördüncü boyu olan Oğuzlar ise genç bir boy sayılmaktadır.

Böylece, "Sibirya'yı açarak İç Asya ve dış dünyayı birbirine bağlayan, insanlık tarihinde bir dönüm noktası oluşturan, vahşi çöl doğasıyla yapılan savaştan galip çıkan ilk halk olan ve çölün yaşanacak alan olduğunu dünyaya kanıtlayan Hunların hangi boyu Sibirya'ya gelmişti" sorusunu tartışmaya başlayabiliriz. Nart mı yoksa Sya mı? Ya da her ikisi birden mi? Bu önemlidir, çünkü Sya boyu Dinlinlerle karışsaydı, Tagarskaya, Karasukskaya'yı bu kadar kolay bastıramazdı.

Tarihçilerin boy kavramına önem vermemeleri şaşırtıcıdır. Çünkü Türk kökenli halklarda günümüzde dahi "davul bile dengi dengine" diyen atasözünde olduğu gibi, kendine denk olmayan boy ve boylardan insanlarla evlilik bile yapılmaz. (Bu töre özellikle Nart-Karaçaylılarda tüm tutuculuğuyla devam etmektedir.) Hun tarihini yazarken boyları unutmak bu halkın tarihini altüst edebilir.

Başta söylediklerimizden şöyle bir düşünce çıkmaktadır: Enisey bölgesindeki yerli kültürü "Karasukskaya" kültürüyle bastıran, dar yüz kemikli, Avrupa-Asya tipi içerikli fakat Avrupa tipi ağırlıklı olmak üzere, Kuzey Çin'den gelen göçmenlerin, Şun Vey ve halkının genetik

kalıntılarını taşıyan yeni nesil Sya boyu olması güçlü bir olasılıktır. Batı Sayanlara giderek genetik özelliklerini korumuş ataları "Dinlin" lerle buluşan ve direnmeden yerli "Tagarskaya" kültürüne boyun eğen de Nart boyu olabilir. Çünkü Nartlar da en üst düzey Hun soyluları olarak (onlara göre şanüy bile orta düzey soydandı) diğer etnik gruplarla karışmamaya çok dikkat ediyorlardı. Dinlinlerle karışan Hunlar onlarla "boyu boyuna" denilen genetik eşitlikte olmalıydı, yoksa bir kültür diğer bir kültürü hiç iz bırakmayacak şekilde sindiremezdi.

Söz tarihin asıl uzmanlarına kalmaktadır. Yine de yakın gelecekte tarihin kaynak türünde, yazı ve kalıntılar hariç, altın hazine denen şifahi halk kültürünün de görüleceği şüphe götürmez. Çünkü orada, halkların karanlıkta kalan tarihî dönemlerini aydınlatacak veriler bulunmaktadır.

Şiverskaya Kültürü ve Kuzey Hun Yönü

Şiverskaya kültürünün tarihi MÖ 1. binyıl olarak belirtilmektedir. Karasukskaya kültürüyle neredeyse aynı zaman diliminde ve yakın coğrafi bölgede yaratılmış bir kültür olarak, Hunların Kuzey Sibirya'ya yayıldığını, demir devrinin başladığını ve en önemlisi gelen halkın yeni tip insan olduğunu kanıtlayan arkeolojik hazinedir. Birbirlerine çok benzeyen Karasuk ve Şiver dönemlerini neden ayrı ayrı değerlendirilmektedir diye sorulabilir. Bunun nedeni iki kültür arasında benzerliğin yanında önemli farklann da bulunmasıdır.

Karasukskaya döneminde; genetik gelişimi tamamlanmış, Asya insanından çok Avrupa insanına benzeyen, dar yüz kemikli, uzun boylu, zarif yapılı bir halkın, Avrupa tipi bir halkla karışması sonucu ortaya yeni bir insan tipi (az geniş yüz kemikli tamamen Avrupa tipi insan) ortaya çıkmıştır.

Şiverskaya kültür ise Hunların Kuzey Sibirya yönünde yayıldığı, "Tungus" halkıyla karıştığı ve Demir Devri ürünlerinin ortaya çıktığı dönemdir. Her iki dönemde de "gelen halkların" tamamen olgun, uygarlaşmış halklar olduğu kanıtlanmıştır. Gelen halkların antropolojik yapısı, MÖ 3. binyıldan itibaren tarihî yazılarda gözlenegelen, biraz önce

sözünü ettiğimiz insan tipi olduğu ve bu tipin de Kuzey Çin'de birçok halkın kaynaşımından oluştuğu bilinmektedir. Sonuçta Sibirya'ya gelen Kuzey Çinli göçmenler tamamen yeni bir insan tipi olarak gelmişti.

Karasuk'ta iki milletin karışımından yeni tip insan yaratılmıştır. Şiver'de ise Kuzey Sibirya'ya ulaşan Hun kitlesinin kendisi gelişimini tamamlamış yeni insan tipi olarak gelmişti. Bu halk, Avrupa tipi insanın Asya tipi insanla birleşmesinden oluşan, tamamen Avrupa tipi olduğu halde Asya tipini de unutturmayan bir genetik mucizesiydi. Tungus halkı da bunlarla birleşmiştir.

Bu dönemin mezarlarında Demir Devri'nin kanıtı olarak balta, ok uçları, bıçak, kama vb. el aletleri bulunmuştur. Şan İn dönemini andıran bazı eşyalar, Şan Hanedanı dönemindeki baltalarla benzerliği olan aletler, araştırmacıları çelişkiye düşürmüştür. Fakat bu benzerlikler doğal karşılanmalıdır. Çünkü Kuzey Çin'den gelen Hunlar, mutlaka yanlarında bir şeyler getirmiş ya da kültür alışverişi çerçevesinde gördüğü ve beğendiğini üretmiştir. Yan yana yaşadığı, sınır ticareti yaptığı ve topraklarında tarımla uğraşan kaçak Çinlilerin yaşadığı Hun halkının getirdiği eşyalar ve Çin'den alınan vergi ve "hediyeler" (Çinliler, Hunlara verdikleri vergiyi "hediye" sözcüğüyle örtmüşlerdir) elbette buralara ulaşmıştır. Yapılan kazılarda bulunması da doğal karşılanmalıdır. Bulunan kemiklerin işaret ettiği yüz yapısı, gelen halkın Hunlar olduğunu kanıtlamaktadır.

Yan yana yaşayan halklar, kültür alışverişinde bulunurlar. Maddi kültür ise daha hızlı yayılır. Manevi kültür ve etnik özelliklerin yayılmasında ise hız söz konusu olmaz. Çünkü gelenekler ve yaşam tarzı manevi kültür ve etnik anlamda güçlü bir tutuculuk yaratmaktadır. Yine de maddiyat maneviyatı yönlendirir, maneviyat da maddiyatı geliştirir. Bunlar bağlıdırlar ve birbirlerini sürüklerler. Yalnız manevi kültürdeki alışveriş, maddi alışverişten çok daha yavaştır. Bu nedenle kazılardaki Çin kökenli maddi bulgular, antropolojik tablo karşısında etkisiz kalmaktadır.

Söylendiği gibi, Kuzey Sibirya yönünde ilerleyen Hunlar, "Tungus" halkıyla karşılaşmışlardır. Aralarında ne tür bir dostluk ya da savaş ilişkisi olduğu bilinmemektedir. Ama bu iki halkın birleştiği ve dönemin

de demir devri olduğunu "Şiverskaya" kültürü ispatlamaktadır.

Kaplamalı Mezarlar (Keşeneler)

MÖ 9-4. yüzyıllara ait olduğu bilinen, Sibirya'da Baykal gölünün arkasındaki topraklarda ve Moğolistan'ın orta bölgelerinde bulunan, Hunların karışımsız özel kültürünü yansıtan bu gömme yerleri, dünya tarihinde kaplamalı mezarlar kültürü olarak adlandırılmış, insanlığın manevi hazinesindeki yerini almıştır. Mezarlarda bulunan el aletleri ve çeşitli eşyalar, çok gelişmiş bir kültürün tablosunu ortaya koymuştur. Bilim adamlarının ortak görüşüne göre, bu kültürde demir işleme uzmanlığının en üst seviyeye ulaşmış olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Mezarlardaki çini boncuklar, Çin tarzını andıran üçlü tabak vb. sofra gereçleri, Hint Okyanusundan çıkarılan işlenmiş deniz kabukları, hayvancılık araç ve gereçleri, Hun halkının kültürel uzantılarının ve tarihî göç yollarının parlak kanıtı olarak bu kültürde ortaya çıkmıştır. Kaplamalı mezarlar kültürüne bir başka iz karıştırmayacak kadar sağlam ve özel bir kültür yaratan bu halkın temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu, antropolojik incelemeler sonucunda da Hun olduğu kanıtlanmıştır. İç Asya, Kuzey Çin, Altay, Minusinsk, Orta Asya bu kültürün yayılma alanlarıdır.

Mezarlarda soy grupları belirtilerinin bulunması, şanüy dönemine (MÖ 3. yüzyıl) daha geçilmediğinin kanıtı olarak mezarların tarihini belirlemede yardımcı olmaktadır. Bulunan insan kemiklerinin de Karasuk'ta ve Şiver'de yaşamış, genetik kodu tamamen oturmuş, gelişimi tamamlanmış "dar yüzlü" halka ait olduğu belirlenmiştir. Bilindiği gibi bunlar Hun halkındandır.

Han, şanüy gibi özel bir otoriteye ait izlere rastlanmadığından, bilim adamları, bu kaplamalı mezarlar kültürünün MÖ 9-4. yüzyıllar arasında varlığını sürdürdüğünü düşünmektedir. Fakat bu kültürün biraz daha yaşlı olduğunu düşünenler de vardır.

Bu mezarların üst kaplamaları, mükemmel bir şekilde işlenmiş olup görenleri şaşırtmaktadır. Özellikle Geyik kaplamalar denen ve soylar

topluluğunun önemli kişilerinin gömüldüğü bu mezarlar birer sanat eseri sayılmaktadır.

Tarihte bilindiği gibi MÖ 209'da (belki biraz daha erken bir tarihte) Hunlarda şanüy yönetimi başlamaktadır. Bu olay da diğer kazılardan anlaşılmakta ve ortaya farklı şanüy mezarları çıkmaktadır. Böylece kültürün sınırları, tarihi belirlenmekte ve Hun halkının toplumsal düzeninin gelişiminde önemli bir dönem aydınlığa kavuşmaktadır.

Hunların, taş, ağaç, kemik, bronz, demir ve kaya üzerine işleme yapma geleneği çok eski zamanlara dayanmaktadır. (Altay'daki kayada Sibirya'nın açılmasını simgeleyen taş kesim tablosu, MÖ 1200 yılına aittir.) Kaplamalı mezarlar kültürü de Hun halkının etkileyici estetik ve manevi gelişimin seviyesini göstermektedir.

Hun Ataları

Çin'in yerlisi dağlı "Sarıbaşlar"ın çöllü oluşu, Çin'deki iki etnik veya kültürel grup arasındaki sorunlardan kaynaklanan "Sarıbaş-Karabaş Savaşı"nın sonucunda gerçekleşmiştir. O dönemlerde Çin yazısı henüz oluşmadığından, tarihî kaynaklar ancak aradan bin yıl geçtikten sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu kaynaklar da Çin halkının hafızasında korunmuş bilgilerin kayda geçirilmesinden ibarettir. Bu nedenle doğrulukları kesin değildir. Yine de tarihin elinde başka bilgi bulunmadığı için bunlara dayanarak ve arkeolojik bulgulardan da yararlanarak, dünya tarihinde efsanevi bir halk olan Hunlar hakkında birtakım görüşler ileri sürülebilir.

Kaynaklar deyince akla ilk gelen Sıma Tsyan'dır. Hunlar ve diğer Asya halklarının hayatını anlatan bu gözde Çin aydını, MÖ 2. yüzyılda yaşamış da olsa, halkın belleğinde korunmuş bilgileri yorulmaksızın kayda geçirmiştir. Bu kaynaklar günümüzde, özellikle Hun kökenli halklar için çok değerlidir.

Sıma Tsyan'ın tarih merakı, İmparator U-Di'nin özel astrologu ve tarih gündemi yazarı olan babası Sim Tan'dan gelmektedir. Sim Tan'ın astroloji alanındaki çalışmaları tarihin karanlıklarında kaybolmuştur.

Fakat *Tarih Gündemi* adlı kitabı onu ölümsüz kılmıştır. Sıma Tsyan da bu geleneksel merakla tarihe atılmıştır.

Eski halklar ve dönemler Sıma Tsyan'a başvurmadan aydınlatılamaz. Bu nedenle N. Ya. Biçurin'in çevirisinde, Çin tarihi kaynaklarında bulunan bilgilerin ışığında "çöl krallarının" hayatını izlemeye çalışalım.

MÖ 3. binyılda, Sya Hanedanı döneminde, Çin tarihine göre bin yıl, Rusya tarihine göre dört bin yıl sürmüş olan "Sarıbaş-Karabaş Savaşı", "Sarıbaş" Jun ve Dilerin vatanlarını terk ederek Kuzey Çin'deki dağlara sığınmasıyla sona ermiştir. Bu iki halkın Avrupa tipi, yüksek burunlu, uzun boylu, beyaz tenli olduğu da belirtilmektedir. Güney Çin'de yaşayan ve Dilerin komşusu olduğu bilinenen "Ser" ve "Sin" halklarının ise bunlarla birlikte vatanlarından sürülüp sürülmediği belli değildir. Elimizdeki kaynaklara göre Kuzey'e sıkışan "Jun" ve "Di" halkları bölünmüş ve "Junlar" dağlarda kalırken "Diler" birkaç kola ayrılarak başka yerlere dağılmıştır.

Bu arada "Huanün" ve "Hunüy" adlı iki halk hakkında da bilgi verilmektedir. Rusya tarihi onları, antropolojik özelliklerini belirtmeden kısaca çölde yaşayan göçebe halk olarak tanımlamaktadır. Çin tarihinde ise Hun atalarının tutunduğu çöl topraklarına "Dinlin memleketi" denilmekte ve orada "Di" halkının temel unsur olduğu vurgulanmaktadır. Bu bilgiler günümüzdeki araştırmacıları da iki görüşe yöneltmektedir. Ya sıkışan ve topraksız kalan "Diler" çöldeki halklara sığınmış ve onlarla birlikte Gobi Çölü'nün güneyinde yeni bir hayat kurmuştu ya da çölde yaşayan "Huanün" ve "Hunüy" halkları "Di" halkıyla akrabaydı ve kara günde onlara kucak açmıştı. Bu son yorumu Çinlilerin "Huanün" ve "Hunüy" hakkındaki söylentileri de desteklemektedir. Bu söylentilere göre Huanün ve Hunüyler "Sarıbaşlar"dandır. Daha önce de bu konuya değinmiş, Huanün ve Hunüy adlarının Jun ve Di halklarına verilmiş lakaplar olabileceğini belirtmiştik. Bu düşünce akla yatkın görünmektedir. Çünkü, dünya tarihinde bilindiği gibi, çölün vahşi doğasını yenebiIen ve yaşanacak yer olduğunu kanıtlayan ilk halk Hunlardır. O zaman Huanün (Rus tarihinde Hânün) ve Hunüy'ün çölde yaşayan göçebe kabileler olması mümkün değildir. Çünkü kalıntılara göre ancak Hun halkı tarihe geçmiştir ve çöl hayatıyla başa çıkabilen ilk

halk olduğu da kesindir. Bu açıdan bakıldığında, Rus tarihinde Huanün ve Hunüyler hakkında söylenen "sonradan Hunlara katılmışlardır" sözleri çelişkilidir. Çünkü, bu söz Hunların varlığına işaret etmektedir. Oysa Hun halkı daha doğmamıştı, onun izleri ancak MÖ 2600-2000 yılları arasında belirmeye başlayacaktır.

Söylenenler toparlanırsa, MÖ 3. binyılda "çölde yaşayan kabileler" diyen tarihî bilginin kanıtsız ve özel yorumdan ibaret olduğu anlaşılır. Çünkü "Hunlara katılmıştır" demek, Hunların tarihe girdiğini kabul etmek demektir. Oysa Çin tarihinde "Hu atası" denen "Şun Vey"in Huanün ve Hunüy halklarıyla birleştiği ve bu bölgenin "Kum devleti, Şasay Dinlinlerin memleketi" olarak adlandınldığı dönemde Hun halkı daha doğmamıştı. Ayrıca Çin kaynaklarına dayanan görüş, komşu halklarda saklanmış bilgi ve hatıraların daha doğru olacağı düşüncesiyle de desteklenmektedir.

Burada ortaya şöyle bir soru çıkmaktadır: "Çinliler, Huanün ve Hunüyleri neden Dinlin olarak adlandırmaktadılar? Neden Huanün ve Hunüylerin memleketi demiyorlar?" Bu durum şöyle bir görüş doğurmakta ve günümüzdeki bazı tarihçilerin haklı olabileceğini düşündürmektedir: Huanün ve Hunüy (Sarıbaş oldukları bilinen halklar) etnik isimler; Jun, Di vb. ise Sarıbaşlara Çinliler tarafından verilmiş lakaplardır denirse, çelişkiler ortadan kalkar ve her şey yerine oturur. Özellikle Hunlardan önce çölde yaşamayı başarabilen başka bir halk olmadığı da göz önüne alınırsa bu düşünce kabul edilebilir hale gelmektedir.

Böylece Huanün, Hunüy ve Dinlin tek bir halkın ismidir (lakap olsun olmasın) ve bu halk Kuzey Çin'de yaşayan "Sarıbaş" dağlı, avcı halkın devamıdır. Bu halk önceki bölümlerde de verdiğimiz bilgilere göre Avrupa tipi, avcı, balıkçı, dağlı, soylar topluluğu halinde yaşamış bir halktır. Soylar topluluğu ise mutlaka kitle ve soy isimlerini doğurmaktadır. Bu nedenle "Dili, Ser, Sin, Şan, Jun, Da-jun, Lijun" vb. halk isimleriyle tarihe geçen etnik grupların Jun ve Di halkının dalları olduğu düşünülebilir. Çünkü antropolojik ve kültürel özellikler benzeşmektedir.

Neolit kültürünün (MÖ 2500-2000) yaratıcılarının (avcı, balıkçı), Kuzey Çin topraklarında (Sarı Su, Toguz Su) yaşayan ve hayvancılıkla

uğraşan Jun ve Di halkı olduğu tarih tarafından kanıtlanmıştır. Ve tarihte Jun halkının topraklarının, kuzeybatıda "Çesi" denen ve antropolojik özelliklerinin yarı Avrupa tipini yansıttığı bilinen halk grubuyla sınırdaş olduğu, güneybatı yönünde Lobnor Gölü, Çerçen Darya, Hotan, Altındağ. Saydam (dağ ovası); doğuda da Hingan bölgelerini kapsadığı doğrultusunda bilgiler vardır. Jun halkının etnik dallarından bazılarının da Hami, Habey ve Şensi'de yaşadığı bilinmektedir. Bu dallar arasında "Beydi" (Hebey), "Leufan" ve "Bayan" (Ordos) halkları da bulunmaktadır.

Di halkının yaşadığı alanlar ise "Kuzey Sıçıuan" olarak adlandırılmıştır.

Bazı tarihî kaynaklarda ayrı halklar olduğu söylenen "Çidi" (Uygur), "Beyjun", "Şanjun", "Feyjun", "Gu", "Üçjun", "Jundi", "Lijun", "Dajun", "Süanjun", "Syaojun", "Maojun", "Syantsüjun", "Luş", "Lüsuy" ve "Doçen" etnik grupları, Jun ve Di halklarının akrabası belki de boy isimleriyle tanımlanan kitleleridir. Bu nedenle, bu grupları ayrı halklar olarak değerlendirmek, Jun ve Di halklarının tarihinin izlenmesini zorlaştırır. Bunlann akraba olduğu, tarihte bilinmektedir.

Dolayısıyla "Ser" ve "Sin" denen "Sarıbaş" halklarının da bu etnik gruba dahil olduğu hakkında kesin kanıtlar olmasa da, tutunacak iki bilgi bulunmaktadır; birincisi, onların Avrupa tipi olması, ikincisi de Tibet halklarından "Botalar"la komşu olmalarıdır. "Botalar", Di halkındandır ve toprakları da tarihe "Serika" adıyla geçmiş hatta devlet olarak da tanımlanmıştır (İpek Yolu'nu işleten halk-Ser). Yine Botaların topraklarını tanımlamak için kullanılan "Kaşgar'dan Kuzey Çin'e kadar" cümlesi de bunların Jun ve Di ile bağlı olabileceğinin kanıtıdır.

Böylece ortaya kocaman bir coğrafi alan, akraba olduğu kanıtlanmış halklar topluluğu, "Neolit" kültürünün yaratıcısı, MÖ 7-3. binyıllar arasında Çin'de verilen egemenlik kavgasının (Sarıbaş-Karabaş Savaşı) "sarı" tarafı, Sya Hanedanı döneminde (MÖ 3. binyıl) vatanından çıkarılarak çöl ve dağlara sürülen, dağlı, avcı, balıkçı, hayvancılıkla uğraşan ve MÖ 3. binyılda zor şartlarla mücadele etmek zorunda kalan bir halk tablosu çıkmaktadır. Bu halkın adı da "Jun" ve "Di"dir.

Kalabalık bir halkın bu şekilde sıkışması da elbette bölünme ve yeni

topraklar edinme uğraşını getirecektir. Buna dayanarak, Di grubunun Junlardan ayrılarak çöl yönüne gittiğini düşünmek akla yatkındır. Çünkü en güvenilir kaynaklar olan Çin kaynakları, Güney Gobi'yi "Dinlin memleketi" olarak tanımlamaktadır. "Dinlin" ve "Di"nin aynı halk olduğu daha sonraki tarihî yazılarda açıkça belirtilmektedir.

Başta dile getirdiğimiz, Huanün ve Hunüy isimli iki kabilenin Gobi Çölünde yaşadığı ve onlara Şun Vey ve halkının katılmasıyla Hun halkının oluştuğu düşüncesi tutarsız görünmektedir. Gobi Çölü'nün güneyine sürülen ve Dinlin denen Sarıbaş halkın, Di halkının bir boyu olduğunu düşünmek daha doğru olur. Çünkü Çin tarihinde Junların dağlara ve çöle sıkıştırıldığı hakkında bilgiler vardır. Huanün ve Hunüy ise ya Jun ve Di halklarının Çincedeki lakabıdır ya da Hun halkı oluştuktan sonra onlara katılmış halk kısımlarıdır. Ve bu isimlerin "lakap" olduğu görüşü daha akla yatkındır. Çünkü Şun Vey'in bu isimli halklara katıldığı bilinmektedir.

Dolayısıyla çöle sürülen halkın (Çince Huanün ve Hunüy) bir "Di" boyu olduğu ağırlık kazanmakta ve tarihî kaynaklardan adının "Dinlin" olduğu anlaşılmaktadır. Hunların temel genetik ve etnik unsuru sayılan "Dinlinler" sonraki dönemlerde Gobi Çölü çevresinde, Sayan-Altay, Minusinsk ve Tuva bölgelerinde gözlenmişlerdir. "Andronovskaya", "Tagarskaya", "Afanasyevskaya" kültürlerinin sahibi oldukları da bilinmektedir. Tarihî verilere göre orta veya uzun boylu, sağlam yapılı, uzunca yüzlü, beyaz tenli, yanaklarında pembelikleri olan, düz veya az kambur burunlu, mavi gözlüdürler.

Böylece Dinlin halkının bir kısmı (boy veya soy) vatanından sürülerek Gobi Çölü'nün güneyine sığınmış ve orada vahşi doğaya karşı verdiği yaşam savaşını kazanmayı başarmıştır. Kovulan "Sarıbaşlar"ın çöle sığınan kısmı 400 yıl suskunluğunu korumuştur. Bu suskunluğun nasıl sona erdiğini ise Çin kaynaklarındaki "Sarıbaş imparator Çin'e savaş ilan etmiş" cümlesinden anlıyoruz. Büyük bir şaşkınlık yaşayan Sya Hanedanı eski düşmanının hâlâ yaşadığını, çölde de olsa hayata sıkı sıkıya tutunduğunu hatta kendisine savaş ilan edecek kadar güçlendiğini öğreniyordu. Zamanın aydınları bu olayları halkın belleğine kazımayı başarmış ve MÖ 1764 yılında hiyeroglifleri oluşturan Çin'de, "Sarıbaş"

olayları kaleme alınmış ve gelecek nesillere armağan edilmeye başlanmıştır.

MÖ 2600 yılından itibaren Sya Hanedanı'nın tahttan düşürülme, tahtıda Şan-İn'in devralması başlamıştır. Eski hanedanın önemli konumlarında bulunan soylular da kanlı hesaplaşmaların hedefi olmuşlar ve Sya Hanedanı'nın son hükümdarının oğlu veliaht Şun Vey kendine bağlı halkla birlikte Çin'den kaçmak zorunda kalmıştır. Anlaşılan Çin baskısını yaşamış ve Sya Hanedanı'na kızgın çevre halklar, bu "majestelerinin halkı"nın sığınması için uygun olmamış ve Şun Vey eski vatandaşları "Sarıbaş" Dinlinlere sığınmak zorunda kalmış. (Huanün ve Hunüy isimleri burada geçmektedir.) Belki de aradan geçen 400 yıl vatandan sürülmenin acısını hafifletmiş ve kaçak Çin soylusu halkıyla birlikte kabul edilmiştir. Bu karışım sonucu MÖ 2000'li yıllarda Çince'de "Hu" denen "uçan atlılar" tarih sahnesine çıkmıştır.

Çin, Şun Vey'e "Hu atası" diyerek onu tarihe mal etmiştir. "Sya boyu" olarak adlandırılan Hun boy ismi de uzak nesillere, günümüze kadar ulaşarak Çin soylusu Şun Vey'i ve ünlü atalarımızın yaratılışına dahil olan halkını da minnetle andırmaya devam etmektedir.

Ortam ve Halklar

MÖ 1764 yılında Sya Hanedanı'nın devrilmesi tamamen sonuçlanıp yerine Şan-İn Hanedanı geçer. Tarihî kaynakların verdiği bilgilere göre sellerle savaşıp yoksullukla boğuşan karamsarlığa kapılmış Çin halkı, uyanış çağı denebilecek bir döneme girer ve hızla güçlenmeye başlar. Halkları birbirine tanıtan, kültürleri yakınlaştıran pazarlar yoğun bir şekilde işlemeye başlıyor ve üretici ile alıcı arasında ilişki kurmayı sağlayan tüccarlık özel bir sınıf haline geliyordu. Kervanlar oazis, çöl, ova, orman demeden her tarafa ulaşarak çalışkan Çin halkının malını satmakta, aynı zamanda yaratıcılık, bilim, sanat, mistisizm, felsefe gibi manevi değerlerin de halklar arasında yayılmasını sağlamaktaydı. Bu dönemde gökyüzü araştırılmaya başlanıyordu. Artık her soylunun yanında bir astrolog görmek mümkündü. Gök cisimlerinin hareketlerini yorumlamak bir bilim dalı haline gelerek şöhret kazanıyordu. MÖ 16.

yüzyılda MÖ 10-8. yüzyıllar arasında gözlenen bilimsel ve felsefî ilerlemenin temelleri atılıyordu. Şan Hanedanı'nın en önemli eseri ise Çin yazısının (hiyeroglif) oluşturulmasıydı. Bununla birlikte kesintisiz tarih kronolojisi kaydı başlamıştır. (Bu kronoloji günümüzde tarihçilerin başvurduğu en önemli kaynak olarak yaratıcısına şan, insanlığa da eşsiz bir hazine bırakmıştır.)

MÖ 1800-1450 yıllarına kadar yaşanmış herhangi bir büyük savaş bilinmemektedir. Yalnız bir olay dikkati çekmektedir. O da MÖ 1797 yılında Gün Lü adlı bir prensin, iç çekişmeler sonucu Junların bölgesine, dağlara kaçtığı bilinmektedir. Bu olayın doğurduğu gelişmeler İç Asya'yı hareketlendirmiştir. "Karabaş" Gün Lü'nün "Sarıbaş" yurttaşlarına nasıl yaklaşabildiği ve onlarla nasıl barışık yaşadığı bilinmese de, onun halkı MÖ 1327 yılında Jun toplumundan atılarak Şensi topraklarına tutunmuş, Şişan dağına yakın bir bölgede bekçiliklerle çevrelenerek bir prenslik kurmuşlardır. Adı da "Çjou Prensliği"dir. Uzun zamandır kendi vatanından kopuk olan, hem Jun hem de Çin halkına öfke duyan bu prenslik, bütün genç toplulukların ortak özelliği olan yayılma açgözlülüğüyle, çevredeki halkları baskı altına almaya çalışıyor ve savaş havası İç Asya'ya tekrar hâkim oluyordu. Baş düşman olarak Junları seçen Çjou prensleri, prenslik unvanıyla birlikte bu düşmanlığı da miras almışçasına şiddetli savaşları kararlılıkla sürdürüyorlardı. MÖ 1. binyılın başına kadar aralıklarla devam eden bu çatışmalar, çevre halkları da etkiliyor ve halklar arasında dost ve düşman kavramlarını da oluşturuyordu. Şan Hanedanı döneminde uygarlığını ve ekonomisini geliştirmeye çalışan, kendi iç işleriyle meşgul olan ve hayatın tadını çıkarmaya bakan Çinliler de yavaş yavaş sınırlarını, kendi güvenliğini düşünmeye başlıyor, ciddi bir savaşa hazırlanıyordu. Çin o zamana kadar sınırlarındaki ufak tefek yağmalama olaylarından küçük çatışmalardan pek etkilenmemişti. Fakat Çjou Prensliği'nin yandaş ve düşmanlarının hızla çoğalmasının büyük bir savaş, hatta Çin'in içinde taht kavgası yaratabileceği de görülmeye başlanmıştı.

Junlar ve Çjou Prensliği arasındaki çatışmalar sırasında Jun halkının dağlı kısmı (dağlı Junlar tarihte Şan-Jun adıyla geçmektedir) tekrar dağılmış ve çevredeki Tibet halkları, Dunhular ve Hunlarla karışmıştır. Çin halkının da eski "Sarıbaşlar"ın bir kısmını sindirdiği bilinmektedir.

Başlangıçta Junlar ve Çjou Prensliği arasındaki savaşlar Çin'in hoşuna gidiyordu. Nasıl olsa Sarıbaşları sıkıştıran bir sınır prensliği vardı. Ancak Junlar bu savaşlarda zayıflayınca Çjou'nun hırsı diğer halklara da dokunmaya başlamış, Tibet halkları da bundan nasibini almıştı. Tehlikenin büyüdüğünü gören Çin de Çjou Prensliği'yle zorlu bir savaşa tutuştu. Önce "Huanhe" çevresi, sonra "Yantzi'ye kadar olan topraklar, genç prensliğin eline geçti ve MÖ 1123'te Şan-İn Hanedanı yıkıldı.

Perişan halk, zorba galiplere köle olmuş, Çin'in göğünü kara bulutlar kaplamıştı. Devlet hızla küçük prensliklere bölünmüş ve 2000'e yakın "devletçik" ortaya çıkmıştı. Bu devletçikler birbirlerine kibirle bakmışlar, aralarında bir birlik oluşturamamışlar ve kendi aralarında çatışmaya başlamışlardır. Çjou dönemi Şan-İn döneminin başlangıcında gözlenen uyanış çağına benzer zamanları, sert tutum ve benimseme hırsıyla kapatarak, halkı dara sokuyordu. Bu kadar çok güçsüz prensliğin bulunması devlet yararına ortak kararlar alınmasını zorlaştırarak anarşik bir hava yaratıyordu. Merkezî yönetim güçsüz olduğundan, sınırlar ve topraklar gerektiği gibi korunamıyor, sınır bölgeleri yağmalanıyor, prenslikler arasındaki çatışmaların arkası gelmiyordu. Bu durum Çjou döneminin çelişki dolu tablosunu gözler önüne seriyordu.

Görünüm ne kadar olumsuz da olsa, bu dönem Çin halkının gelişimi açısından çok önemlidir. Tarih, Çjou hükümdarlığı dönemini toplumsal gelişmenin ikinci aşaması olan "feodalizm dönemi" olarak nitelemektedir.

Çjou döneminde eskiden geçerli olan bütün gelenekler etkisini yitirmiş, eski toplumsal düzen bu yıkıcı ve kırıcı devrim havasının karşısında tutunamayıp bozulmuştur. Her şey değişmekte, yenilenmekte ve başka bir temele oturmaktaydı. Çjou'dan Çin Tanrısı (Şan-Din) da nasibini almış, putları saygın köşelerden indirilmiş, insan kurban etme geleneği yasaklanmıştır. Halklar arasında serbest dolaşım, üretim ve ticaret özgürlüğü sağlanmıştır. Böylece yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, görüldüğü gibi saldırgan Çjou dönemi gençlik hırsıyla, çürümeye yüz tutmuş hanedanlık düzenini silah zoruyla tarihin derinliğine atmıştır.

Bu arada prenslikler birbirini yutmaya devam ediyordu ve MÖ 6. yüzyılda Çin'deki prenslik sayısı 100'ün biraz üzerindeydi. Bu bölgesel

hükümdarların azalması merkezî yönetimi güçlendiriyor ve Çin'de kudretli bir devletin oluşumuna zemin hazırlıyordu. MÖ 3. yüzyılda Çin'de sadece birkaç prenslik kalmış ve devlet oluşumu tamamlanmıştır.

Tabii MÖ 2. binyılın başından 1. bin yılın ortasına kadar Çin ve İç Asya hayatı sadece Çjou Prensliği'nin savaşlarından ve ilerlemesinden ibaret değildi. Halk oluşumu hareketi diğer halklarda da devam ediyordu. Çin'le yaptığı savaşlar sırasında kan kaybeden Junların parçalanmaya ve dağılmaya devam ettiği, kısıtlı tarihî kaynaklardan ve tarihte bilinen yeni yerleşim bölgelerinden anlaşılmaktadır. Jun halkının temel unsuru olan ve dağlara tutunmuş "Şan-Jun"ların bir kısmı "Dansyan" halkıyla birleşmiş ve "Tangut" halkı ortaya çıkmıştır. Belki de bu savaşlar veya başka çatışmalar sırasında altı "Jun" boyu Moğolistan içlerine kadar çekilerek, oralarda tutunmuşlardır. (MÖ 1200 yılında kurulan "Hunnu" devletinin batıda altı "Jun" boyuyla komşu olduğu bilinmektedir.) Böylece bir zamanların kudretli dağlıları parçalanmış ve yavaş yavaş sindirilmişti. Öyle olmasaydı, MÖ 8. yüzyılda "Şan-Jun" ve "Guan-Jun"ların Çin'e girişleri büyük yankı uyandırırdı. "Uygunda"daki *kudretli, cesur ve vahşi* diyen "Ser" ve Sin" nitelemesi onların torunu olan Junlara da uymaktaydı. Fakat Jun ve Di halkının tarihi, torunları Hunlar gibi olmadı, tarihin fırtınası onları böldü, dağıttı ve sindirip yok etti.

Bu bölgede (İç Asya) daha birçok halk yaşamaktaydı. Hun halkına geçmeden önce, Hunların yaratıldığı "Halha" bölgesini çevreleyen halkları tanımak, konunun anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Diler: Bu halk hakkında daha önce de bilgi vermiştik. Çinlilerin bunlara "Batılı Junlar" demelerinin amacı Jun ve Di halklarının aynı kökten olduğunun altını çizmektir. Diler, Hun halkının etnik kökenleri arasında yer aldıktan sonra da MS 4-5. yüzyıllara kadar ayrı bir halk olarak bilinmeye devam etmişlerdir. Daha sonra Çinliler tarafından sindirilmişlerdir.

Üeçjiler: Bu halkın Cungarya'dan geldiği sanılmaktadır. MÖ 5. yüzyılda "Hesi" bölgesini ele geçirmişler ve yerli halklara karşı düşmanca bir tutum benimsemişler; Hunlar, Çinliler ve Dunhularla şiddetli savaşlar yapmışlardır. MÖ 2. yüzyılda yağmacılıkları yüzünden topraklarından atılmışlardır. Üeçjiler bu olaydan sonra Baktriya'yı ele geçirerek İç Asya

bölgesinden ve tarihinden çıkmışlardır. Avrupa tipi bir halk oldukları bilinmektedir.

Dunhular: Moğol tipi antropolojik özellikleriyle tanımlanan halktır. ("Dunhu" Çin dilinde "doğu göçebe" anlamını taşır.) Bu halk, önce "Uhuan" daha sonra da Moğol adı verilen halkın genetik atası sayılmaktadır. MÖ 1-MS 1. yüzyıllar arasında Hunlarla şiddetli savaşlar yapmış ve Tanşihay önderliğindeki Moğol grubu "Syanbiyler", Hunları sıkıştırarak İç Asya'dan çıkarmıştır.

Horlar: Hingan bölgesinde yaşamış az nüfuslu bir halk olarak bilinmektedir. Antropolojik özellikleriyle Moğol tipi sayılmıştır. Büyük savaşlarda ismi geçmemektedir. Dönem dönem Çin veya Hunlara bağlı olarak yaşamışlardır. Moğollar tarafından sindirildikleri sanılmaktadır.

Jun halkının dalları:

Hebeyli Junlar: Şan-Jun, Beyjun.
Çinli Junlar: Jun-Di
Şansili Jun akrabası: Leufan
Ordoslu Jun akrabası: Leufan
Aksulu Junlar: Tziaşi (Çidi; Uygur)
"Bay-Di" isimli Jun akrabaları: Süanlüy, Gu
"Bey-Di" isimli Jun akrabalan: Üçjun, Çi-Di, Süantzü-Jun, Luş, Lüsüy, Doçen, Bayan.
Gansulu Junlar: Siyao-jun.
Henan ve Şensili Junlar: Mao-Jun, Li-Jun, Süan-Jun

Bu Junlardan başka İç Moğolistan'da da altı Jun boyu yaşamıştır.

Kıpçaklar: Çinliler bu halka "Küeşe" lakabını vermiştir. Kuzey Altay'da yaşamış, Avrupa tipi antropolojik özellikli halktır. Kendi iradesiyle Hunlara katılmış ve MS 5-6. yüzyıllarda tarihten silinmiştir. Ancak ismi, Deşt-i Kıpçak devletinin isminde MS 14. yüzyıla kadar yaşamıştır.

Sigular (Gyangun, Hakas, Enisey Kırgızları): Dinlinlerle karışmışlardır. MÖ 1. binyılın başında Avrupa tipi halk olarak bilinmiş, daha sonra Çinli subay Li-Lin halkıyla birlikte onlara katılınca Asya tipi genetik kudreti, Avrupa tipinden üstün gelerek bu halkı Asya tipine çekmiştir. Hun egemenliğinde yaşamış eski kültürlerde izleri okunan Sibirya halkıdır.

Enisey nehrinin güney akımındaki topraklarda yaşamıştır. Merkezi şimdiki Abakan'dır.

Usunlar: Hesi bölgesinde yaşamış, Çi-Di (Uygurlar) halkıyla birleşerek devlet kurmuşlardır. Bu devletin hükümdarlarına *"gun-mo"* denmiştir. Kültürü gelişmiş bir halktır. Aynı topraklarda iki halk anlaşarak yaşamayı başarmıştır. Toprakları Üeçjiler tarafından fethedildikten sonra dönem dönem Hunlara ve Çin'e bağlı olarak yaşamışlardır. Hun halkına benzer bir toplumsal yapı ve yönetim sistemi oluşturmuşlardır. Hayvancılıkla uğraştıkları ve at eti yedikleri bilinmektedir. Antropolojik yapısı farklı kaynaklarda farklı şekilde verilmektedir. Rusya tarihinde mavi gözlü açık tenli olarak tanımlanmaktadırlar. MS 2. yüzyılda Hesi'den Yedisu bölgesine göç etmiş, MS 3. yüzyıla kadar orada yaşamışlardır. Parçalanarak Tibetli halklarla karıştığı sanılmaktadır. Türk kökenli olup olmadığı ve dili hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Bomalar (Çince isimleri: Bise-Bike ve Doçje): Tarihte Boma, lakap; parantez içindeki isimler de gerçek isim olarak geçer. Beyaz ırktan oldukları sanılmaktadır. Güney Sibirya, Altay, ve Angara bölgelerinde yaşamış, Hun egemenliğini kabul etmiş halktır. "Ocak önü altın, atlarıysa hepsi tüysüz gri", "toprağı değerlendirebilmiş" bir halk olarak tarihe geçmiştir.

Hunların yayılma yönlerindeki halk gruplarını şöyle sıralamak mümkündür.

1) Baykal çevresi halkları: Topluca "Alakçin" ismiyle tanınmışlardır.

2) Eskimos halkları grubu: Moğol tipi halklardır, Angara nehrinin orta akımında yaşamışlardır.

3) Paleosibirskiy tipi halklar grubu: Angara ve Lena nehirlerinin baş akımında yaşamışlardır.

4) Avrupa tipi halklar grubu: Sayan-Altay'da, Baykal'ın güney bölgelerinde yaşamışlardır.

İç Asya ve Sibirya bölgesinde ismi belirlenememiş birçok halk, tarihin dışında kalmıştır. Ayrıca bu kitapta yer almayan halklar da mutlaka vardır. Çünkü çok eski zamanlara ait tarihî kaynakların kesintili ve az

oluşu araştırmada mecburi eksiklikler oluşturmaktadır. Yine de Hunların çevresinde yaşamış, Hunlarla savaşmış, barışmış, karışmış ve tarihi paylaşmış halklar kısaca da olsa tanıtılmış oldu.

Tanıtımı, sadece tarihî verilere dayanarak ve özel yorum katmadan yapmaya dikkat ettik.

HUNNU

Başta anlatıldığı gibi MÖ 2. binyılın sonuna kadar Çin tarihi, Hunlar hakkında fazla bir şey söylememektedir. Bu döneme ait bilgilerin çoğu arkeolojik bulgulara dayanmaktadır.

Sarıbaşlar Çin'e başkaldırdıklarında (MÖ 2600) belki de Hun halkı artık yaratılmıştı. Bu iddiayı kanıtlayamayız. Ancak, Sibirya'daki Andronovskaya kültürü, bu halkın oluştuğunun ve yayıldığının ilk kanıtıdır. Onu izleyen dönemlerdeki Karasuk ve Şiver kültürleri, bu halkın genetik olarak tamamen olgunlaştığını, gelişmiş ve orijinal bir kültürün yaratıcısı olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece Hun halkı, MÖ 2. binyılın sonuna doğru anayurdunda boy gösterecek ve "Hunnu" isimli devletini kuracaktır.

İnsanoğlunun medeniyetine vazgeçilmez katkıda bulunan Hun halkının ilk başarısı, çölün şiddetli doğasıyla baş edebilen ilk halk olmasıdır. Bilindiği gibi Gobi Çölü, Orta Asya'yı ikiye böler ve çok eski zamanlarda "yutan çöl" olarak bilinirdi. Çinliler tarafından Gobi (Hanhay) yakası olarak adlandırılan Alaşan Çölü de onun ortasına tıpkı yaka gibi yapışmıştır. Bu iki çöl, o zamanın insanı için korkunç ve yaklaşılamayacak bir yer olmuştur. Bitkisiz, renksiz, küçük tepeliklerden ibaretti ve vahşi keçiler, develer, kocaman farelerden başka yaşam belirtisi yoktu. İşte bu çölde yaşamayı başaran Hunlar, sanki ateşte dövülmüş demir gibiydiler. İlk devletleri Hunnu ile trajik ve şanlı tarih yolculuğuna çıkıyorlardı.

MO 1200 yılında Çin, Hu (Hun) devletinin kurulmuş olduğunu şaşkınlıkla duyuyordu ama Şan-İn Hanedanı bu sorunla uğraşacak güç ve zamanı bulamayacaktı. Çünkü yakıp yıkarak, şimşek gibi hükümdarlığa doğru ilerleyen Çjou, bu hanedanı devirecekti. Dönemin Çinli tarih yazıcıları da Çjou sorunu ve iç siyasi olaylara ağırlık verdikleri için Hunnu devletinin kurulması gibi çok önemli bir olayı tarihin karanlıklarına terk etmişlerdir. Çin, Çjou Prensliği ile ilgilenirken, Hunnu devleti Szinşi'den Barkul gölüne kadar uzanan görkemli topraklara sahip olarak İç Asya'da yeni bir dönemin başladığını simgeliyordu.

MÖ 9. yüzyıla ait Çin "Şarkılar Kitabı"nda Hunlar hakkında şöyle yazılmıştır:

"Nasıl da bir savaş oldu altıncı ayda!
Savaş arabaları çatışmaya hazır,
Herbirine de dört at koşulmuş,
Her zamanki gibi hazır ve nazır,
Hunlar kibirlice girdiler"

Bu yüzyılda şairler bir başka benzetme daha yaparlar "gökten gelen gururlular".

Çevre halklar için Hunnu devleti, yalnızca bağımsız ruhlu "uçan atlılar"dan ibaret değildi, Hunnu devleti o zamana kadar İç Asya'da hiç görülmemiş bir toplumsal düzen getirmekte ve Çin'in "prenslik, imparatorluk" gibi geleneksel düzenine darbe vurmaktaydı. Çin egemenliğinde bulunan halklar, Hunnu'ya yakınlık gösteriyor ve sığınmacılar Hun topraklarına akın etmeye başlıyordu.

Dünya tarihi, Hunlara karşı gösterilen bu eğilimi, Hun topraklarının daha güvenli olması, Çin ise "orada hayat neşeli" fikriyle bağlasa da, her ikisi de gerçekten uzaktı. Çünkü nedenleri birey ve toplumun davranışlarından meydana gelmekteydi.

Anlaşılan Hunnu'da gelişmiş bir toplumsal düzen vardı ve insana önem verilmekteydi ki, insanlar ölüm cezasını (Çin, kaçakları ölümle cezalandırmak zorunda kalmıştı) göze alarak Hunnu'ya sığınıyorlardı.

KANUNLAR: "Sarıbaş-Karabaş" kavgası döneminden itibaren bulunan tarihî kaynaklarda "Sarılar"ın soylar halinde yaşadığı, hayvancılıkla uğraştığı belirtilmektedir. O dönemde devletin henüz oluşmaması ve soy topluluklarının olması normaldir. Ancak, MÖ 1200 yılında Hunların kurduğu devlet de soylar topluluğu geleneklerini içeren ve eşi benzeri olmayan "birey-aile-soy-soylar topluluğu" şeklindeki örgütlenmesiyle tarihe geçmiştir. Bu devletin yönetim organları Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı'ndan oluşmuştur. Bu yapılanma İç Asya'da hayal bile edilemeyecek demokratik bir düzen oluşturarak, toplumu aşağıdan yukarıya doğru birbirine sıkı sıkıya bağlamış ve büyük bir aileye benzeyen yeni bir toplumsal düzen yaratmıştır.

"Bireü-halk; halk-bireü" (birey-halktır; halk-bireydir) diyen atasözü çok eski zamanlardan bu yana söylene gelmiş bir sözdür. Bu söz Hunlardan miras kalmıştır demek zor olsa da Hunların uzak torunlarında hâlâ korunmakta olması şaşırtıcıdır. Çünkü dünya tarihinde benzeri olmayan Hunnu devlet örgütlenmesi (soylar toplumu) bu atasözünün çağrıştırdığı anlamı bütünüyle içermekteydi. Bu düzende birey, aileye; aile, soya; soy, soylar topluluğuna karşı sorumluydu ve tersine olarak da soylar topluluğu, soylardan; soylar, ailelerden; aileler de bireylerden sorumluydu.

Bu düzen görünüşte çok basit olmasına karşın dâhice düşünülmüş ve mükemmel işleyen bir düzendi. En alttaki birey sesini en yukarıdaki yöneticilere duyurabiliyordu ve en yukarıdakiler de toplumun en altında yer alan aile ve bireylerin durumlarından haberdar oluyorlardı. Bu düzene akrabalık duyguları da katılınca devlet düzeni tamamıyla insanın lehine işliyordu.

Tarihi araştırırken ulaştığımız bazı değerleri günümüzün değerleriyle karşılaştırdığımız zaman şaşırıyoruz. Çünkü günümüzde toplumsal hayatta eksikliği en çok hissedilen ahlak kavramı bu devletin düzeninin temelini oluşturuyordu. Bu düzende değerli olan mal değil, insandı. Bu nedenle kanunlar ve cezalar kırıcı değildi ve fiziksel cezalandırmadan çok ruhsal cezalandırmaya dayanıyordu. "Şerefini kaybetmek" ve "rezalete uğramak" ölüm cezasından da ağır bir ceza sayılıyordu. Bu cezalara çarptırılan insanlar toplumun dışına itiliyor, yok sayılıyorlardı. Suçlunun ailesi ve üyesi olduğu soy da bu cezadan etkilendiği için, suçlunun ruhsal çöküntüsü daha da ağırlaşıyordu.

Çin kaynaklarından tarihe yansıyan "Hun Kanunları" ilk bakışta çok basit göründükleri için araştırmacıları farklı yorumlar yapmaktan alıkoymaktadır. Hun hukuku, Çin hukukunun aksine, adaletin temeline cezalandırmayı değil, terbiye etmeyi ve bireyi topluma kazandırmayı koymuştur. Bu fark da cezanın bedensel değil ruhsal olmasını sağlayarak suçluyu vicdanıyla baş başa bırakıyordu. Ceza soyut olduğu için suçlunun ailesi ve soyunu da utandıran ahlaki derse dönüşüyordu. Hun tarihinde cinayet olaylarına Çin'in aksine daha az rastlanmasının nedeni de budur.

Çin'de devlet bir baskı mekanizması olarak halkın sömürülmesini

sağlayan kurumdu.

Hunnu'da ise devlet, alttan üste temsil edilen delegelerle yönetilmekte ve bireyden-topluma, toplumdan-bireye ilkesi doğrultusunda, insana yönelik, insan hayatını kolaylaştırmaya çalışan kurumdu. Devlet örgütü baskı oluşturmak için değil, insanın yaşamasını kolaylaştırmak için kurulmuştu. Bu fark duygusal seviyede de olsa o zamanın halkları tarafından algılanmış; işkence yöntemleri ve halk önünde yapılan infazlarla bilinen Çin devletinin halkı binyıllar boyunca ülkesinden kaçarak Hun halkına katılmıştı. Özellikle Hunnu devleti kurulduktan sonra, kaçak akınının iyice arttığı tarihî kaynaklardan okunmaktadır.

Hun kanunları şu hükümleri içeriyordu:

- İnsan öldürme, silahlı saldırı, asker ve vatan şerefine leke sürme: Ölüm cezası

- Hırsızlık: Malı ve ailesi soyuna teslim edilerek vatandan sürme cezası.

- Diğer suçlar: Yüzünün belirli yerlerinde iz bırakacak şekilde çizilme cezası.

Mahkeme süreci de 10 günü geçmeyecek kadar kısa olurdu. Ayrıca Hun tarihinde hiçbir cezaevi ve benzer sözcüğe rastlanmamakta, işkence olayı da bilinmemektedir. Ölüm cezasının uygulanmasında ve savaş sırasında düşmanı acı çektirerek öldürmek "rezalet" sayılmıştır.

Hunlarda çevre halkların kavrayamadığı bir ahlak anlayışı vardı. Bu ahlak anlayışının somut örneği olarak MÖ 129 yılında yaşanmış bir olayı gösterebiliriz. Bu yılda Çin yönetimi "sınır pazarlarının kapatılmasını kararnamesini" çıkarmış ve 10.000 kişilik bir kuvveti bu kararı uygulaması için sınır bölgelerine göndermiştir. Bu kuvvetler, sınırları kapatmış, sınır ticaretini durdurarak ekmek derdindeki Çin halkını perişan etmiştir. Çin halkının ve tüccarların çığlığına Hunlar yetişmiş ve süslü Çin askerlerini darmadağın ederek sınır pazarlarının yeniden açılmasını sağlamış ve yoksul Çin halkını açlıktan kurtarmışlardır. Çin yönetimi içi kinle dolsa da bu olayı görmezden gelmiş, çıkardığı kararnameyi de unutmuş ve bir daha benzer girişimlerde bulunmaktan

çekinmiştir.

Hun kânunlarına göre tüccarların dokunulmazlığı vardı. Savaş durumunda bulunulan bir devletin tüccarı dahi olsa, onlara haksızlık yapmak suç sayılmış ve bu tür hareketler cezalandırılmıştır. Bunlardan başka tarihî kaynaklarda tek tek bulunabilen ve belirli bir sıralamaya konulması zor olan ahlaki Hun kanunları da vardır. Sığınan düşman, esir, rehine, misafir, elçi ve kötü haber getiren kişilerin dokunulmazlığı vardı. Bu dokunulmazlığın bir örneği MÖ 2. yüzyılda yaşanmıştır. Hun Şanüyü İçisiye'nin ölmesiyle tahta çıkan oğlu Üybi, Çin elçisini kabulünde onun hakaret niteliğindeki tekliflerini dinledikten sonra kızgınlıktan kendinden geçmiş, fakat iliğine kadar işlemiş Hun töresini çiğneyememiş ve elçiye dokunamadığı için, elçiyi kendisiyle görüştüren tören sorumlusunu elçinin gözü önünde öldürmüştür. Elçinin dokunulmazlığı, onu öldürmenin "rezalet" sayılması, öfkeden gözü dönmüş şanüyü bile durduracak kadar etkili olmuştur. (Belki de günümüzdeki "Keleçige ölüm çok" "Elçiye ölüm yok" diyen atasözü bu nedenle hâlâ kullanılmaktadır.)

Tarihin kaydettiği Hun kanunlarından biri de evlat edinilen çocuğun haklarıyla ilgilidir. Evlat edinilen çocuk, bütün miras haklarına sahip olur ve dışlanamazdı. Beraber yetiştiği çocuklarla da evlenemezdi. Bu uygulamadan evlat edinilen çocuğun kan bağı varmış gibi sahiplenildiğini öğreniyoruz. Yine Hun kanunlarına göre, akraba evliliği de yasaktı. Ahlak ve bilgi içeren bu kanunlar, döneminin sınırlarını aşan bir uygarlığın göstergesidir ve bu uygarlığın çevredeki kültürlerden farklı olması doğaldır. (Hun-Karaçaylılarda günümüzde anne-baba tarafındaki dört soydan biri aynı olan kişilerin evlenmesi rezalet sayılır ve buna cesaret edilemez. Kardeş çocuklarının evlenmesi ise, düşünülemez.)

Yaşlılarına ve hastalarına bakmayan aile ve soylar rezalete uğrayarak toplumdan dışlanmıştır. Hemen şarkı efsanelere konu olup hafızaya kazınacağını bilen Hunlar, bu konudaki hassaslığı daha da arttırmış; hasta, dul, yaşlı, yetim ve sakat gibi muhtaç insanlara çok iyi bakmışlar ve onlar diğer insanlardan daha rahat yaşamışlardır. Bu davranışın en önemli nedeni güçsüzüne yardım etmeyen, muhtacına bakmayan aile ve soyların, alaylı şarkılara ve söylencelere konu olması ve bu şekilde gelecek nesillerin de bundan etkilenecek olmasıydı. Soylar toplumu

olarak yaşadıklarından, soylar arası çekişmelerin ve üstünlük mücadelesinin ne olduğunu iyi bilen Hunlar, kendi soylarının gelecek nesillerin dilinde kötü olarak anılmasını içlerine sindiremezlerdi. Bu nedenle yaşlıya saygı, hastaya bakım, güçsüze yardım bir zorunluluk haline gelmiştir. (Hun-Karaçaylılarda bugün de bazı soydan kişilerin "zaten o soydansın, senden ne beklenir ki" gibi sözlerle azarlandığını duymak mümkündür. Ayrıca yaşlı, hasta ve güçsüzün durumu, sağlam olanlardan daha iyidir. Hun gelenekleri hâlâ yaşatılmaktadır.)

Bu kanunları yalnızca ileri düzeyde gelişmişliğe bağlamak doğru olmaz. Ahlaki inceliklerin gelişmesini sağlayan soylar arası üstünlük çekişmesini göz ardı etmemek gerekir. Rekabet, kalite getirir, bu doğal bir kanundur; ancak Hunların rekabetinin, diğer halklarda olduğu gibi maddi yönde değil manevi yönde yaşanmış olması; Hun tarihi araştırmacılarını şaşırtmaktadır. MÖ 2000-MS 14. yüzyıl arası Hun tarihi incelendiğinde "şu kadar mal elde edildi" gibi maddi kazancı vurgulayan bir söz ya da kavram bulunamaz. "Halklara egemen olma", "At üstünde savaşma hakkı", "Hun şerefi", "Şeref candan üstün" gibi manevi üstünlüğü vurgulayan sözler ve kavramlar ise sayısızdır. O zamanlar için bu tutum, çevre halklar tarafından anlaşılamayacak kadar tuhaftı. Bu tutumun altyapısı ancak günümüzde anlaşılmaktadır. Can ve malın geçici, manevi değerlerin ise kalıcı olduğu felsefesini iyi özümseyen Hunlar, sıradan bir halk olmadıklarını kanıtlamışlardır.

Hun kanunlarının, suçluyu fiziksel değil ruhsal yönden cezalandırmaya dayanması, çağdaş adalet sistemlerinin de ulaşmaya çalıştığı ideal adalet kavramıdır. Çünkü bu sistemin işlemesi için, toplumun uzun bir tarihe sahip olması, halk bilincini belleğine kazıması, sıkı sıkıya birbirine tutunması, manevi değerlerin üstün olduğunu kavramış ve onu toplumsal düzenine taşıyacak kadar gelişmiş olması gerekmektedir. İşte Hunlar, bu seviyeye ulaşmış bir halktır.

Sanki haksız yere vatanlarından atılan "Sarıbaş" atalarının ahlak anlayışı miras olarak iliklerine işlemiş gibi, Hunlar baskı oluşturan devlet sistemine, adaletsizliğe, bireyin savunmasız durumuna kendi örnekleriyle isyan ediyorlardı. Atalarının uğradığı haksızlık o kadar büyük olmalıydı ki, onların uzak nesillerinde dahi isyankâr ruh yaşamaya

devam ediyordu.

Hun manevi kanunlarından bir kaçını da L. N Gumilyov'dan alalım "... aile, sadece evli çifti içermiyordu. Çok kadın almak gibi bir töreleri olmuş, sonra kadınlar miras olarak babadan oğula geçmiştir: Üvey anne, üvey oğluna; gelin, kayınbiraderine. Bunlar da ataerkil dönemin soylar toplumunun tablosunu yansıtmaktadır. Bunu kadına eziyet olarak algılamak derin bir anlayış sayılmaz; çünkü evlenme, kadın için yoksulluktan kurtulmaktı. Dul kadının yeni eşi, ona ocağın başında yer vermek, ona bakmak ve beslemek zorundaydı..." Bu Hun kanunu ve töresi, Hunnu devletinin oluşumundan çok önceki zamanları anlatmakta ve o zamanlarda bile, "dul" ve "zayıfın korunmasında söylenen ahlak anlayışı okunmaktadır.

Arkeolojik kazılarda çıkan bulgulara ve tarihî kaynaklara dayanarak Hunların zenginlik ve malvarlığı anlayışının farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bir tarihçinin sözüyle bunları delillendirelim; Karasukskaya, Angara, Lena-Sibirya (MÖ 2000) döneminin kalıntılarını inceleyen bilimadamlarının raporlarında şöyle bir niteleme geçmekte: "... onların zenginlik anlayışı farklıydı. Onları saygın yapan zenginliğin maddi bir değeri yoktu, ama onlar sahiplerini gururlandırarak korunmuştu, temizlenmiş nefrit parçaları, deniz kapları, orijinal nesneler vb. gözü mutlu kılan her şey..."

Belki de maddiyatı ve zenginliği, sadece mutluluk duygusu ve gurur veren bir durum olarak algıladıkları için manevi yönde bu kadar ilerleyebilmişlerdi.

Devletin Toplumsal ve Yönetim Sınıfları

Hun toplumu bilindiği gibi MÖ 2000-400 yılları arasında, eski geleneklerine sadık kalarak soylar birliği halinde yaşamıştı. Kısıtlı tarihî kaynakların verdiği bilgilere göre, Hunnu devletinin iç yapısı şöyleydi:

1) Soylar Kurulu: Yönetim organlarından üstün konumda olan, sözü tam geçerli dört Hun soyu, yönetimde yer almadan da veto ve onay hakkını kullanabiliyordu. Bu soylar "Hun şerefi" olarak adlandırılan

ahlaki davranışların koruyucusu sayılarak, Hun halkında askerî ve yönetim işlerinde üstün konumdaydı.

2) Soylar Birliği Başkanlar Kurulu: En üst yönetim organıdır. Bu kurul "Soy Başkanları Kurultayı"nın seçtiği, soy kitlelerinin başkanlanndan oluşurdu.

3) Soy Başkanlan Kurultayı: Soylar Kurultayı tarafından seçilmiş, soy başkanlığına adanmış kişilerden oluşurdu.

4) Soylar Kurultayı: Tüm soyların delegelerinin katıldığı oluşum. Bu kurultayda soy başkanları seçilmiştir.

5) Aile (akraba, soy): En alt kurum. Burada soylar kurultayında aileleri temsil eden, soyun haklarını koruyacak soy delegeleri seçilmiştir.

6) Yaşlılar Kurultayı: En saygın danışmanlık kumlu. Bu oluşumun içinde de sınıflandırma vardır. Baş danışmanlığa, seçilmiş kişiler getirilmiştir.

Bu örgütlenmenin, en alttaki bireyi duyabilen yapısı göze çarpmaktadır.

Görüldüğü gibi bu yönetim, soyları tamamen temsil etmiş ve haklarının en alta kadar savunulmasını sağlamıştı. "Kaçaklar" Hunnu'ya bundan dolayı gelmiş olabilirler, yoksa "neşeli hayat" ve "askerî başarılar" o kadar çekici olamazdı.

Hunnu'daki Toplumsal Sınıflandırma

Soylar toplumu, dışarıdan görüldüğü kadar kolay yönetilen bir toplumsal sistem değildir. İç yapısı çok farklı olan bir sistemdir. Rekabet, kıskançlık ve iç çekişmeler gibi olumsuzluklar böyle toplumlarda daha şiddetli olur. Çünkü kitle sadece coğrafi birlikteliği değil akrabalığı da içerdiğinden en küçük bir neden bile soylar arasında çatışma çıkarabilirdi. Bu nedenle eşitliğin sağlanması, hakların korunması için, toplumda herkes sınıfını, kitlesini, soyunu ve çalışma ve yaşama alanını koruyacak, kendini temsil eden kurumları bilmeliydi. Bu konudaki tutum

çok sertti. Hiç kimse, kendi soy başkanını atlayarak başka soylarla ilişki kuramaz, soy kurultayında onaylanmayan işlere kalkışamazdı. Bu sert kurallar diğer alanlar için de geçerliydi.

İç düzen, devletin huzurunu, askerin başarısını sağlayan, soyların sempati ve antipati duygularını bağlayan, anarşik olayların çıkmasını engelleyen bir düzendi. Her soyun yazlığı, kışlığı, hayvanları diğer maddi varlıklarının ve askerlerinin de olduğu dikkate alınırsa, Hunnu devleti patlamaya hazır bir baruta benziyordu diyebiliriz. Çünkü aşırı gurur ve kırıcı çıkışlar, Hun halkının temel özelliklerindendi.

Günümüzde bile böyle bir toplumu yönetmek kolay değildir. Ama Hun büyükleri o zamanlarda bunu başarmışlardı. (Nart-Karaçaylılarda bugün bile "Karaçay'da kaysı tauğa da tiy, barısı da biy" -Karaçay'da hangi dağa değersen değ hepsi de prens (zirvedir)- sözü şakalardan eksik olmaz. Her soy kendi gelenekleriyle övünür ve diğerlerine tepeden bakar.)

Tarihî bilgilere dayanarak, Hunnu'nun şanüy yönetimi öncesi dönemi (MÖ 1200) ile şanüy yönetimi dönemindeki (MÖ 3. yüzyıl) unvan ve sınıfları göz önüne alındığında Hun toplumunun şu şekilde sınıflandığı görülür:

1- Üst düzey soyluluk: Huyan, Lana, Senbsençen (Siolin sonraki adı. MS 1. yüzyıl), Süybu (Hukukçu soyu) soylarından oluşurdu.

2- Bürokratlar sınıfı: Bu sınıfı, soyların oylarını kazanan yetenekli insanlar oluştururdu. Bu sınıfa girmek için soylu olmak gerekmezdi, yetenekleri sayesinde yükselen kişiler, soylularla eşit seviyede sayılırdı. (Günümüzdeki "şat" sözü bu sınıfın unvanlarından biridir.)

3- Soy prensleri: Orta düzey soyluluğun başkanlarından oluşur, kendi içinde üst, orta ve aşağı sınıfa bölünürdü. (Günümüzde "Özden", "Kara Özden" ve "Sıysız Özden" kelimeleriyle tanımlanmaktadır.)

4- Halk ve askerler.

5- Savaşlarda ele geçirilen halklar ve Hunnu'ya sığınmış kaçaklar.

Verilen bu sınıflandırmanın MÖ 1200-300 yılları arasında korunduğu bilinmektedir. Daha sonra şanüy yönetiminin başlaması ile birlikte büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Şanüyler kendi soyları için

toplumda özel mevki, unvan ve görevler oluşturarak bu sınıflandırmayı temelden değiştirmişlerdir. Orta düzey soyluluğun temsilcisi olan şanüy, üçüncü sırada yer alan kendi soyunu üst düzey soyluluğun yanına koymuştur.

Şanüy yönetimi döneminde gözlenen (MÖ 3. yüzyıl) sınıflandırma şu şekildedir.

1- Doğulu Çjuki Prens: Veliaht prense verilen unvandır. Bu unvana sahip olanın ailesi ve akrabaları da üst düzey soylulukla eşit duruma gelirdi.

2- Batılı Çjuki Prens: Veliahtın kardeşi ya da iki numaralı taht adayının unvanıdır. Bu kişinin akraba ve ailesi de ikinci sınıf soyluluğa denk sayılırdı.

3- Luli Prens unvanı.

4- Yüce Duyuy unvanı.

5- Duyuy unvanı.

6- Danhu unvanı.

7- Guduheu unvanı.

Görüldüğü gibi şanüy yönetiminden önce ikinci sınıfta bulunan büıokrasi soyluluğu (Guduheu sınıfı) bu dönemde yedinci sınıfa itilmiştir. Bu dönemde bütün unvan sahipleri ve onların halkı, toplumsal değer açısından büyük değişiklikler yaşamış, eskiden gelen oturmuş sınıflandırma ve görev sistemi tamamen bozulmuştur. Bu da ileride Hunnu'yu parçalayacak olan nedenlerin en önemlilerinden olacaktır.

Bu unvanlar hangi imkânları veriyordu?

1- Doğulu Çjuki Knãz: Hak edip etmediğine bakılmadan kanuni veliahta verilen unvandır. Bu nedenle veliahtların öldürüldükleri de olmuştur. "Doğulu" demek bir numara anlamına gelirdi.

2- Batılı Çjuki Prens: Veliahtın kardeşi veya şanüyün soyu olan Si Lüan Di soyundan bir kişiye verilirdi. Tahtın iki numaralı adayının unvanıdır. Doğulu prensten sonra tahta çıkabileceği açıkça bu unvanla vurgulanmıştır.

3- Luli Prens: Şanüy soyundandır ve şanüyün aile kitlesinin başkanlığını yapar, şanüyün soyuyla olan bağlantısını sağlar ve saraydaki tüm işleri yürütürdü. Perde arkası olaylara karıştıkları da olmuştur.

4- Yüce Duyuy: Hangi açıdan verildiği bilinmemektedir. Ama, şanüy soyundan kişilere verildiği ve bu unvanı alan kişinin akraba kitlesinin saraya yakın olduğu bilinmektedir.

5- Duyuy: Bu unvan da şanüy soyundan yetenekli kişilere verilmiştir.

6- Danhu: Şanüy soyundan kişilere verildiği dışında görev ve yetkileri hakkında bilgi yoktur.

7- Guduheu: Bu unvan şanüy yönetimi başlamadan önce üst düzey soyluluktan sonra yer almaktaydı. Şanüy yönetimi başlayınca şanüy soyu ikinci sıraya çıkmış bu sınıf da en alt seviyeye inmiştir. Bu unvan da şanüy soyundan kişilere verilirdi. İdari işlerle uğraşırlar, halktan yetenekli kişileri de yardımcı olarak yanlarına alırlardı.

Şanüy yönetimi döneminde askerî önderliği oluşturan bürokrasi soyluluğu ortadan kalkmıştır. Çünkü askerî önderlik görevini, şanüyün kendisi üstlenmiştir.

Şanüy dönemine kadar tam yetkili olan Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı bu dönemde gölgede kalmış, yerini sadece üst düzey soyluluk koruyabilmiştir.

Hunnu ve Çevre

Söylendiği gibi MÖ 1200 yılında Hunnu devleti, Barkül gölünden Çjinli'ye kadar uzanan görkemli toprakların sahibi olarak toplumsal yapısı ve yönetim sistemiyle Çin'in aksine bir tutum sergileyerek çevre halklar üzerinde nüfuz kazanmaya başlamıştı. Sarıbaşların torunlarının bu kadar güçlenmesini gözden kaçıran Çin yönetimi, bir yandan prensliklerin iç çatışmaları ve birbirlerini yutmalarıyla, bir yandan da kuzeyden gelen kesintisiz Jun (Hun ataları) saldırılarıyla uğraşıyordu. Şimdi de bu "gökten gelme" devletle nasıl baş edeceğini düşünmek zorunda kalmıştı. Hunlar, Şun Vey'in üzerinden Çinlilerle akraba olmuş

olsalar da atalalarına (Sarıbaşlar) yapılan haksızlığı unutmuş değillerdi. Cesareti çevre halklar tarafından iyi bilinen bu çöllü, uzun boylu, Çinlilerin aksi bir antropolojik yapısı olan halk, Çin'in başına bela olabilirdi. Çin belki de bu yüzden 300 yıl boyunca aralarında büyük bir savaş çıkarabilecek nedenleri körüklemekten çekinmişti. Tarihte MÖ 1200-900 yılları arasında yapılmış bir Çin-Hunnu savaşından bahsedilmemektedir. Ufak tefek sınır çatışmalarının olması muhtemeldir ancak bunlar tarihe mal edilecek önemde görülmemişlerdir.

Ama Çin, eski "dostu" Sarıbaşlardan nasibini almaya devam ediyordu. Kuzey bölgeleri Junlar tarafından sürekli yağmalanmakta ve Çin bu eski sürgünleri tamamen mahvedebilmenin yollarını aramaktaydı. Belki de Hunnu yönündeki hareketliliğin az olmasının bir nedeni de buydu. Fakat Çin, Süan Van döneminde burnunun dibinde çevre halkları ve toprakları ele geçirerek bir efsaneye dönüşmeye başlayan ve kaçakların akın ettiği "neşeli" bir devlet olma yolunda ilerleyen, her an kendisine meydan okuyabilecek bir Hunnu'yu artık içine sindiremiyordu. Çin MÖ 9. yüzyılda bütün güçlerini toplayarak büyük bir savaş başlattı. Bu savaş her ne kadar Çin zaferiyle sonuçlansa da o dönemin şairlerinin satırlarından kolay bir zafer olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü düşman tarafın gözüyle yazılanlarda bile (Şarkılar Kitabı) "gökten gelen gururlular", "kızgın yakalayıcılar" gibi tanımlamalar geçmektedir.

Hun halkının yeni ve özel bir insan tipi olduğu hakkında, eski Sibirya, Sayan-Altay kültür dönemlerinin araştırılması sonucu ortaya çıkan bilgiler kitabın başında sunulmuştu. Bu konu burada konuşulan Hun otoritesine de değindiğinden, G. E. Grumm-Grjimaylo'nun, Hun (Dinlin) etnik antropolojik yapısında, Çinlilerin" anlatamayacağı kadar ya da anlatmak istemeyeceği bir farklılık vardı" sözlerini hatırlayarak antropoloji tarafından bulunduğu yere atfen "paleosibirskiy" olarak adlandırılan ve tarihe "yeni bir insan tipi" olarak geçen bu halkın çevre halklar için çekiciliğinin ve etkileyiciliğinin nedenlerini bulmaya çalışalım.

Gelişim, kültür ve güzellik anlayışı, ırktan ırka ve halktan halka değişir ve bunları algılama özelliği bir toplumun estetik anlayışıyla ilgilidir. Bu nedenle Çin kaynaklarında verilen Hunlarla ilgili bazı

nitelemeler, bu halkın kılığını ters yöne de çekebilir. Yine de tarihin sayfalarından yansıyanlar "gökten gelen gururlular" vb. bu halkın farklı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Nart-Karaçaylıların şifahi kültüründe "Bilgiç Gemma'nın Masalları"nda Nart'ın şöyle bir nitelemesi mevcuttur:

"... Balakları bügüm-bügüm kerkil bla kerkilgenley,
Kübe bellik tarthı tarthan beli incik-inniçgeley,
İmbaşları kuruk tartar, eki canna kerme keriş,
Bılaylada körünmedi munna uşaş, munna tenniş,
Kan cağılıp cohar-sarı burma-buru çaçına,
Cellik baylau bathı basıp kuşkanatlı kaşına,
Ullu sanı auur boldu naz balasta tartalmazlay,
Köz kabağı auur boldu köksül közün açalmazlay..."

"Ayaklarının iç tarafı kesilmiş gibi bükülü,
Zırh kuşağını sıkı sardığı beli ayak bileği gibi ince,
Omuzları direk koyulmuşçasına iki tarafa çok geniş,
Bizim yerlerde görülmemişti buna benzer, buna eş,
Kan sürülü kıvrık, sarkmış, kalın sarı saçlarına,
Alnındaki rüzgârlık bağı kuş kanadı gibi izler bırakmış kaşlarına,
Büyük bedeni ağır geldi çam döşemeyle çekmek için
Göz kapakları kapanır oldu mavi gözlerini açamayacak kadar..."

Bu nitelemeye yaralı Nart'ın celpegeyini (kum fırtınası, yağmur ve kardan korunmak için giyilen pardösü benzeri giysi. Yamçının hafif bir türüdür) 10 kişinin taşıdığı (abartılı da olsa) da dikkate alınırsa, ortaya uzun boylu, geniş omuzlu, mavi gözlü, ince belli, dalgalı sarı saçlı, alnını rüzgârlıkla saran, ayağında balaklar* olan ve celpegey giyen bir adam tablosu çıkmaktadır.

**** Balak: Ayağın bükümü (bale yapanların ayak yapısını tanımlamak için kullanılır.)***

Bu nitelemenin İpek Yolu'nu işleten Ser halkı hakkında Tseylonlular tarafından yapılan nitelemelerle benzerlik göstermesi ilginçtir. Tseylonlular da Serlerin özelliklerini şaşırarak ifade etmişlerdir. Serler hakkında Ptolomey da bilgi vermektedir.

İşte temel kılıkları bu şekilde olan ve baskın olarak Avrupa tipini yansıtmasına rağmen Asyatik özellikler de gösteren Hunlar, uçan atların üzerinde hem çekici hem de baskı oluşturucu bir etki yaratmışlardı. Hayvancılığı bir bilim haline getiren bu halk, çölün kıtlığına alışkın, susuzluğa ve açlığa dayanıklı at türünü yetiştirmeyi başarmış ve bu şekilde İç Asya'da karşı konulmaz bir savaş gücü olmuştur. Ama savaş uzmanlığı ve yenilmezlik sadece atlara dayanmıyordu. Hun ordusu mükemmel bir örgütlenmenin ve eğitimin ürünüydü. Hun ordusunda hizmet ve iaşe sınıfları bulunmaz, çatışmalar önceden planlanmazdı. Komutanlar çatışma sırasında her askerin iyi bildiği işaretlerle askerlerini istediği gibi yönlendirebiliyordu. Bu şekilde tarihe mal olan "hızlı Hun manevraları" günümüzde de etkileyicidir. Hun askerleri, yiyecek olarak kuru et taşıyorlar, bu sayede yemek için durmak zorunda kalmadan, çöllü dayanıklılığıyla durmadan hareket edip savaşabiliyorlardı. Çin askerleri ise iaşe ve hizmet sınıflarından bağımsız hareket edemiyor, bunların yavaşlığına ayak uydurmak zorunda kalıyordu.

Çin ordusunun yavaşlığı, biraz geç döneme ait, U-Di zamanında yapılan (MÖ 90) ve 70 bin atlı, çoğunluğu hizmet sınıfından olan 100 bin piyadeden oluşan (bu orduya Yaymın'dan 30 bin atlı ve 10 bin yaya, Tzutzan'dan da 40 bin atlı asker katılmıştı) kalabalık Çin ordusunun sayıca çok daha az Hun askeri tarafından darmadağın edilip komutanları Li Guan-Li Erşiski'nin esir alınmasıyla sonuçlanan Yanjan Savaşı'nda açıkça gözlenmektedir.

Ama Hun zaferleri, etkileyici fizik ve hafif savaş yönteminden ibaret değildi. Hunlarda yenilgisiz bir gurur, cesaret, dayanıklılık ve başarı arzusu vardı. Bunlar da Hun halkını özelleştiriyor ve çevre halklar arasında hem sempati hem de antipati doğuruyordu.

Tarih tam açıklamasa da, Hunnu devleti oluşmadan önce de, Hunlar bazı halklarla savaşmış, bunları sindirmiş ve topraklarına sahip olmuştu. Bu halkların isimleri ve nerelerde yaşadığı hakkındaki en doğru bilgiye ulaşabilmek için, eski Çin yazarlarına başvurmak gerekmektedir. Çünkü daha sonraki yazılarda bulunan özel yorumlar, bazı olayları tersine çevirebilmektedir. Şair Tzu-Uan'ın şiirine daha önce değinilmişti, bu

nedenle tekrar vermek gerekmez. Ama Çin'in çevre ve komşuları hakkındaki tutumu ve düşüncesi açısından önemini hatırlamak konuya açıklık kazandırır.

"Doğu güvenilmezdir, orada yamyamlar var, oradaki gökte on güneş var ve her şeyi eritiyor. Güney, orada insanlar kurban edilir; alınlarına dövme resimler işlenir; kemiklerden çorba yaparlar; yılanlar, dokuz başlı tilkiler koşturur; tüm bunlar karmakarışıktır ve insan yemek için bir araya gelmiştir. Batı, orada yutucu kumlar, hortumlar, acayip sıcak, çöl vardır. Orada karıncalar fil gibi, arılar kocamandır. Bitki yok, insanlar ot yer, su yok, o yer yakıp eritiyor. Kuzey, dağlar, dökülen kocaman buzlar, şiddetli kar rüzgârları, yüksek tepeler..."

Şair, hassas ruhu ve duygusallığıyla yaşadığı dönemin, halkın tutumunu sünger gibi emer ve saf bir çocuk gibi haykırıverir. Demek, Çin'de, sayılan yerler hakkında böyle bir düşünce hâkimdi ve şairin kalemine yansımıştı.

Hunlara komşu olan halkları ve onların millî özelliklerini de bu tür yazılardan öğrenmeye çalışmaktayız. Elbette doğruları ve yanlışları olacaktır, ancak eski halkları canlandırmak da kolay bir iş değildir.

Çin'in kuzeyinde yaşayan Sarıbaş Junlar, Hunnu devletinin kurulduğu dönemlerde hâlâ millî isimlerini korumaya devam eden ve Çin'i saldırı altında tutmaktan bıkmayan bu halk hakkında alçaltıcı bir tek niteleme yapılmadan sadece yaşadığı ortamın şiddetli doğası tanımlanmaktadır. Bu da Çin aydınlarının eski Sarıbaş yurttaşlarına sempati duyduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Junların Çin'le yaptığı ciddi savaşlar MÖ 9. yüzyılın başından 5. yüzyılın sonuna kadar sürmüştü. MÖ 5. yüzyıla ait tarihî kaynaklarda onlar hakkında şöyle yazılmaktadır: "Onlar grup (soy) halinde dağ ovalarında yaşıyorlardı. Başkan, yönetici ve hanı vardı. Zaman zaman bir araya geliyorlardı, fakat bütünleşemiyorlardı." İşte soyların bu bütünleşememesi de kudretli halkın yok olmasının nedeni olsa gerek.

Çin tarihinde MÖ 636'da Junlar kendilerini Çinlilere o kadar saydırabilmiştir ki, Çin'in veliaht prensi Jun prensesiyle evlenmiştir. Fakat bağımsız hareket etmeye ve düşünmeye alışkın Jun prensesi, eşinin

şiddetine uğrayınca halkına şikâyet etmiş ve barış anlaşması bozulmuştur. Kızgın Junlar, sarayı altüst etmişler ve kaçarak kurtulan damadı yakalayamamanın acısını Çin halkından çıkarmışlardır. Tarihe göre Junlar, dört yıl Çin'e nefes aldırmamıştır. MÖ 632'de Tzin Prensliği'nin Ven Gun isimli hükümdarı Junlarla başa çıkabilmiş ve onları Çin'den atmıştır. Ama MÖ 569 yılına kadar şiddetli savaşlar devam etmiş ve Tzin Prensliği onlarla barış anlaşması imzaladıktan sonra rahat bir nefes alabilmiştir. Tarihî kaynaklarda Hunların Junlarla işbirliği yaptığı yönünde bilgiler bulunmasa da Hunların atalarını bu savaşlarda yalnız bıraktığı fikri inandırıcı değildir. MÖ 5. yüzyılda Tzin Prensliği'nin yeni hükümdarı Çjao Van, Şansi ve Gansu topraklarında yaşayan bazı Jun kitlelerinin topraklarını ele geçirir, Çjaocu prens Vu Lin de Ordos'taki Leufan ve Bayan isimli Jun boylarını yenilgiye uğratır ve bu da Jun tarihinin sonu anlamına gelmektedir. Junlar MÖ 5. yüzyılın sonunda bölünür, yarısı torunları Tangutların yaşadığı Kukunor gölü kıyılarına gider, yarısı da yine torunları olan Hunlara katılırlar. Katıldıkları halkların arasında kaybolurlar.

Doğuda, Hingan ve çevresindeki topraklarda Moğol tipi antropolojik özellikler taşıyan Dunhu ve Hor halklarının yaşadığı bilinmektedir. (MÖ 3. yüzyılda Hunnu'nun doğusunda Hor adlı bir halkın yaşadığını belirten tarihî kayıtlar vardır.) Peki bu Hor ve Dunhu halkları kimdir? İlginçtir ki Tzu Uan'ın anlattıkları Hun-Karaçaylıların şifahi kültüründeki Emegen halkı tanımlamasıyla neredeyse örtüşmektedir. Nart efsanelerinde şöyle bir tanımlama geçmektedir: *"Emegen katın emçeklerin imbaşına at handı, dukkul-dukkul, cırthıy-cırthıy kanlı etni cuthandı."* (Emegen kadın, göğüslerini omuzlarına atmıştı, kanlı eti yırta yırta büyük parçalarla yutmuştu.) Nartların bedeni kudretli, kafası zayıf düşmanlarının bunlar olup olmadığı bilinmez ama şifahi kültür, böyle bir yamyam halkın sevimsiz yapısını "emegen" (emici) dediği bir kılıkta korumuş ve bugüne ulaştırmıştır.

Tarihî bilgilere göre Dunhu halkı, tarih sahnesine MÖ 5-3. yüzyıllarda Hingan çevresinde çıkmıştır. Belki de onun etnik temelini oluşturan halk grupları doğuda yaşamış ve şair de onları kaleme almıştır. Bunların insan eti yediği, tarih tarafından kanıtlanmamıştır. Ama eski halklarda, örneğin Kidanlarda insan kurban etme geleneğinin olduğu bilinmektedir. Belki de

böyle bir gelenek duyulmuş ve adresini şaşıran şair de bu töreyi Doğu halklarına yakıştırmıştır. Hor halkı hakkında elimizde bulunan bilgiler azdır ve bu halk, Moğol tipi antropolojik özellikleriyle bilinmektedir. Eski zamanlarda kardeş halklar genellikle yan yana yaşarlar ve birbirlerine tutunurlardı. Dolayısıyla antropolojik benzerlik, hatta aynılık göz önüne alınırsa, bu halkın Dunhuların akrabası hatta atası olduğu söylenebilir. Tarihte kısa bir süre gözlenen Dunhular, Uhuan halkını yaratmış, Uhuanlar da Syanbiy-Moğol halkının genetik ataları olmuşlardır. Dunhular savaşa yatkın bir halk olarak tanınmış, şiddetli ve işkenceli savaş yöntemleriyle bilinmişlerdir. Hunlar tarafından hırpalanana kadar çevre halkların çekindiği bir güç olmuşlardı. Zaman zaman Hunnu'ya bağlı olarak yaşasalar da tamamen ele geçirilmeleri zor bir halk olarak biliniyorlardı. Uhuan halkı yaratıldıktan sonra Dunhu ismi tarihten silinmiştir. Uhuanların da Syanbiy-Moğol halkının atası olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. İşte bu Syanbiyler 14 yaşındaki başkanları Tanşihay'ın önderliğinde yenilgisiz Hunları bozguna uğratıp vatanlarından ederek sürmüş, MS 14. yüzyılda Deşt-i Kıpçak Devletini ele geçiren de yine Syanbiyler olmuştu. (Syanbiy halkı Ülü Şanüy'ün derisini canlı canlı yüzmekle tarihe geçmiş ve halen Nart şifahi kültürünün baş kahramanı olmaya devam etmektedir. Günümüzdeki kalıntıları başka isimlerle Rusya Federasyonunda Kafkas, Volga ve diğer yerlerde azınlık olarak yaşamaktadır.)

MÖ 5. yüzyılda, kuzeybatı yönünde, Cungarya'dan gelen ve Hesi (Ordos'un batısında yer alan bölge) çevresini ele geçiren Üyecjiler yaşamışlardır. Toprakları Ordos'tan Hami'ye kadar uzanan bu halk, Avrupa tipi olarak bilinmektedir. Dilleri hakkında ise bilgi yoktur. Göçebe bir halk olduğu ve diğer halklar ve kabilelerle sıkı ilişki kurmadan kendine özgü bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Savaş konusunda da zayıflık göstermemişlerdir. Fakat Tuuman Şanüy döneminde kazandıkları kısa süreli zaferler sonucu Hunları hafife almaya kalkışınca ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Hunlar misafir göçebelere haddini bildirmişlerdir. MÖ 2. yüzyılda da Hun mezarlarında vandallık yaptıkları gerekçesiyle Hunlar tarafından tamamen darmadağın edilip İç Asya'dan çıkarılmışlardır. Daha sonra bilindiği gibi Baktriya halkını sıkıştırarak topraklarını ele geçirmişlerdir.

Tarihte Üyecji halkı için Ariy etnonimi de kullanılmıştır. Kuzey Almanya'nın köklü yerlilerinden olan ve kendilerini Gun-Nar olarak adlandıran Alman kitlesinin genetik atalarının Üyecjiler olduğu yönünde kanıtlanmamış iddialar da vardır. Belki de Hitler'in savaş felsefesindeki "Ari", Nietzsche'nin de "beyaz boy" kavramı buna dayanmaktadır.

MÖ 2. yüzyılda Uyecjiler ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra bir kısmı öldürülen başkanları Kıdol'un oğlunun önderliğinde Baktriya'ya yönelirken bir kısmı da vatanlarında kalıp Hunlara katılmıştır. Gun-Nar denen etnik grubun Hunlara katılan Üyecjilerden olduğu düşünülebilir. Çünkü Gun -Çince "prens"- unvanı orta düzey soy başkanlarının unvanıydı. "Nar"ın ne olduğu ise anlaşılamamaktadır. Ama Nart kelimesi, üst düzey Hun soyluluğunu temsil eden boyların kitle ismidir. Söylendiği gibi bunlar tarih tarafından kanıtlanamamıştır ve bir fikir olmaktan ibarettir. Üyecji ismi milattan sonra tarihten silinmiştir. Halkların tanıtımına şair vesile oldu, ama burada Çin tarihi değil Hun tarihinden söz edildiği için Hunnu'nun komşularının tanıtılması konuyu genişletmesi bakımından yararlıdır.

Kitabın ön başlıklarında Sarıbaş "Jun-Di"lerden bahsedilmişti. Şimdi ise onların akrabaları olan Dinlinlerin yaşadığı toprakları hatırlatalım. Tzu-Uan'ın anlattığının aksine onların topraklarının o kadar sert doğa koşullanyla tanınmadığı söylenebilir. Dinlinler (tarihte Kuzey Dinlinler), Sayan Dağının yamaçlarında soylar topluluğu halinde yaşamış, yarı göçebe, eski kültürlerde vazgeçilmez izler bırakan, uygarlığı tarih tarafından kabul edilen, Avrupa tipi bir halktı. Mode Şanüy döneminde sert tutumuyla bilinen Hun başkanı kan bağlılığını dikkate almadan akrabasını ele geçirmişti. Ama daha sonra Lao Şan döneminde (MÖ 2. yüzyıl) Hunnu egemenliğine karşı isyan ettikleri bilinmektedir. Fakat bu tür ayaklanmalar geçiciydi. Çünkü, zor günlerde, Yanjan Savaşı sırasında (MÖ 90) dişinden tırnağına kadar silahlanmış Çin askerleri karşısında Hunlarla omuz omuza savaşanlar arasında Dinlinler de vardı. Kardeş halklar Hagas, Toba, Çesi ve o zamanlar dost olan Syanbiylerin de katılımıyla birlikte kendilerinden çok daha kalabalık olan Çin ordusunu utanç verici bir yenilgiye uğratmışlardı. "Kötü günde kardeş" diyen atasözü boşuna söylenmemiştir. Dinlinler ve Hunlar zor günde bir beden bir el olabilmeyi başarmıştır.

Dinlin halkının komşusu olarak yaşayan halklar ise Dinlinler ve Gyangunların ortak torunu olan Eniseyli Kırgızlar ve Hakaslardır (eski ismi "sigu"). Savaş sırasında vücutlarına baştan ayağa resim yapma geleneğini Li Lin'in katılımından sonra başlatmışlardır. Avrupa tipi bir halk olmalarına rağmen zamanla Asyatik bir tipe bürünmüşlerdir. Hun egemenliğini kabul etmişlerdir.

Biraz daha kuzeyde, Altay'da antropolojik olarak Dinlinlere benzeyen Kıpçaklar yaşamışlardır. Tarih bunların akrabalığı hakkında net kanıtlar ortaya koymasa da onların Dinlinlerden ayrılmış bir boy olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kıpçaklar Hunlarla birlikte batıya kadar gelmiş, Avrupa sahnesinde de görülmüştür. Hiçbir kaynakta Kıpçaklar ve Hunlar arasında yapılmış bir savaştan söz edilmemektedir. Küçük çatışmalar yaşandıysa da bunlar dikkate değer değildir.

Sayan-Altay'da yaşayan bir diğer halk, Beyaz Halk olarak da tanımlanan Bomalardır.

Kuzeybatı yönünde Cungaryalı Üyecjilerle yan yana yaşayan bir halk da Usun halkıydı. Bu halkın toprakları Üyecjiler tarafından ele geçirilmiştir. Yine bu bölgede Usunlarla akraba olan Çidi (Uygurlar) halkı da yaşamıştır. Bu bölge, tarih boyunca bir Çin, bir Hunnu egemenliğine geçmiştir.

Tzu-Uan'ın Batı hakkında yazdıkları belki de Hunlara karşı olan şahsi tutumunu da içermektedir. Çünkü, yakında çöl ve Hunlar, onların batısında ise eski Sarıbaşların torunları vardı. Bu yüzden batının "kızgın, hortumlu ve korkutucu" şeylerle dolu olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla, çok farklı halkların, coğrafi tabloların, şiddetli savaşların, dostluk ve düşmanlığın bir arada olduğu İç Asya, Hunnu ve Çin Devleti'nin efendiliği ve rakipliğinde yandaş olmak zorunda kalan halkların da anavatanıydı. Tarih bu halklara geniş yer ayırmasa da her biri Hun halkının kültüründe ve genetiğinde izler bırakmıştır.

Dil: Ünlü Rus tarihçisi L.N. Gumilyov, araştırmaları sonucu, Siratori, Kastern ve başka araştırmacıların görüşlerine de dayanarak Hun dilinin Türkçe olduğu sonucuna varmıştır. Bu konuda son zamanlarda birçok eser yazılmış ve en güvenilir kaynak olarak da Gumilyov'u gösterebiliriz.

Çünkü tarihin uzmanı olan Gumilyov, söyleyiş benzerliklerini bir tarafa bırakarak, "Hun sözü olduğu kanıtlanmış tek söz, okların sokulduğu çizme anlamına gelen *'sagdak*tır'" demektedir. Bu, "Ne Türk dillerinde ne de Moğol dilinde böyle bir kelime yoktur" diyebilen Ligetti'nin araştırmalarının pek derin olmadığını da göstermektedir.

Arap ve Fars dillerinden etkilenen ve çok değişen bugünkü Türkiye Türkçesinde bile *"sadak"* -okların koyulduğu kutu veya torba biçiminde kılıf- kelimesi bulunmaktadır. Nart-Karaçaylılarda ise atasözü bile vardır ve bugün de kullanılmaktadır. *"Sağadak tolu bolsa sadak atıuul bolur"* (sadak dolu olursa yay savaşa kalkışır), atasözü, sayın tarihçileri o kadar uğraştırmadan bu sözün anlamını açıklardı. Ama, "yeni yaratılmış halklara" hangi Rus tarihçisi başvurabilir ki? Eğer onlara, okul sıralarında "Rus olmayan halkların, Sosyalist devrim döneminde ağaçlardan indirilmiş vahşi kabileler olduğu ve onları "yüce Rus" halkının feodalizm döneminden medeniyete atlattığı" öğretilmişse...

Yine de Gumilyov, Rus dilinde de olsa araştırarak, Rusların Türklerden aldığı ve biraz değiştirilmiş "sagaydak" kelimesiyle*"sagdak"*ın anlamını açıklamıştır. "Tarihin eline geçen tek Hun sözü sagdaktır" diyen cümleye şaşırmamak mümkün değil. Burada sayın tarihçilere şunu sormak gerekir: Rusya'daki Türk halkları yeni yaratıldılar da Çin, Moğolistan, Altay, Sayan Dağları, eski Deşt-i Kıpçak (bugünkü Rusya) güney kağanatı da mı yeni yaratıldı? Yer isimleri yok mu? Bu isimleri Türk halkları anlamıyor mu?

Çin ve Moğolistan topraklarından birkaç yer, su, dağ ve çöl ismini sayalım ve onların Nart-Karaçaylıların dilindeki karşılıklarını verelim.

Çin'deki yer isimleri	Nart-Karaçay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Alaşan	Alaşa	Alçak
Toguz Su	Toğuz su	Dokuz su

Ak Su	Ak Su	Ak Su
Erşi	Erşi	Çirkin
Ura Tübe	Ura Tübü	Maden ocağı
Uzgen	Üzgen	koparan
Altındag	Altıntau	Altındağ
Kaşgar	Kaşhar	lekeli
Karaşar	Karaçar cer	etrafı gözleme yeri
	Karaçar	gözlemci (bakıcı)
Baydın	Baydın cer	verimli yer

Bu isimler Hun sözleri değil midir?

Rus halkının güzel bir atasözü vardır: "Suda batanların kurtarıcısı, kendileridir" (spaseniye utopayuşih-delo ruk samih utopayuşih). Bu söz Hunların torunlarının günümüzdeki halini yansıtmaktadır. Yapay tarihi temizleme, gerçekleri ortaya koyma her Türk'ün görevidir. Ve kendini "yeni yaratılmış" olmaktan kurtarıp, tarihî ismiyle anılmak da Türk topluluklarına düşer. Türk aydınlarının tarihî uykusu daha fazla uzarsa "Hunlardan kalmış tek söz" de kayboluverin İsmine, kültürüne, geleneğine, toprağına sahip çıkmayan halklar, her türden alçaltılmaya

müsaittir, bu da yüce Hun halkının torunlarına yakışmaz.

Hunların Dini

Sibirya'daki kazılarda MÖ 1200'lere ait olduğu bilinen mezarlarda Hun izleriyle birlikte, Ordos maddi kültürüne benzer (hatta aynı) eşyalar bulunmuştur. Bu mezarların Şaman mezarları olduğu kanıtlandıktan sonra da Sibirya'daki Şamanizmin yerli değil Hunlarla birlikte gelmiş olduğu fikri kesinlik kazanmıştır. "Bilgiç", "Şaman", "obur", "bakğıç", "bağuuçu" kelimeleri Nart boyu Türklerinde bugün de bilinmektedir. Hatta "culduzlama bilgici" sıfatıyla günümüzde de meşhurdurlar.

Hun Şamanizmi hakkındaki bilgi bir iki cümleden ibaret olduğundan MÖ 1200'lere uzanarak onu canlandırabilmek mümkün değildir. Ama kendilerini Nart-Hun olarak adlandırmaya devam eden Karaçaylılarda "Şaman"ların soyu üst düzey soylardan biri olarak kabul edilmektedir. Soyun tarihi ile ilgili bilgiler sözlü halk kültüründe korunmaktadır. "Şaman", ruhlarla canlıların ilişki kurmasını sağlayan kişi; "obur", "cadı" zarar verici işlere de katılan büyücü gibi şahsiyetlerdir, ama bilgili oldukları da muhakkak; "bakğıç", hastaları tedavi eden kişi; "bilgiç", gök ve yerin sırrını bilen culduzlama uzmanı kişi; (culduzlama, astroloji anlamına gelmektedir.) Şaman soyuna mensup insanlar, günümüzde bu yetenekleri göstermeseler de geçmişte bu konuda hayli başarılı oldukları bilinmektedir.

Sibirya'nın Anosovo köyündeki Şaman mezarlarında bulunan kemik kaşıkların Ordos'taki bronz kaşıklarla eş olması Şamanizmin Sibirya'ya Hunlarla geldiğinin tam kanıtıdır.

Ruhlarla canlılar arasında aracılık yapan Şamanizm, anaerkil dönemlere dayanmaktadır. Çünkü, "ruhların canlıların arasında bulunduğu" inancı evrimin bu dönemine aittir. Bu inaçtan da yere, tabiat güçlerine tapma ve bu tapınmaya dayanan gömme töreleri doğmuştur. Ataerkil dönem ise "gök"ün sembolleşmesiyle tanımlanır ve gömme töreleri de farklılaşır. Çünkü "ölen dönmezden yeraltı hayatına geçiyor" inancı hâkim olmuştur. Dolayısıyla Şamanizm, ilkel insanın yaşamın ve

ölümün anlamını aramaya çalışması sonucu ortaya çıkmıştır ve çok eski dönemlere aittir. Nart-Karaçaylılarda korunmuş diğer isimler ise kuşkusuz toplumun manevi ilerlemesiyle ortaya çıkmış isimlerdir. Bugün Şaman veya bakğıç anlamında hiç kimseye başvurulmamaktadır. Yani bu kelime ve kavramlar eskimiştir. Ama başta söylendiği gibi obur, bilgiç, bağuuçu (sıla-uçu) bugün de ilgi çekmektedir. Bağuuçular, fizikî rahatsızlıkları iyileştirmekte, bilgiçler de culduzlama çizgilerine bakarak ruhsal telkinde bulunmaktadırlar. Obur ise duman, ateş, kemik ve benzeri karışımlarla kinci insanların ruhunu yatıştırmakta ve büyü denilen karmaşık işlemleri yapmaktadır. Bunlardan hiçbir yarar sağlanmayacağı ortada olsa da "fala inanma, falsız kalma" diyen halk, bilgiçleri ve oburları yaşatmaya devam etmektedir.

Aslında Türk halkının tutuculuğu bu açıdan bakıldığında iyi bir özellik olarak görünür. Böyle olmasaydı, ataları hakkındaki bu paha biçilemez bilgileri nasıl koruyabilirdi.

Hunnu devletinin Tanrı dinine resmî olarak ne zaman geçtiği belli değildir ancak, MÖ 3. yüzyılda Hun şanüyü Tuuman'ın sabah güneşe, akşam aya taptığı tarihî kaynaklarda mevcuttur.

Bu dönemden biraz önce Çin'de Şan-Din'cilik ortaya çıkmış ve Çjou hanedanı tarafından putları indirilinceye (MÖ 1123) kadar varlığını sürdürmüştür. Hunların Tanrı dininin Çin'den önce mi ya da sonra mı ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ama Tanrı mitolojisinin varlığı, "bir yaratıcı" fikri, bu inancın Hunlarda daha erken gelişmiş olabileceğini göstermektedir. Günümüzde Nart-Karaçaylılarda korunmuş mitoloji şu "Teyri"lerle tanımlanmaktadır.

Tengri: Yaratıcı

Teyri: Dünyanın sorumlusu, üstün Teyri.

Eliya: Yağmur, kar, buz, gök gürültüsü, yıldırım, gökkuşağı, bulut vb. gökyüzünde oluşan olaylardan sorumludur. (Teyri anlatmalarında "urguç", "çartlağıç", "candırğıç" kelimeleri de geçmektedir.)

Goriy: (Uskubriy-ikinci adı). Hava hareketlerinden sorumlu Teyri.

Debet: Dünyadaki maddelerin insanlar tarafından

değerlendirilebilmesinden sorumlu Teyri.

Sur: Demir ustası.

Kut: Savaş Teyrisi

Aymuş: Evcil hayvanların koruyucu Teyrisi.

Erirey: Bitkiler aleminin koruyucu Teyrisi.

Apsatı: Yabani hayvanların koruyucu Teyrisi. Av Teyrisi.

Su Ana/Su Anası: Sular Teyrisi.

Dolay: İnsanların beslenmesinden sorumlu Teyri.

Ağaç kişi: Ormanlardan sorumlu Teyri.

Çaçlı Ataytmaz (kadın), Almaştı (erkek): İnsanların duyu organlarıyla kavrayamadığı dünyada yaşayan ve zaman zaman insan dünyasına da gelebilen ruhsal yaratık.

Bu mitoloji, özellikle korunmuş ibadet sözleri dikkate alınınca Tanrı dininin Hunlarda daha erken geliştiği görülmektedir. Bu da eski kültürlerdeki zamanlamanın biraz geç dönemlere çekildiği fikrini destekler, çünkü Apsatı, Almaştı, Dolay, Erirey kelimeleri MÖ 2000'lerden daha gerilere dayanmaktadır. Yine de sözü uzmanlara bırakalım.

Tanrı dininin Gunlarda (Hunların Avrupa'ya giden torunlarının ismi) MS 3. yüzyılda hâlâ var olduğu ve Kafkas ardı halkları tarafından yayılan Hıristiyanlığın da toplumda ilgi görmeye başladığı bilinmektedir. Atilla hâlâ bilgiçlere (astrolog) başvurmadan sefere çıkmasa da MS 5. yüzyılda Türklerin yavaş yavaş Hıristiyanlaşmaya başladığı tarihî kaynaklarda dile getirilmektedir.

Farklı kaynaklarda Hunların dinine ilişkin birbirine uymayan bilgiler bulunsa da bunları düzenleyerek ilerleme basamaklarını canlandırmak zordur ama Şamanizmin Çin kökenli olduğu ve Hunlara Çin'den yansıdığı bilinmektedir. Çin'de ise sonraları "Konfusyanlar" (atalarının anısına ve vatan uğruna yaşama gibi yarı felsefi yarı dinî bir arayış), daha sonra da "Budistler" ortaya çıkmıştır. Ama Hunların bu akımlardan etkilendiğine dair kanıtlar bulunmamaktadır. MÖ 5-3. yüzyıllarda Hunnu baş

mekânında eski ruh putlarının yanı sıra Tanrıcılıkla gelen gök tablosu da oluşmuştur.* Bu çok önemli bilgi, aynı kitlenin bir gün ruh-putlara, diğer gün de göğe, Tanrı'ya sığınması düşünülemeyeceğine göre, Hunnu'da ruh-putuna tapan tutucu bir kitlenin yanı sıra yeni dinin taraftarlarının da bulunduğunu göstermektedir. Her iki dinî kitle de etkili olmuştur ki, iki farklı inanç yan yana yaşayabilsin. Bazı tarihçilerin bunları göz önüne alarak ısrarla ileri sürdüğü "Hunlarda insan kurban etme geleneğinin var olduğu" fikri, burada dayanaksız kalmaktadır. Çünkü kurban olayını gerçekleştiren ve kazılarda izleri bulunan kitlenin kim olduğu kanıtlanamamıştır. Devamlı savaşan ve yenilen halkları bünyesine katan kocaman devlette bulunan mezarlar başka halklara da ait olabilir. Tarihte, Hun halkının ataları olan Dinlinler, Jun ve Di boylarının insan kurban ettikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur.

**** L.N. Gumilyov, Hunnu.***

Bundan dolayı Hunnu'da, temelli bir Hun etnik kısmının, Tanrı dinini tuttuğu, ruha tapan katılımcı halklardan oluşan bir diğer kitlenin de var olduğu söylenebilir. Hun soylularının Lunçen denilen yerde yılda iki kez toplanarak Tanrı'ya ibadet ettiği bilinmektedir. Eğer bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi Lena'nın orta ve baş akımındaki halklarda -Kidanlar ve Dunhularda- gözlenen insan kurban etme olayı Hunlarda da olsaydı, bu özellik Avrupa'ya giden Gunlara da yansırdı. Oysa Gunlar, gaddarlık içeren geleneklerle tanınmamışlardır. Sadece dürüstçe savaşan ve işini yapan askerlerdi.

İki inancın (ruhlar ve Göktanrı) bir arada olması olayı MÖ 1. yüzyılda hız kazanan Hunnu devletinin parçalanmasına da ışık tutmaktadır. Çünkü köklü bir tarihi olan ve kaynaşmış Hun halkının bu kadar şiddetli bir içsavaşa sürüklenmesi, burada bir başka kitlenin (tarihe Çin yanlısı kitle olarak geçmiştir) olduğunu, kültür farkından dolayı köklü Hun soyluluğuyla bütünleşemediğini ve iç patlamanın bu yüzden başladığını akla getirmektedir. Belki bazı "tarih yazarlar" barbar gölgesinden çıkabilir ve gerçek dünyaya bakabilirse, bu yanlış tutum ortadan kalkabilir. Li Guan Li'nin (Yanjan Savaşı sırasında esir edilen Çin başkomutanı) idamını insan kurban etme seviyesine indirip, sonra da Hunlarda insan kurban etme geleneği vardır demek çok yanlıştır. MÖ

2000 ve daha erken tarihlerde, tüm eski halklarda olduğu gibi, ölenin yanında eşyasını ve yakınlarını öldürüp gömme gibi töreleri olmuştu. Ama bunlan "insan kurban etme" olarak değerlendirmek ve milattan sonraki dönemlere de taşımak doğru değildir. Burada ya kasıt ya bilgisizlik bulunmaktadır. Söylendiği gibi yeni tarihin başlangıcında da böyle bir töre olsaydı, bu töre mutlaka Gunlarla birlikte Batı'da da gözlenirdi. Oysa bütün karalamalara rağmen böyle şeyler yazmaya cesaret eden çıkmamıştır. Böyle bir töre olsaydı Batı yazarları bunu büyüterek tarihe taşırlardı. Altın Orda dönemindeki olaylar ise (Syanbiy, Uhuan ve Dunhular; Rusya tarihinde "çorniye klobuki, Mongol") Gunlarla (Hunlar) kesinlikle bağdaştırılamaz. Bu dönemdeki olaylar, Hunları İç Asya'da şaşkına çeviren Syanbiy (Moğol) şiddetiyle ilgilidir. MS 14-16. yüzyıllardaki şiddet, Türklere "yapıştırılamaz", o tamamıyla Moğol ve Ruslara aittir.

Mariy halkında MS 18. yüzyıla kadar "Keremet Kurbanlıkları" töresi olmuştur. Ama burada da insan kurban etme söz konusu değildir. Çünkü bu zamanlarda o eski töre çoktandır ortadan kalkmıştı.

İnsan kurban etme töresi, yamyamlığı çağrıştırdığı için, bu konunun biraz açılması gerekmektedir. 3000 yıl önce Hunlarda gömme törenleri sırasında gözlenen kurbanlar, ölen yakının ardından gitme isteğini taşıyorlardı. Bu töreyi ana sütüyle benimsemişlerdi. Tıpkı, Hint kadınlarının kocalarının alevlerinde kendilerini yaktıkları gibi gönüllü olarak kurban oluyorlardı. Buralarda, Çin kaynaklarında yazıldığı gibi "kemiklerden çorba yapılmamış, insan eti yenmemiştir".

Hunlarda savaş öncesi Tanrı'ya adam gönderme töresi olmuştur ve bu törenin izleri bugün de Nart-Karaçaylılarda bir ant içme deyimi olan "Teyri Adamı" sözünde korunmaktadır. Şifahi kültürde korunan bilgilere göre, gençler Teyri elçisi olmak için yarışırlar ve kazanan, törenle "Tanrıya uğurlanırdı". Teyri elçisi ağızları yukarı bakacak şekilde toprağa saplanan dokuz (Tanrı sayısı) kılıcın üzerine yakınları tarafından atılırdı. Her genç, Teyri Adamı seçilebilmek arzusuyla yetişirdi. Günümüzde de Nartlar nedenini bilmeseler de Teyri Adamı diyerek ant içmeye devam etmektedirler. Çok uzun bir zaman geçtikten sonra dahi unutulmaması Tanrı elçisinin ne kadar saygın olduğunu ispatlamaktadır.

Kasıtlı bir görüş bu olayı da kurban seviyesine indirebilir, ama bu kurban değil, halk için yapılan büyük fedakârlığın, yüce Hun ruhunun göstergesidir. Bu nedenle halkın hafızasında korunmaya devam ederek ve çoktandır Müslüman olmuş milletin dilinde yaşamaktadır.

Din konusunda bilgiçlere değinilmişti. Burada MÖ 5-3. yüzyıllarda Göktanrı anlayışının güçlenmesiyle, yıldız bilimin de önem kazandığı ve bilgiçlerin saygın insanlar haline geldiğini eklemek gerekir. Çinli astrologlar ve yıldızsayarlar Hunnu sarayına da sızmış ve burada köklenmişti. Tanrı dini inançlarıyla sıkı bağlılığı olan Hun Culduzlaması, Hunnu'daki din ve gök inancının algılayış derinliğini göstermektedir. (Sadece işaretleri ve şakaları kalan bu inancın unsurları halktan tek tek toplanmış ve yeniden canlandırılmıştır.)

Tarihçiler, Hun dinine büyük yer ayırmasalar da "bir yaratıcı" kılığının ortaya çıkması ve halkın uzaya tapmaya başlaması, bu halkın evrim sürecinin ileri bir aşamasında bulunduğunu göstermektedir. Bu inanç, insan ruhunu, ruhlara tapma gibi törelerden meydana gelen kölelik, güçsüzlük, yalvancılık gibi duygulardan ve ruhları yumuşatmak için yapılan ilkel adetlere bağlılıktan kurtararak yükseltmiştir. Görülmeyen, tanınmayan bir Tanrı'nın otoritesinin yerleşmesi için de halkın manevi gelişiminin buna uygun olması gerekir. Hunlar da bu gelişmişlik evresine ulaşmışlardı. Tanrısal mitolojisinde "Tengrinin yeri yarattığı" hakkında bulunan bir kısım çok ilginçtir. Çünkü gelişmemiş bir halkta böyle bir yer doğumu fikri oluşamazdı. Halktan toplanabilen beş varyantta üslup ve olay sıralaması farklı olsa da orijinal bir fikrin yansıması okunmakta ve bu halkın bağımsız düşünce yönünde nasıl ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Rusya'da Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti Kobu Başı köyünde Boyunsuzov Şağaban'dan 1974 yılında alınmış "yer yaratılışı" varyantı; basit, insan kurbanlıklarla beslenen halkın tablosunu yansıtmamaktadır, tam tersine aydın, özgür ruh ve düşüncenin kanıtıdır.

"Ana bulut dukkul-dukkul,
Kıyırları zıkkıl-zıkkıl,
Bauurunda gumma-gulmak,
İç tartıu cummak-cummak,

Kiyirildi, tiyirildi,
Birbirine sindirildi,
Urçuk kibik iyirildi,
Kindiginden canar boldu,
Tönneginden kaynar boldu,
Bişti, bişti, bişirildi...
Az mı bişti, köb mü bişti?
Bizge cer bolub tüşdü..."

"Ana bulut parça parça,
Kenarları yırtık yırtık,
Göğsünde toplanmış karmaşık,
İçine çektiği toplarla,
Oradaki her şey iç içe geçti,
Birbiri tarafından yutuldu, sindirildi,
Kirman gibi eğirildi,
Göbeğinden yanar oldu,
Bedeninden kaynar oldu,
Pişti, pişti, pişirildi...
Az mı pişti, çok mu pişti?,
Bize yer olup düştü..."

Tarihteki, "ruh putlarıyla Tanrı dininin bir arada bulunması" farklılıkların toplandığı, bütünleştiği ve yeni bir kaliteye dönüştüğü bir alan olarak Hun halkını tanımlamaktadır.

Hunnu Devletinin Geçimi

Bu konudaki bilgiler başka bilgilerle bağlı olarak verilmekte olduğundan Hunların tam olarak ne ürettiği ve ne satın aldığını söylemek zordur. Yine de tarihe geçmiş bir Hunnu-Çin sınır savaşı (MÖ 129) vardır. Bu dönemde Hunlar, Çin yönetiminin "sınır pazarlarının kapatılması kararnamesini"ne karşı çıkmış ve Çin askerini darmadağın etmişti. İkinci olarak da "MÖ 152'de uzun uğraşlar sonucu sınır pazarlarının serbest olduğu ve bunda da Hunnu'nun büyük payı olduğu" hakkında bilgiler

vardır. Aslında tarihe dayanılmasa da halklar arasında alışveriş olduğu bilinmekte, Çin ile savaş durumundayken dahi Çin tüccarlarının Hunnu'da, Hun satıcılarının da Çin sınırlarında alışveriş yaptıkları tarihî kaynaklarda geçmektedir. Yalnız, Çin tüccarlarının Hunnu'da serbest olduğu ve onların sık sık geldiği söylenebilir. Çünkü Hunlarda tüccarlara zarar vermek utanç kapsamına girmişti. Uyanık Çin tüccarları bundan faydalanmıştır. Hunların ise ne yapacağı belli olmayan Çin'in içlerine sokulduğu şüphelidir. Çünkü Çin'de Hun'u esir alanın ölüm cezasını kaldıran kanunlar da vardı. Bu yüzden Hun satıcılar Çin içlerine kadar girmemiş olabilirler. Tarihte de Hun tüccarları hakkında böyle bir kayıt yoktur.

İç Asya halklarının hepsi birbirleriyle alışverişte bulunmuşlardır. Ama tatlı ve ipek sunan Çin pazarları herkesin gözdesiydi ve tarihî kaynaklarda Çin pazarları ve mallarıyla ilgili bilgilerin çok fazla olması da buna dayanmaktadır. MÖ 5-3. yüzyılda Tangutlardan çöle demir gelmeye başladığında demir işleme uzmanlığı gelişen Hunlar, bu alanda da başanlı olmuş ve demir ürünleri satışı devlet ekonomisine ciddi katkılarda bulunmuştur.

Hunlar, Çin'e yün, yün ürünleri, süt ürünleri, arpadan üretilen bir içki (ismi tarihe geçmemiştir. Günümüzde buğday da katılmaktadır. Boza veya çağır olabilir) ve et satmışlar, karşılığında Çin'den tatlı, ipek, kumaş ve süs eşyaları almışlardır. Moğollar da Hunlar gibi deri, yün ve hayvan ürettikleri için Hunlarla pek alışverişleri olmamıştır denebilir. Ancak ürettiklerinin bir kısmını Hunlara vergi olarak verdikleri bilinmektedir.

Hunnu devleti ekonomisinde tarım kültürünün bulunmadığını ileri süren eski tarihî görüşler, Ordos'taki mezarlarda değirmencikler bulunmasıyla yıkılmıştır. Hunnu'da Çin'deki gibi olmasa da tarım kültürü var olmuştur. Toprakla uğraşmayı pek sevmeyen Hunlar, bu tür işleri kaçak Çinlilere bırakmış, savaş esirleri ise hem tarım işlerinde hem de hayvan bakımında kullanılmış, ayrıca av ve eğlence oyunlarında yer almışlardır.

Esirleri sokmadıkları tek alan demir ve bronz işleme alanıydı. Silah ve savaş araç gereçleri üreten, dolayısıyla devletin güvenliğini ilgilendiren bu alan, Hunlu ustaların tekelindeydi.

Geleneksel Hun eğlencesi olan av, hayatı kolaylaştırmakta ön sıralarda gelmiştir. Tarihe geçtiği gibi en önemli av kuşlardı. Demir uçlu oklar kuş tüyleriyle süslenirdi. Bu şekilde estetik anlayışlarını savaş alanlarına da taşımış olan Hunlar, avcı kuşları evcilleştirmekte de uzmanlaşmışlardı. Bu kuşları satıp satmadıkları belli değildir ama evcilleşmiş bir avcı kuşa sahip olmanın, gururu okşayan, mutluluk veren bir durum olduğu söylenebilir. Belki de dağ ve orman sevgisi Hunlara, ataları Sarıbaşlardan geçmiştir. Sarıbaşlar bilindiği gibi çöl halkı sayılsalar da dağsız yaşayamamışlardır. Sarıbaşların Çin ile İnşan ve Tzilinşan, Üyecjilerle de Altay ve Tanşan Dağları için savaştıkları bilinmektedir. Dağların av dışında onlara ne gibi faydalar sağladığını bilemiyoruz ama dağ onların hayatında önemli bir yer tutuyordu.

Çok eski zamanlarda deriyi uzmanca işlemeyi başaran Hunlar, yün işlemekte de ileri gitmişlerdir. Alışverişlerinde bu tür ürünler de önemli yer tutmuştu. Hunlar hakkında bu konuda bilgi bulunmasa da Gunlar Kafkaslara geldikten sonra yün kilimleri, yamçı, başlık, geniş kanatlı yün şapka, gecelik kep, cepken (pazarlarda bunları satan Çerkeş tüccarlara atfen bu ismi almışlardır. Rusça'da çerkesska denir), kaptal, çuruk, çarık, tüyme, kyamar, işlenmiş saçaklı başörtüleri ve benzeri birçok şey hemen yerli maddi kültürü etkilemiştir. Günümüzde de Karaçaylı, Balkar, Avar, Kumuklar bu konularda uzmanlıklarını sürdürmektedirler. Bunlar, Gunların bu bölgeye gelirken gelişmiş bir maddi ve manevi kültür getirmiş olduklarının kanıtıdır. Bunlara dayanarak Hunnu ekonomisinde el sanatlarının da yer almış olduğu kesinlik kazanmaktadır. Hunlardan zamanımıza kalanlar ise mükemmel bir işçilik ve özelleşmiş bir estetik anlayışın ürünü olduğu açıkça belli olan metal takılardır. Kazılarda bulunan bu süsler, zamanın derinliğinde kalmış dönemlerin yaşam biçimi, zevki ve estetik anlayışını günümüze yansıtmaktadır.

Eski halklarda, savaş yoluyla gelir elde etmek normal bir durumdu ve üstünlüğünü sürdüren Hunlar da halkları ele geçirmek ve vergi almaktan çekinmemişlerdi. Böylece geçim kaynaklarına başka halklardan alınan vergiyi de ekleyebiliriz. Çin her seferinde vergiyi hediye sözcüğüyle gizlemeye çalışsa da vergisi bayağı yüklüydü ve barış anlaşmasının öngördüğü vergiyi zamanında ve eksiksiz ödemeye özen gösteriyordu. Çin'den gelen hediye kervanının içinde, Hun gururunu okşayan en

önemli "hediye" de Çin prensesiydi. Çeyizi ve hizmetkârları ile birlikte Hunlara teslim edilen kız, Hunnu'da prens soylardan birinin temsilcisiyle evlendirilir ve Hun kadınlarının hürriyetini kazanırdı. (Çin'de kadınlar devlet işlerinde aile içinde de seslerini çıkaramazlardı.)

Her ele geçirilen halkın vergi vermesi diye bir kural da yoktu; kardeş vaziyette ele geçirilen halklar vergi vermezler, Hun ordusuna asker göndermek ve Hunlara düşman saldırıları karşısında yardım etmekle yetinirlerdi. Dinlinler, Kıpçaklar ve Junlar hakkında vergi alma olaylarına nadir rastlanmakta ama bu halkların Hun halkıyla omuz omuza savaştığı bilinmektedir.

Devleti ve yönetimi zenginleştirenin iç vergi olduğu bir gerçektir. Fakat Hunlar, şanüy dönemine kadar böyle bir uygulamadan habersiz olmuşlar ya da kendilerinde uygulanmasını istememişlerdir. Laoşan Şanüy döneminde Çin gelenekleri Hunnu'ya da yansımış ve halk vergilendirilmeye başlamıştır. Hunlar tepkilerini Yaşlılar Kurultayı ve Soy Başkanları Kurulu'nda şiddetli muhalefet ederek hatta ayaklanmalarla gösterseler de Çin kaçağı hadım edilmiş harem ağasının etkisinden çıkamayan şanüy, vergiyi yürürlüğe koymuştur. Vergiyle birlikte devlet hazinesi dolmaya, şanüy soyu da bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Hazinenin dolu olması, devletin ortak ihtiyaçlarını da karşılamıştır, ama vergiyi gurur incitici bir olay olarak algılayan Hunlar, şanüye gösterdikleri tepkiden vazgeçmemişlerdir. Tarihte bu tutum, Hunnu'nun parçalanma nedenlerinden biri olarak kabul edilir.

Başta hatırlatıldığı gibi, hayvancılıkla uğraşan göçebe halklar, yazın yazlıkta, kışın kışlıkta yaşarlardı. Her soyun kendine ait toprağı, hayvanları ve maddi varlığı mevcuttu. Başta sıraladığımız kazanç kaynakları olmasa bile, Hun toplumu sadece hayvancılıkla da geçinebilirdi, zira her soy kendi geçimini sağlayabiliyordu.

Hayvancılık ve askerlik uzmanlığı, el sanatları ve çalışkanlıklarıyla toplum olarak yaşayabilmenin özel bir formunu oluşturan Hunlar, diğer göçebe halklara karşı olan üstünlüklerini devlet ekonomisinde de göstermişlerdi. Tek eksikleri Çin tatlısıydı ve o da tembel Laoşan Şanüy döneminde her tekerlekli Hun evine (kibitk) girmişti.

Hun Yazısı

Hunların yazısı yoktur fikri, tarihe tamamen yerleşmiş ve şüphe götürmez bir gerçeğe dönüşerek çağlar boyunca etkili olmuştur. Fakat zamanla gerçekler ortaya çıkınca, bu fikirde ısrar edenler utanca gömülmüş, tarihçiler de fikirlerini değiştirme ve yanlışlarını düzeltmeye koyulmuşlardır.

Çin'in "Üç Hanlık" isimli kitabında şöyle bir yazıya rastlanmaktadır, (Gumilyov'dan aynen alınmıştır). Kan Tay isimli Çin elçisi MÖ 250'de Kamboçya'dan dönüşünde şunu yazmıştır: "Onların kitapları var, kütüphanelerde korurlar. Yazılarıysa Hun yazısına benzer."

Tarihte Türk yazısının olduğunu görmezden gelen Batı aydınlarının tarihî otoritesi, 1893 yılında Orhon bölgesinde bulunan yazıtların V. Thomsen tarafından okunmasıyla iyice sarsıldı. Kopenhag Üniversitesi profesörü Thomsen, kökleşmiş tutumdan çekinmeden, cesaretle gerçeği ortaya koymuştur. Orhon Yazıtları denen bu değerli bulguda, Türk yazısının yanı sıra Tanrı dininin varlığı da kanıtlanmıştır. Bu yazıtlarda, Thomsen'in ilk okuduğu kelimenin Tengri olması da Tanrısal bir tesadüf müdür, bilemeyiz. Bu kelime şu şekilde yazılmaktadır:

Bu olayın büyük yankı uyandıracağından korkan "vicdanlı" bilimadamları, bu paha biçilemez bulguyu gözlerden ırak tutmaya çalışmış ve kapalı arşivlerde 100 yıl kadar saklamıştı. Ama Türk gelişimine ulaşamayan geri kalmış Avrupa'nın aydınları, başarısızlığını burada da kanıtlamış ve hatta elaleme rezil olarak kıskançlığını ortaya koymuştur.

Hunlar taş saraylarda değil ayaklı evlerde yaşadıkları ve devamlı göç halinde oldukları için belki de, zengin halk kültürünü "ağızdan ağıza" denilen yöntemle aktarmış, masa başında tarih gündemi yazamamıştı. Belki de yazmış ama Hunnu'nun yaşadığı trajik olaylar sonucu kaybolup gitmiştir. Belki onlar da Orhon Yazıtları gibi gömüldüğü yerden ya da paslanmış bir sandık içinden çıkabilir. İnsanın yapısı her yerde aynıdır, Avrupalı aydınların yaptığından daha fazlasını İç Asya'daki kıskançlık da yapmış olabilir.

Hunlar baş eğdirdikleri halkların çok haksız davranışlarına maruz kalsalar da eski kıskançlar, artık onun boyuna erişemeyeceklerini görmüş durumdadır. Hun halkının torunlarıysa bu düşman davranıştan gurur duymalı çünkü "yıldırım yüksek ağacı vurur".

Gelenekler

Biraz önce Hun törelerinden birkaçı sunulmuştu, ama bunlar diğer bir konuyla ilgiliydi. Bu nedenle onlardan, ayrı bir başlık altında söz etmek daha doğru olur. Zira bu bilgiler Hun millî karakterini anlamada kolaylık sağlayacaktır.

İnsanlık, evrim sürecinin her döneminde, kendi manevi gelişiminin yansıması olarak bazı töreler üretir ve onlardan kabul görenler gelenek haline gelir. Töre zamanla eskise de gelenek, halkı temsil ettiği için yaşamaya devam eder.

Töre ve geleneğin farkı nedir, diye sorulduğunda, çoğu insan bunların anlamlarını birleştirir. Bu doğru bir tutum değildir, çünkü töre ve gelenek farklı millî davranışlar içermektedir.

Töre belli bir dönemde, belli şartlar altında, halkın yaşantısıyla ilgilidir ve insanların istemeden de olsa yapmak zorunda kaldıkları görsel davranışlar olabilir. Buna karşın gelenek, halkın genel duygu dünyasını yansıtır. Örneğin, bir kralın önünde yere kadar eğilmek töredir ve istenilse de istenilmese de yapılmak zorundadır. Ve krallık ortadan kalkınca halk bu töreyi tamamen silip atar, çünkü zorla yaptırılan bir davranıştır. Büyük içeri girdiği zaman, küçüğün ayağa kalkması ve ona yer vermesi, gelenektir. Çünkü bunun içinde insanlık ahlakına dayalı, töreden çok daha yüksek saygı ve içten davranışı içeren görsel bir ruh nazikliği vardır. Ayağa kalkmazsa kimse onu zorlamaz, ama kendi iradesiyle ayağa kalkması, büyüğe yer vermesi, vicdan denilen hassas duygudan kaynaklanmakta ve yaşlıya saygıyla, yaşam, yaşlılık, ölüm gibi felsefî kavramları da kapsamaktadır.

Hun kültürünü araştırırken, törelere az, geleneklere ise çok rastlanmakta ve geleneklerin derin ve oturmuş olduğu anlaşılmaktadır.

1- MÖ 3. yüzyılda kanun olarak bilinse de çok eskilerden gelen bir ahlaki gelenek, bir soy veya aileden insanların evlenmesinin yasak olduğudur.

Soylar toplumunda, malın dışarı gitmemesi için akraba evliliği yapılabilmesi mantıklıydı, ama Hunlarda bu yasaktı. Belki de Sarıbaş atalarından gelme bir genetik bilgi vardı ve bu gelenek sertçe korunmuştu. Genetik biliminin çok geç kavradığı "kan karışımı" meselesini o zamanlarda Hunların nasıl bildiği şaşırtıcıdır. Nart-Karaçaylılarda günümüzde bile iki kişinin anne-baba tarafındaki dört soyda akrabalık varsa bunlar kardeş sayılır ve evlenmezler. Kan karışımı en büyük rezalet sayılmaktadır. Yüzyıllar önce birbirleriyle evlenen Batça soyundan iki kuzenin rezaleti bugünkü torunlarına da yansımakta ve *"birbirini ala aylannan Batçaları" (birbirleriyle evlenen Batçalar)* sözü iğneleyici bir şaka olarak dillerden düşmemektedir.

2- İkinci bir gelenek ise tamamen insani ahlaka dayalı ve bireyin haklarının korunması anlayışını temel alan evlat edinilenle aileden birinin evlenmesi yasağı ve evlatlığın haklarının korunmasıydı. Günümüzde evlat edinilenlerin reddedilerek sokağa atılabildiği göz önüne alınırsa, bu gelenek Hun halkının manevi seviyesinin yüksekliğini göstermektedir.

3- Çocukların baba soy ismini taşıdığı bilinmektedir. Günümüzde bazı Türk halklarının baba isminin çocuğa soy ismi olarak verilmesi geleneği ise, ordu halinde yaşayan, soy geleneği olmayan, sadece kişiye ve onun toplumdaki değerine hitap eden Moğol (Syanbiy, Uhuan, Dunhu, Hor) halkından yansımıştır. Çünkü Hunlar, soy isimlerini günümüze kadar taşımışlardır. Baba ismini soy ismi yapan Türk halklarının ise tarihte Moğollarla bir yakınlık veya zorunlu bağlılık yaşadıkları söylenebilir. (Karaçaylı ve Balkarlarda soy, kutsal bir kavramdır ve değiştirilemez. Baba ismi kesinlikle çocuğa soy ismi olarak verilemez.)

4- Batılıların ters yorumladığı bir gelenek de dul kalan kadının, eşinin kardeşi veya akrabasıyla evlenmesinin öngörülmesiydi. O zamanlarda, hayatta kalmak için fizikî kuvvet etkeni ağır bastığından, kadın, kendisine sahip çıkacak bir erkek olmadan yaşayamazdı. Bu nedenle dul kadının kaderinin, eşi öldükten sonra da değişmemesi için kocasının ailesinin

ona sahip çıkmak zorunda olması, önemli bir manevi kanundu. Bu geleneği, kadının alçaltılması olarak algılayanlar konuya yüzeysel bakmaktadırlar. Çünkü bize ulaşan tarihî bilgilere göre, Hun kadını her alanda kendini ifade eden, erkeklerle yan yana bulunan, saraylarda bile etkili olarak devletin dış ilişkilerini yönlendirebilen, kısıtlamalara maruz kalmayan özgür insanlardı. (Örneğin, saf Tusitan'ı (Uyan Güydi) tahta oturtan Çjuanküy Yan-Çji tarihe mal olmuştur.) Dilin, geçmişi ayna gibi yansıttığı dikkate alınırsa, Türk kadının meşhur *"bir erkeğe sahip olmak" (bir erkişige iye bolurğa)* sözü, eski Hun kadının bağımsızlığının yansımasıdır. Oysa günümüzde erkek ve kadından kimin kime sahip olduğu tartışılır bir konudur ve bugünkü kadınların böyle bir anlayışı içeren sözü söyleyebilmesi şüphe uyandırmaktadır.

Görüldüğü gibi kadın hakları konusunda Hun halkı, "artık sevmiyorum, istemiyorum" gibi duygusallıkları bir tarafa bırakarak ya da "kocası öldü gitsin" davranışına fırsat vermeden, kocasının soyunun, sahipsiz kalan kadına ölünceye kadar bakmasını zorunlu kılmıştı. Zaten devletin ve milletin manevi yüzü ve insani ahlakı, ihtiyar, hasta, kadın ve çocuklara davranışını yansıtan kanunları ve uygulama düzeninden okunur. Bir devlette çocuk ve kadın sokakta, ihtiyar da bakımsızsa, o devletin düzeninin çürüdüğü, sistemin halka karşı döndüğü anlaşılır. Hun tarihinde kadın hakkındaki geleneklere bakılınca, Hun halkının torunlarının "Göktürk" lakabını hak ettikleri düşünülür.

5- Kaçak ve esirlere kusursuz davranışı öngören geleneklerin merhamet içerdiği de bir gerçektir. Tarihte bilindiği gibi, Çinli subay Li Lin bu gelenek sayesinde Hakas bölgesine atanmış ve Hunlarla birlikte onların İç Asya ve Sibirya'daki kaderlerini paylaşmıştır. Li Guan Li Erşiski'nin öldürülmesi olayı ise tarihçiler tarafından araştırılması gereken bir konudur. Çünkü MÖ 1. yüzyılda (2000 yıl önce Kidanlardan yansıdığı düşünülürse de) Hunlarda esirin öldürülmesi hem de kurban sıfatıyla, imkânsızdı, kimse gelenekleri bozmaya kalkışamazdı. Bu durumda Li Guan Li Erşiski olayının, "doğru sever" tarihçilerin Hun nefretini içeren bir Çin yazısının serbest yorumu olduğunu düşünebiliriz. Barbar kılığı oluşturma çabası çok taraflı altyapı ister, koskoca komutanı "kurban etmek" de halkın seviyesinin ne kadar düşük olduğunu gösterir. Belki de Li Guan Li Erşiski olayı, bu fikri desteklemek için enine boyuna

makaslanmış bir gerçektir. Hunlar teslim olan düşmanları öldürmemişlerdir ve bunu gösteren birçok kanıt vardır, ama art niyetli olarak teslim olur ve içerde Hunnu devletine karşı hareketler içine girerlerse elbette durum değişirdi. Vatana ihanet etme ve rezalat yaşatma ölümle cezalandırılırdı. Esirler, ancak bu yüzden öldürülebilirdi. Bu konuda Çin kaynaklarına da pek güvenilmez. Çünkü Li Guan Li Erşiski, düşmana teslim olmuştu ve onların gözünde ölümü hak etmişti. Hunnu'ya casusluk amacıyla sokulduysa, Çin halkı bunu bilemezdi, büyük sırlar açıklanmaz ve tarihî kayıtlara da geçmezdi. Bu yüzden ona verilen ölüm cezası Çin kayıtlarına "kurban gitti" anlamında da yazılmış olabilir. Bu olaya mantıkla bakıldığında, saygıyla karşılanan, Hulugu Şanüy'ün kızıyla evlendirilen, Çin'deki ailesinin cadılıkla suçlanıp katledilmesini unutması ve mutlu olması için her şeyin yapıldığı bir kişinin "kurban" edilebilmesi tamamen imkânsızdır. Ya Li Guan Li casustu ve ailesinin ölümü Hunları kandırmaya yönelik bir bahaneydi ya da Hulugu Şanüy'ün damadı ölümü hak edecek bir suç işlemişti. "Kurbanlık" hakkında yazanlar ise Türk nefretine "kurban" giden beyinlerdir. Bu nedenle Li Guan Li konusu, Hun misafirperverliği ve merhametine gölge düşüremez.

6- Hunnu'da şanüyün tahta seçilerek gelmesi ve onun Soy Başkanlar Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı tarafından denetlenmesi ayrıca hangi soydan kadınlarla evlenebileceğinin de tüzükle belirlenmesi, yönetimi halkın gözetiminde tutan, zararlı karar ve girişimleri önleyici bir gelenekti. Ancak Hunnu dış baskılar sonucu dağılma noktasına geldikten sonra şanüyler biraz olsun serbest hareket edebilmişlerdir. Yine de Mode hariç, hiçbir şanüy onay almadan kendi başına iş yapamamıştır.

Evlenme konusu da tüzükle belirlenmiş bir kanundu. Bu kanunun şanüy kraliçesi olmak isteyen Si-Lüan-Di soyunun (şanüy soyu) hevesini kırmak amacıyla çıkarıldığı düşünülebilir. Bunun yanında başka sakıncalar da göz önüne alınmış olabilir.

- Uzak akraba da olsa kendi soyundan kişilerle evlenen şanüy, halktan uzaklaşabilirdi. Şanüy neslinin akrabalık bağları sadece Si-Lüan-Di soyuyla sınırlanırsa, bu soy zamanla soylar toplumunun içinde bağımsız bir kitleye dönüşebilir ve toplumsal birlikteliğe darbe vurulabilirdi.

- Kan karışımı kanun ve gelenekle yasaklanmış olduğundan baba

adına seçilerek tahta çıkan şanüy, gelenekleri kendi örneğiyle korumalıydı.

- Üst düzey soyluluğun şanüy soyuyla akrabalığı, Hun toplumunun yararınaydı. Çünkü, kraliçenin soyu ve akrabaları her karara katılabiliyorlar ve böylece kararlar Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı'na taşınabiliyordu. Bu şekilde de, kraliçe bir taraftan sevgi odağı oluyor diğer taraftan da şanüyün her kararında sorumluluğu paylaşarak şanüy ve soyunu tek başına bırakmıyordu.

Bu gelenek dışarıdan basit gibi görünse de zekice bir uygulamaydı ve bir terazi gibi, toplumdaki dengeleri gereken seviyede tutuyordu.

Hun halkında gelenek haline gelmiş olan akraba evliliği yasağı, belki de başlangıçta toplumsal kaynaşmayı sağlamak amacıyla meydana çıkmıştı. Sadece yurttaşlık değil akrabalık bağlarının da oluşmasını sağlayan bu gelenek, günümüzde de hem tıbbi, hem ahlaki; hem toplumsal bağların kuvvetlenmesi açısından önemini kaybetmemiştir.

Devlet kanunlarıyla güçlendirilmeyen, sadece vicdana dayalı gelenek, vicdansıza gelince kırılır; insalığın tarihi bunun örnekleriyle doludur. Her halkta kendini vicdanla sorgulayan kişiler bulunur. Bu nedenle bir halk, millet olmak istiyorsa devlet düzeni ve kanunlarıyla, iyi geleneklerin güçlenmesi için gereken altyapıyı oluşturur ve onları koruyarak ahlaki kanunlara dönüşmesini ve gelecek nesillere geçmesini sağlar. Hunlar milattan önceki zamanlarda bunu başarmışlardır.

7- Soyların içinde birbirine yardım etmek, zenginliği ve yoksulluğu denk yaşamak geleneği, aslında kanundu. Buna uymayanlar utanca uğrarlardı. Ruslarda (Ruslaştırılmış Türkler) ve Kafkas Türklerinde o zamanlardan kaldığı düşünülebilecek bir gelenek gözlenmektedir. Yoksul aile, hasta veya ihtiyar biri varsa, insanlar köy ortak kararıyla toplanır ve onlar için bir günde ev kuruverirlerdi. "Mammatha barıu" komşuluk adına ücretsiz çalışmak anlamına gelir ve hiç kimse "mammat"tan sıyrılamaz. Zayıfın yardımına gitmek, şerefin ve onurun göstergesidir. Günümüzde de her tür iş yaşlı, hasta ve dul için içten yapılır ve yardım alan insan da alçalmış sayılmaz, çünkü "bugün sen, yarın ben" anlayışı, kaderci Türk halkında çok kuvvetlidir.

Hun soylarının bu iç gelenekleri, suçu, utancı ve şanı da ortak kılıyordu. Bu konuyu başta da dile getirmiştik. Suç, ortak utanç; şan, ortak mutluluktu. Hunnu devletinin kanunları da bunları güçlendirerek halkın bütünleşmesini ve manevi yönden ilerlemesini sağlıyordu.

8- *Amanat* konusu gelenek ve kanunlar arasında sayılmadan kalmıştı. Hunlarda bu geleneğin hangi kelimeyle ifade edildiği bilinmemekte, "amanat" ise Kafkas Hun Türkleri Karaçaylılarda korunmaktadır. Hun sözü mü yoksa sonradan oluşmuş bir kelime mi bilinmiyor, fakat anlamı Hun töresini aynen yansıtmaktadır.

Bazı tarihçiler, amanatı esir olarak değerlendirmekte ve insanlar arası güzel bir davranışı alçak göstererek onun anlamını kavramaktan yoksun olduklarını kanıtlamaktadırlar. Türk halklarında erkek çocuğun, bir arkadaşın evinde yetişmesi geleneği olduğu bilinmektedir. Eskiden bir erkek çocuğu bir arkadaş veya akraba amanat olarak istemezse ailenin itibarı zedelenmiş sayılır ve halk onlara soğuk davranmaya başlardı. Bu yüzden amanat istenmeyen oğlan ve evde kalan kız, ailenin ağır duygulara kapılmasına neden olurdu.

Eski Türklerde her erkek asker olarak yetiştirildiği için, çocuk kendi evinde, annesinin yanında sert ve sıkı terbiye alamaz düşüncesiyle, çocukların 6-7 yaşlarından itibaren bir dost veya akrabanın yanında yetişmesi öngörülmüştü. Ya da iki devlet veya halk arasında barış anlaşması yapılacağında, barışa ilk başvuran taraf saygı gösterisi olarak *amanat* isterdi. Eğer bu istek kabul edilirse iki devletin gurur verici eşitliği kanıtlanmış olurdu. Amanat gidenler (devletlere) krallar gibi karşılanır ve o devletin her imkânından yararlanırdı. Rehinle amanat olayının ilgisi yoktur. Mode'nin Üyecjilerden kaçması, tarihte amanatın kaçması olarak bilinen tek olaydır ve bu geleneğin anlamını yansıtamaz. İç Asya'da (Hesi'de) MÖ 5-3. yüzyıllarda gözlenen Üyecjiler, amanatı Batılılar gibi rehin olarak değerlendirip, amanat geleni incitmiş olabilirler. Mode de bu nedenle kaçmış ve babasına kin tutmuştur diyebiliriz, oysa İç Asya ve Çin bu töreyi kabul etmiş ve amanatı kutsal, dokunulmaz, barışın simgesi olarak kabul etmişlerdir. Fakat Cungaryalı göçebe bir halk olan Üyecjilerin yerli halkların alışkanlıklarını bilmemesi doğaldır ve bu nedenle Mode'nin kaçması olayını temel alarak amanatı

rehin olarak değerlendirmek doğru olmaz.

Amanat geleneği, aileleri, soyları, halkları birbirilerine güvenmelerini sağlayan şerefli bir görev sayılmıştır.

Amanatın bir diğer türü de Karaçaylılarda yakın akrabalar içinde gerçekleştirilirdi. Erkek çocukların dayı, amca veya dost evinde yetişmesi geleneği 20. yüzyıl ortasına kadar sürmüştür. Hatta günümüzde de gözlenmektedir. Çocuk hasreti yaşayan yakın akrabaya, yanlarında bulunması için bir kız çocuğu verilirdi. Bu evlatlık değildi, anne babasından (tabhan üy) kopmadan akraba ailede (ösdürgen üy) yetişirdi. Bu gelenek Nart boyu Türklerde mevcuttur ve özellikle Nart-Karaçaylılarda günümüzde de gözlenmektedir.

Hunnu devletinin tablosunu ele geçen tarihî kaynaklara göre bu şekilde vermeye çalıştık. Gündelik hayat hakkında zengin bilgi elde edebilmek ancak sözlü kültüre dayanarak gerçekleşebilir. Ama alışılmış tarihçilik geleneği bunu kabul etmediğinden bu konuyu daha ayrıntılı olarak aydınlatmak mümkün olmuyor. Savaşlar hakkındaki bilgiler daha ayrıntılı ve zengin olduğundan Hunların savaş yollarını öğrenmek Hunnu devletinin kuruluş sürecini (MÖ 1200) ve yıkılmasının (MS 1. yüzyıl) nedenlerini anlamakta kolaylık sağlar.

Bu saydıklarımız elbette Hunların bütün töre, gelenek ve kanunlarını yansıtamaz. Tarihî kaynaklarda bulunanlar ancak bu kadardır ve düzenli de değildir; farklı kaynaklardan derlenerek bir araya getirilmiştir. Tüm iç düzen bilinmiş olsaydı göçebe bir halkın dağılmadan bir millete nasıl dönüştüğünü, ahlakı maddi zenginliğe neden tercih ettiğini ve çok erken bir dönemde ilkel putlardan kurtularak bir yaratıcı fikrini doğuran ruhsal ufuklara nasıl uğraştığını öğrenmek mümkün olurdu. Fakat zaman aralığı artık kapatılamaz ve o bilgiler de sonsuzluğa karışmıştır.

Savaşlar

"Kinci"ler

Hunnu devletinin doğuş tarihi olarak MÖ 1200 yılı gösterilse de bunun daha erken bir tarihte olma ihtimali daha yüksektir. Başta da hatırlattığımız kültür dönemlerindeki tablo, oturmuş bir antropolojik yapıyı ve gelişmiş, özel yön çizmiş bir kültürü sergilemektedir. Bu nedenle kanıt bulunmasa da Hunnu devletinin daha önce oluştuğu fikri doğmakta ve onunla ilgili de geniş topraklara yayılmanın o zamanki yolu (savaşlar) düşünülmektedir. Çünkü Sibirya'ya yayılma ve diğer halkları ele geçirme sırasında Hunların dostça karşılandığı düşünülemez. Hunların yayıldıkları her toprak için savaş verdikleri bir gerçektir. Tarih bunlardan günümüze kadar ulaşabilecek bilgi bırakmamıştır. Belki de bu yüzden Hunnu devletinin doğuşu, tarih tarafından biraz geç zamana alınmıştır.

Jun çatışmalarıyla meşgul olan Çin, Hunnu'nun gelişimini önce gözden kaçırmıştır. Ancak MÖ 1200 yılında bu gerçeği fark eden Şan hanedanının o zamana kadar olan sorunları bir kenara bırakarak dikkatini bu yeni oluşuma çevirmesi gerekmekteydi. Fakat, Çin bu konuya yeterince önem vermediğinden ya da dikkatini yoğunlaştıramadığından, MÖ 10. yüzyılda (Çjou dönemi) çevre halkların topraklarının Hunnu tarafından ele geçirilmesi ve bu halklar arasında Hunnu nüfusunun yayılmasıyla karşı karşıya kalmıştır.

Hunlar, içlerine genetik seviyede işlemiş bir rekabet duygusuyla, diğer halklarla girdikleri çatışmalarda askerlik uzmanlığını geliştirirken, atalarının eski vatanlarına alıcı gözle bakmaya başlamışlar ve sınır çatışmalarıyla da düşmanın nabzını tutmaya çalışmışlardı. Çin kaynaklarında MÖ 9. yüzyılda Hunların Çin'e girdiği belirtilmektedir. (Şarkılar Kitabı) Şan hanedanı döneminde Çin'e böyle girebilmek, kendine güveni içeren bir olaydı. Çin kaynaklarında "biz Hunları yendik, ders olsun on bin devlete" diye yazsa da "gökten gelen gururlular" sözleri, Hunların kayda değer oldukları ve Çin'de panik yaşattıklarını

göstermektedir. Kaynakta "Fen, Syo, Hao'yu ele geçirerek Tsin suyunun kuzeyine kadar ulaşarak" sonra da "Çin'e girdikleri" ve "yanlış düşündükleri" yazılmaktadır. Bu savaşın neden çıktığı ve ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Ama "her arabaya dört at koşulu, her şeyi hazır, kibirlice giren Hunlar"ın kılığı ciddiyet içermekte ve "kanat resimli Çin bayraklarının zaferle açıldığı" biraz düşündürücü gelmektedir. "Merkez şehri korumak için acele etmemiz gerek" cümlesi, bu Hun girişinin bir sınır çatışması olmadığını, merkez şehrin dahi tehdit altında olduğunu göstermektedir. Çin imparatorunun da "savaşa çıkın" çağrısı, olayın ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Hunlar merkez şehre gelebilmek için geçtikleri toprakları ele geçirmeliydi ve belki de öyle olmuştu ve Çin kendini çetin bir savaş vererek savunabilmişti. Bu yazıda Çin yiğitliğine övgü yağdırılmakla birlikte, yazar satır aralarında sert düşmanlarla karşılaştıklarını hissettirmektedir. Çünkü zayıf bir düşmana karşı yiğitlik göstermek gerekmez ve onlara "kinci yakalayıcılar" da denmez. Nasıl çıktığı bilinmeyen bu savaş, İç Asya'nın gündemine ok gibi saplanan Çin-Hun rekabetinin başlangıcıydı. Ve ancak bin yıl sonra Çin lehine çözülecektir. MÖ 9. yüzyılda ise Hunnu devleti en güçlü çağındaydı ve genç devletin halkları ele geçirme isteği, hâkimiyet ve şan arzusu, yerleşmiş dengeleri bozarak devleti günden güne genişletmeye ve güçlendirmeye devam ediyordu.

MÖ 4. yüzyılın sonu, 3. yüzyılın başlarında Çjoucu Çin'in, İç Asya'da otoritesini yerleştirme çabalarıyla ciddi çatışmalar sonucu Leufan (Jun halkının birkaç boyundan oluşan halk) ve Linhu halklarını Çin egemenliğine sokmasıyla, Çjou Hanedanı ve Hunların arası tamamen bozulmuştur. Bu dönemde Junları sınırlarından çıkaran Çin, Jun meselesini hallettiğini düşünerek memnun olmuştu. Fakat, Junların başka halklara katılabileceğini düşünmemişti ve Hunlara katılan kısmı, eski düşmanlığı canlandırmış ve Çin-Hun çatışması iyice şiddetlenmişti. Daha önceleri hafif atlı askerlerle hızlı hücum eden Hunlar, bu sefer büyük bir savaşa girme niyetiyle, kalabalık bir orduyla Şansi tarafından Çin'e girmişler ve Li Minin tuzağına düşerek darmadağın olmuşlardı. Tarihî kaynaklar, bu savaşta Çin ordusunun sayıca Hunlardan on kat daha üstün olduğunu belirtmektedir. Çin ordusu: 50.000 paralı asker, 13.000 atlı asker ve 100.000 yaya okçudan oluşuyordu. Sayıca az olan

Hunlar kahramanca savaşmış; ancak Çinlilerin savaş yöntemlerine karşı koyamayarak yenik düşmüştür. Hunların taraftarları da darmadağın olmuşlar ve Çin'e geçmişlerdir. Hunlara bağlı bulunan Linhu halkı da Çin'e bağlanmıştır.

Bu savaş, tarihe önemli bir savaş olarak geçmese de, genel bakışta Hunların itibar kaybetmesi, Dunhu ve Hor kabilelerini savaş alanlarında boy göstermeye, şan peşinde koşmaya başlayan bir halk haline geldiğini gstermekle önemlidir. O zamana kadar Hunnu'ya bağlı olan Dunhu, kendi sınırındaki Hun topraklarına el koymaktan ve Çin'e olan sempatisini ilan etmekten kaçınmamıştı.

Bu savaş, MS 1. yüzyıla kadar Hunların yaşadığı en zor ve dokunaklı savaş sayılabilir. Zira bu savaşın sonucu olarak, ele geçirilen halklar da başkaldırıyorlar ve son dönemini yaşayan Çjoucu Çin ve Hunnu arasında bir oraya bir buraya geçerek halklar arası havanın güvensizleşmesine neden oluyorlardı.

Bu dönem Hunlar için çok zor bir dönem olmuştur. Tsin Hanlığı ve Çjou arasında sürdürülen şiddetli savaşlar, çevre halkları da içine çekmiş ve Hun otoritesi de dengesini sağlamakta zorlanmıştı. Fakat birkaç yıl süren bu savaşlar bittikten sonra, sindirilmiş Çjou'nun yerini alan Tsin, Çin'i devlet haline getirdikten sonra "dost, düşman" belli oldu. Hunlar şok döneminden çıktılar ve Mode Şanüy'ün önderliğinde zaferlerinin simgesi olan beş renkli bayraklarını geniş alanlarda şanla açtılar.

Maçın (büyük Tsin), Tuuman Şanüy (MÖ 3. yüzyıl), Hunnu

Çjou hanedanından darbe yiyen Hunnu, sarsıntı dönemini çabuk atlattı, çünkü Üyecjilerle dostluk çerçevesinde Çin'in eski askerî taktiğinden ve örgütlenmesinden kurtularak yeni metotlarla savaşan ve hızla hanedanlığa ilerleyen Tsin Hanlığı'nın ciddi tutumunu görerek kendini toparlamıştı. Hunnu'da Tuuman Şanüy dönemi sona yaklaşırken Mode Şanüy döneminin havası da doğmaya başlamıştı. Hunnu eski şanına sahip çıkar hale geliyordu, çünkü birleşmeye başlayan ve ciddi bir güç olacağını gösteren Çin, bunu gerektiriyordu.

Tsin Hanedanı'nın Çjou'yu yutması iyi bir olay olsa ve Hunlar ona

sempati duysa da eski Çin ve Tsin'in Hun düşmanı olan Üyecjilerle sıkı dostluğu dikkatli olmayı gerektiriyordu. Bu nedenle Hun soyluluğu Tuuman Şanüy'e tepki gösteriyor, eski şanına kavuşmanın yollarını arıyordu ama diplomasi alanında savaş alanındaki kadar başarılı olamayan Hunlar, Doğulu Vanlarla Tsin'in içsavaşını kendi lehine kullanmayı başaramıyordu. Maçin'de (büyük Çin) iki yüzyıl süren içsavaş sırasında, Hunlar da Çinliler gibi perde arkası diplomaside becerikli olsalardı, atalarının öcünü alabilirlerdi ama Tsin'in modern ordusuyla geri kalmış Vanların orduları arasında yaşanan şiddetli savaşlar, kendi kendine sönerek Tsin Hanedanı'nın yerleşmesinin simgesi olmuştu.

Yeni hanedan, tahtı sağlama alır almaz güney bölgelerine asker sokarak buradaki Yüye halkını ele geçirmiş ve sınırı belirlemişti. Daha sonra şiddetli çatışmalarla Ordos'u alarak Hunları gözde bölgeleri İnşan'dan çıkardılar. Hunnu sanki bir şanssızlık dönemi yaşamaktaydı, İnşan dokunaklı bir kayıptı ve bu olay Üyecji ve Dunhuları da cesaretlendirmişti.

Üyecjiler, Tsin Hanedanı'nın dostluğuna güvenerek Batı bölgesine egemen olmak ve diğer halkları baskı altına almakla meşgulken, Dunhular da doğu taraf halklarını baskı altına almaya çalışıyordu ve İç Asya'da artık Hunnu yokmuş gibi bir hava yayılıyordu. Fakat birkaç sene sonra Hunnu tahtına geçen Üyecji rehini Mode, babasının döneminde zedelenen Hun gururunu canlandırarak, yaşanan yenilgileri yenilgiyle ödetecek, elden çıkan toprakları geri alacak ve Hunnu otoritesini bölgede tekrar yerleştirerek beş renkli Hun bayrağını geniş alanlara taşıyacaktır.

Çin'de ise (Maçin) yeni hanedan bunları düşünecek durumda değildi, sınır halklarını yatıştırıp toprağını belirleme ve Doğulu Vanları susturup devleti birleştirmenin heyecanındaydı. Hun sorununu ciddiye almıyordu. Şi-Huandi (Tsin Şi-Huandi) kazanılan toprakları korumak amacıyla bekçilikler yaptırmakla meşgul oluyor, büyük Çin Seddi projesini (MÖ 214) gündeme getiriyordu. Çevre halklar ise Dunhu sınır tanımazlığından ve Üyecji kibirinden nasibini aldıklarından tek egemen haline gelme tablosu sergileyen Çin'e, bağımlılık düşüncesiyle bakmaya başlamışlardı. Bu durum beş sene sürer, Çin duvarını (Çin Seddi) örer, ordusunu güçlendirir, sınırlarını bekçi kaleleriyle donatır. MÖ 209

yılında bu yöntemlerin "uçan atlılara", "ıslık çalan oklara" engel olmadığını, Hunnu devletinin de ciddi rakip olduğunu anlar ve savaşlar yeniden başlar.

Mode Şanüy (MÖ 209-174)

MÖ 3. yüzyıl, Hunlar için kara bir dönem olarak geçmekteydi, devletin batı uzantıları Üyecjiler tarafından kesilip alınmıştı. Alaşan'a kadar olan bölgede bu göçebe halk kendini sert bir biçimde ifade etmekteydi. Üyecjiler, Hunlarla yaptıkları küçük çatışmaların ardından büyük bir savaşa girişmişler ve kısa sürede, şanüy yönetimine yeni geçmiş, ne yapacağını şaşırmış, şanüyün başarısızlığının toplumda tedirginlik ve moral bozukluğu yarattığı bir dönemde Hun ordusunu sıkıştırıp Tuuman Şanüy'ü barış anlaşmasına zorlamışlar, Hunnu'yu vergiye bağlayıp şanüyün oğlu Mode'yi de amanat almışlardır. Bu dönemde üst düzey Hun soyluluğu ve orta düzey soyluluk, şanüy yönetiminin, egemen halkı şanından ettiğini düşünüyorlardı. Halk da şanüy soyuna (Si Lüan Di) kin besliyor ve ayaklanma belirtileri gösteriyordu. Hunnu'nun dış baskıya karşı zayıf olduğu bu dönemde, bu tür eğilimlerin görülmesi doğaldı.

Hangi yıl olduğu bilinmese de MÖ 3. yüzyılda, Çin dostluğuna güvenerek şiddetli yöntemlerle savaşan Dunhular da Hunnu'yu zayıf zamanında vurmaktan çekinmemişti. Bu utanç, Hun soyluluğunu ayağa kaldırıyor ve millî gurur, ezici şanüye karşı bir güce dönüşmeye başlıyordu. Tarihçiler, Hunnu'nun bunalımdan kısa sürede çıkmasını Mode'nin kişiliğiyle bağdaştırsalar da eski şan sahiplerinin üst düzey soyluluk ve askerî başkanlık girişimleri, Mode olsa da olmasa da şanüy yönetimini silerek devlet düzenini eski yönetim tarzında sağlayabilecek etkideydi. Mode, şanslı bir adam olarak tam yerinde ve zamanında tarih sahnesine çıkmış; halktaki tepkiyi kendi lehine çevirebilmişti. Eğer böyle olmasaydı, Üyecji rehini, Hun millî geleneklerine karşı suç işleyerek, babasını ve kardeşini öldürerek tahta çıkabilmeyi başaramazdı. Ama alçaltıcı dış saldırılara karşı cevap verebilmek için gerekli olan devlet organizasyonunu yapamayan şanüy, herkesin tepki odağıydı. Dolayısıyla Mode'nin giydiği kanlı taç sindirilmişti. Ölüm kalım meselesi gündemdeyken bazı gelenekler kenara itilebiliyordu. Durum gerçekten

de ürkütücüydü. Hunnu sınırları, göçebe kabileler ve halk grupları tarafından sürekli yağmalanıyor, askerî başkanlık, iç huzursuzluktan dolayı savaş moralini yüksek tutmakta zorlanıyordu. Yönetimdeki ikilik (Soy Başkanları Kurulu, Yaşlılar Kurultayı, şanüy ve onun soyu) ve iç anlaşmazlıklar, devleti dış düşmana karşı savunmasız bırakıyordu. Devlet tüzüğünde şanüyün tahttan indirilemeyeceği belirtilmişti. Ayrıca, şanüy düşürülse bile onun yerine yine Si Lüan Di soyundan birinin gelmesi şarttı. Eli kolu bağlayan bu kanun, üst düzey soyluluğu ve devlet yönetimini zora sokuyordu. Çünkü şanüy yönetimiyle birlikte unvanlar, statü ve mal kazanan bu soy, haklarından vazgeçmemeye ve kıyasıya savaşmaya kesin kararlıydı. Her soyun kendi askerine sahip olması da, olumsuz davranışların körüklenmesi halinde içsavaşın gündeme geleceğinin kanıtıydı. Bu nedenle Hunnu büyükleri, bağırlarına taş basmışlar ve Mode'nin ailesiyle hesaplaşmasını görmezden gelip onun tahta geçmesini kabullenmişlerdi. Böylece, volkan gibi enerjisi, yenilmeyen gururu ve sönmeyen kiniyle tarihe geçen Mode, devleti ve halkı eski şanına kavuşturmuş, Hunlarla dalga geçmeye kalkan Doğu barbarları ve batıdaki göçebe Üyecjilerlere haddini bildirmişti.

Mode Şanüy, sanki işlediği ağır suçun cezasını ödüyormuşçasına tüm hayatını Hun halkının başarısı ve şanına adamış ve sevilen, sayılan milletinin arkasından yas tuttuğu bir Hun şanüyü olarak ölmüştür (MÖ 174).

"Yenilgi yaşamayan zafer kazanmayı öğrenemez." Hun halkı yenilgiyi iyi bildiğinden zaferlere de layık olmuştur. Ama o dönemde Ordos, Sarı Kam kıyıları ve İnşan Dağı'nı kaybeden Tuuman Şanüy, kardeşleri Tangut, Leufan ve Bayan halklarının topraklarının da Çin'e geçmesiyle, devletin merkezini Şamo'dan Halha'ya taşımıştı. Tuman döneminden sonra Hunnu ağır bir çöküntü yaşamaktaydı. Devleti eski şanına kavuşturmak da Mode'ye düşüyordu.

Dunhu'nun Tarihten Silinmesi

Çin'i yöneten Tsin Hanedanı artık eski parlak günlerini geride bırakmıştı ve yönetime karşı halk tepkisi yüksekti. MÖ 210'da Tsin Şi-Huandi'nin ölümüyle iç çelişkiler su yüzüne çıkmaya başladı. Taht

üzerinde oynanan kanlı oyunlar (Fu Su'nun kendi boğazını keserek intihar etmesi), tahta oturtulan genç ve kişiliksiz Er Şi'nin beceriksizliği, onu parmağında oynatan Çjao Gao'nun (hadım) perde arkası entrikaları, haksız suçlamalar, karalamalar, infazlar ve boş kalmayan darağaçlarıyla, Çin halkının yeni yönetime olan öfkesi doruğa çıkarıldı. Er Şi ve Çjao Gao, hâkimiyetlerini uzun süre devam ettiremedi ve içsavaş sürüp gitti. Çin'de Syan Yu Ba-Van, iktidarı indirdi ama bir süre sonra o da devrildi. Böylece, Çin MÖ 209-206 arasında hanedanlık mücedelesi, iç ayaklanmalar ve sınır çatışmalarıyla uğraştığından dış ilişkilerde meydanı başkasına bırakmış, Hunların yeniden güçlenmesini gözden kaçırmış ya da müdahale etmeye gücü yetmemişti. Kendi dertlerine dalan Çin, Han Hanedanı'na kavuşurken Hunnu'da olumlu değişimler gerçekleşmekteydi. Şans Üyecji rehini Mode'ye gülüyor; kızgın, gururu incinmiş, düşman elinde alçaltılmış Mode, Üyecjilerden kurtulup vatanına dönüyor ve başta saydığımız olaylardan sonra tahta çıkıyordu.

Mode'nin savaşlarına değinilmeden önce, hayat hikâyesinin anlatılması -doğruluğu ya da yanlışlığı bilinmese de- yararlı olacaktır.

Mode, Tuuman Şanüy'ün iki karısından büyüğünün oğlu olarak, şanüy tüzüğü gereğince Doğulu Çjuki Prens unvanının sahibiydi. Ama Tuuman Şanüy'ün çok sevdiği ikinci karısı onun aklını karıştırmış; önce Mode'nin amanata verilmesini sağlamış, sonra da Tuuman Şanüy'ü, Üyecjilere savaş açmaya kışkırtmıştı. Böylece Mode'nin öldürülmesini sağlamış olacaktı. Rehinken bu ihaneti öğrenen Mode, at çalarak Üyecjilerden kaçmış ve babasının karşısına dikilmişti. Suçüstü yakalanan baba ve üvey anne, suçlarını örtbas etmek için büyük bir bölgeyi Mode'nin yönetimine vermişti. Mode de Üyecjilerde gördüğü askerî yenilikleri gelenksel Hun askerî uzmanlığıyla birleştirerek kendine, her emrini yerine getirecek sert bir ordu oluşturdu. Islık çalan okları daha da geliştirdi ve kendisiyle aynı anda nefes alıp veren askerleriyle, önce ihanet eden babasını, sonra da ona karşı çıkan herkesi öldürüp tahta çıktı. Hun devletinin gelenekleri zarar gördüğünden, iç ayaklanmalar ve üst düzey soyluluk arasında da çatışmalar meydana geldi ama Mode gaddar bir tutumla hepsinin üstesinden gelebilmeyi başardı.

Kendilerini Doğunun Vanları zanneden Dunhular, Hunnu'nun iç

düzeninin bozuk olduğunu bildiklerinden dalga geçmek ve bir savaş sebebi bulabilmek için elçi gönderip Mode'nin atını ve karısını vergi olarak istemişlerdi. Hunnu ileri gelenleri bu durum karşısında çılgına dönerken, Mode ses çıkarmadan bunları kabul etmiş, istediklerini vererek elçileri göndermiş ve kendini uslu biri olarak göstermişti. Bir süre sonra Dunhu elçileri tekrar gelmiş ve bu defa da toprak talebinde bulunmuşlardı. Durumun buraya geleceğini bilen ve bekleyen Mode, hemen savaşa başlayarak, savaş çıkabileceğini düşünmeyen Dunhuları hazırlıksız yakalayarak darmadağın etmişti. (Dunhu etnik ismi o zamandan sonra tarihten silinir ve Uhuan Dağı'nda saklanarak canını kurtarabilmiş olan Dunhuların bir kısmı bundan sonra Uhuan ismiyle anılır. Dunhu böylece millî ismi ve hayatı pahasına ağır bir ders alır. Mançurya düzlükleri ise artık Hunnu topraklarına katılacak ve Doğu, Hunlara baş eğecektir.)

Dunhuların şiddetine maruz kalan ve onları sindiremeyen Hunlar, bu cesur şanüyün arkasında duracak ve bu destek, hayatı boyunca Mode'nin gücü, cesareti ve halkının şanı olacaktır. Tuuman dönemindeki çekingen Hunnu, tarihe karışıyor ve eski otoritesini halklar üzerinde hızla yerleştirmeye başlıyordu.

Çin'in yeni hanedanı Han ise güçlenmeye devam eden Sarıbaş torunlarına karşı yeni diplomatik ve askerî yöntemler geliştiriyordu.

Hunnu ve Üyecjiler

Batı yönünde hâkim durumda bulunan Üyecjiler (MÖ 208-204), Hunların ilk hücumuyla darmadağın olsalar da tarihin verdiği ipuçlarına göre aralanndaki savaş dört beş yıl daha sürmüş ve sonuçta Üyecjiler batıya sıkıştırılmıştı. Kin dolu Cungaryalı göçebeler yaralarını sarmakla uğraşırken, önce Çin sonra da Üyecji hâkimiyetinde yaşamış, Hunlara akraba olan Leufanlar (Jun boyları) ve Bayanlar, özgürlüğe kavuşmuş ve Ordos bölgesi Hunlara katılmıştır.

Üyecjilerin üstesinden gelebilen Modeci Hunlar, Han Hanedanı'nı da alarma geçirmişlerdi. Sınır çatışmaları devam ediyor, ne duvar ne cinayetçilerden oluşturulmuş sınır askerler, ne de yerleşik kazaklar, sınır bölgelerini koruyabiliyordu. Bunları gören Çin, ileride "Ortadaki

İmparatorluk" olarak adlandıracağı Hunnu ile huzurlu bir komşuluk olmayacağını anlıyor ve savaşa hazırlanıyordu.

Mode, şanüylüğe başlamasından itibaren, yan yatarak vakit geçirmeyi seven hükümdarlardan olmadığını göstermiş, savaş hızı ve yenilmez millî gururuyla tanınmıştı. Hun halkı önce "üzerinde baba kanı var" diye düşünüp çekingen davransa da onun gaddar tutumunun halkın yararına olduğunu görmüş ve ona destek çıkmıştı. Asker olmak, halk için canını vermek şerefli bir görev haline gelmişti. Tabii ki ele geçirilen halklardan mal da gelmişti ama tarih bu şanüyün mala düşkünlüğü hakkında bilgi vermemektedir. Her an askerinin başında ilk oku çeken olarak bulunan Mode, herkese yakın ve halktan biri olarak kısa zamanda saygı hatta sevgi kazanmıştı. Ele geçirilen halklardan gelen verginin Hun halkının yaşam seviyesini yükseltmesi de şanüy taraftarlarının artmasının nedeniydi.

Böylece, Üyecjileri batı tarafına sıkıştırdıktan sonra, Mode'nin seferleri kuzeye, batıya, doğuya da uzanmış ve Hun askerleri profesyonel askerler gibi sürekli savaşmaya başlamıştır.

Çin, içsavaştan kurtulup derin bir nefes alarak etrafına göz atma imkânı bulduğunda, Altay ve Sayan Dağları, Enisey bölgesi, Kırgıznor Gölü çevresi ve doğu tarafının Hunların eline geçtiğini görüyor ve kendini toparlama zamanının geldiğini anlıyordu.

Han Hanedanı'nın tacını giyen Gao Tzu (Lyu Ban), henüz savaşa hazır değilken, Mode'nin ordusu, MÖ 200'de Mai güvenlik kalesini bir süre kuşattıktan sonra aldı ve Çin topraklarına adım attı. Karşılaştıkları savunma güçlerini dağıtarak, Şansi, Geuçju Dağları, Tzinyan ve Pinçer topraklarını geçen Hunlar, Baydın köyünde Gao Tzu'nun bizzat komuta ettiği Çin ordusuyla savaşa tutuştular. Yeni Çin hanedanı, bu savaşa bütün üst düzey yöneticileriyle katıldığı için Mode'nin karşısında imparatorla birlikte Çin'in tüm ileri gelenleri de bulunuyordu. Birçok tarihçi bu savaşla ilgili yazı yazmıştır ama Mode'nin Gao Tzu'yla birlikte eline geçen bu şansı neden değerlendirmediğini açıklayamamıştır. Baydın Savaşında Çin imparatoru ile birlikte Çin'in bütün askerî ve siyasi önderleri, hiçbir şekilde kurtulamayacakları bir kuşatmaya alınmış ve yedi gün boyunca utanç verici bir durumda kalmışlardır. Sonunda Mode

askerinin arasında bir koridor açarak imparator ve maiyetinin, yaylarını germiş Hun askerlerinin arasından çıkıp gitmesine izin vermiştir. İmparator ve çevresi yenilginin utancını yaşarken Mode ele geçirdiği topraklara dönüp bakmadan, uçan atlılarını kum vatanına yönlendirmiştir. Mode'nin amacı neydi sorusu çok farklı şekillerde yanıtlanmıştır. Ancak bu yanıtların hiçbiri, Türk kökenli halklar için inandırıcı olmamıştır. Baydın Savaşı, bir ahlak dersiydi. Güçsüz, esir, yenilmiş düşman öldürülmez, dersiydi. Çünkü Çin bu tür davranışları içermeyen yöntemlerle tanınıyordu.

Baydın Savaşı, Çin hanedanının koşulsuz bölge hâkimiyeti arzularına son vermekle birlikte, devamlı düzenlediği kuzey seferleriyle, vatanlarından attığı ve kökünü tamamen kuruttuğunu sandığı Junların torunlarının, bu savaştan sonra atalarının öcünü alacağını da anlamıştı ve takma adlarını bir tarafa bırakarak Mode'yle anlaşma yoluna gitmişti. Utanç verici yedi günlük kuşatma utancı daha da ağır "Rahatlık ve Akrabalık" anlaşmasıyla sonuçlanmış, Çin, vergiye birinci prensesini de katmak zorunda kalmıştı. Çin tarihinde vergi "hediye" olarak geçer. O dönemlerde devletin itibarı çok önemliydi çünkü çevre halklar, itibarını kaybetmiş bir devlete bağlı kalmazlardı. Çin de bunu bildiği için çevre halkların Hunnu'ya kaymasını önlemek için ısrarla "vergi" sözcüğü yerine "hediye" sözcüğünü kullanıyordu. Bu "kardeşlik" anlaşmalarının belki de üçüncü bir amacı, yerli Jun ve Di boylarını binyıllarca süren iç çatışmalarda katleden Çin'in, gelecek nesiller önünde haklı çıkmasını sağlamaktı. Vahşi ve barbar takma adları, Çin'de başlamış bir gelenekti ve Batı da bu geleneği devam ettirmişti. (Moskova Knezliği de aynı tavrı takınmış, vatanlarını ve kültürlerini elinden aldığı halkları, barbar ilan etmiş ve sonra da onlara karşı kutsal savaş verdiğini ileri sürmüştür. Moskova da Çin örneğinde olduğu gibi "Kazakları" aileleriyle birlikte sınır bölgelerine yerleştirmiştir.)

Aslında Çin, kendini bir bölge aklı ve gücü gibi gösteren, tek otorite olarak tanıtan tarihî kayıtlar bırakarak geleceğe dönük mükemmel yatırımlar yapmış ve gelecek nesillerinin toprak sahipliğini güven altına almıştır. Her yazıda Çin'in haklılığı, düşmanın vahşeti okunmaktadır.

Vahşet konusuna gelince, İç Asya'da insanları fare dolu varillerin içine

bağlayan ve farelerin bağırsaktan ağza ulaşmasını seyrederek eğlenenler "medeni" olmuşlar; ama düşmanı savaş alanında yaralı bırakarak acı çektirmenin asker şerefine uygun düşmediğini ve utanç olduğunu bilenler "vahşi" sayılmıştır. Atasözlerinde söylendiği gibi yazı güçlüdür, "yazıyı kılıç kesmez", "yüz sözü bir yazı yener". Hunlar yazılı eser bırakmamışlardır. Eğer bıraksalardı, günümüz tarihçileri "Sarıbaş-Karabaş" savaşının asıl nedenlerini, bunun yanında savaşların nedenlerini ve Baydın Savaşı'nın amaçlarını da doğru olarak öğrenirlerdi.

Hun karakteri, üç olay üzerinden okunmaktadır: Baydın Savaşı, Üyecji Savaşı ve Dunhuların darmadağın edilmesi. Her birinde bir ahlaksız olayın, Hun gururuna dokunduğu gözlenmektedir. Üyecjiler, Hun mezarlarına pislemiş, Dunhular da önce Mode'nin atını ve karısını, sonra da toprak istemişler ve bu davranışlarının karşılığını da tarih sahnesinden silinerek ödemişlerdir. Baydın'daki Çin-Hun savaşı ise tamamen kişiliği, millî kimliği ve ahlakı öne çıkaran bir yüzleşme olmuştur. Nedenleri bilinmese de, sonuç Hun gururunu harekete geçirecek olayların yaşandığını göstermektedir ve bir ders tablosunu andırmaktadır.

Çok ilginçtir ki, her savaş olayını araştırırken, Hun halkının önce komşuluk uğruna alçakgönüllü davrandığı, sonra ise çileden çıktığı gözlenmektedir. Uzun süre dayanmak, sonra da yıkıp darmadağın etmek, Hunların millî kişiliği olmuştur. Bu nedenle 40.000 askerle yüzbinlerce askere sahip olan Han Hanedanı'nın yönettiği Çin'e girmiş ve Pinçer'e kadar ilerleyerek, eşsiz manevralarıyla asker kollarını dağıtarak Çin ordusunun merkez karargâhını, vurucu güçlerini, imparatoru ve maiyetini utanç verici bir kuşatmaya almak için cesaret ve askerî uzmalığın yanı sıra yenilgisiz, düşmanı cezalandırmaya yönelik bir kişilik ve incinmiş gurur gerekmekteydi. Tarihî yazılarda nedeni belirtilmese de bu savaşın çok ciddi nedenleri olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Aslında Baydın'da eski Sarıbaş-Karabaş meselesi kolayca çözülebilirdi. Ama Mode, Çin devletini başsız bırakma ve ele geçirme sürecine girme imkânını bile bile kullanmamıştır. Zaferi kazanmış, düşmanı küçük düşürmüş ve çekip gitmiştir. Belki de bu kimin güçlü

olduğunu kanıtlayan bir gösteriydi ya da söylediğimiz gibi bir ahlaki dersti.

Fakat Çin'in bundan ders almadığı, sonraki davranışlarından okunmaktadır. Han Hanedanı bütün şiddeti ve eski kurnazlıklarıyla Hunnu'yu ortadan kaldırma girişimlerini sürdürmüştür.

Bu arada Hunnu'nun kuzeyinde yaşayan Hunüyler, Kuzey Altaylarda yaşayan Kıpçaklar, Sayan Dağlarının yamaçlarında göçebe bir hayat süren Dinlinler, Enisey ırmağından Angara ırmağına kadar uzanan geniş ve verimli toprakların sahibi olan Dinlin kökenli halk grupları, Moğolistan, Kırgıznor Gölü çevresinin eski sahipleri olan Kırgızlar (Gyangunlar) ve Tsayli halklarının Hunnu egemenliğine geçmesiyle birlikte Çinlilerin "Ortadaki İmparatorluk" dedikleri Hunnu kudretli, imkânları geniş ve kocaman topraklara yayılmış bir devlete dönüşmüştü. Bu durum Çin'le olan rekabeti körüklemiş ve İç Asya'da yaşanacak trajik olayların temelini atmıştır.

Halk konumuna gelmeye devam eden Uhuanlar (Dunhu halkının kalıntıları ve Horların birleşmesiyle oluşmuştur), Doğulu Moğol gruplarını kendilerine katmaya devam edeıek MÖ 1. yüzyılda boy gösterecek olan Syanbiy halkını yaratmaktaydı. Böylece Hunnu'nun acı kaderi, 100 sene sonra yaşanacak acı olayların ön çizgisini ağır ağır çizmeye devam ediyordu.

Mode ve Liu Hoy Sakinlik Dönemi

Gao Tzu, MÖ 195 yılında daha tahta çıkacak durumda olmayan yaştaki oğlu ve hırslı karısı Liu Hoy'u, tahtın etrafını yırtıcılar gibi sarmış Çin soylularına bırakarak, hayata veda ediyordu. Fakat kraliçe olumsuz gelişmelere fırsat vermeden, küçük oğlunun haklarını üstlenerek tahta çıkmayı başardı. Kurnazlığıyla tanınan ve güzelliğiyle de erkeklerin başını döndüren kraliçe, dul kalmasına rağmen eşinin namusuna leke sürmeden görevini sürdürmüştür.

Hunlar, Çin sınırlarını sürekli baskı altında tutsalar da, Liu Hoy döneminde büyük bir savaş çıkmamıştır. Belki bugün de geçerli olan "kadınla savaşmanın ayıbı", onları durdurmuştu.

Çin'de ise iç çatışmalar durmaksızın devam etmiş, vekil kraliçe, ölüm cezaları, ayaklanmaları durdurma, olası rahatsızlıkları önleme ve sınır çatışmalarını çevirme gibi olaylarla başarıyla uğraşırken, nasıl olduysa Hun şanüyü, Mode'nin de kalbini kazanmıştı. Mode, Gao Tzu'nun ölümünden üç yıl sonra, bir elçilik heyetini zengin hediyelerle, kraliçeyi istemeye göndermiş, fakat Liu Hoy, Hunlardan çekindiğinden mi yoksa gerçekten yaşlandığından mı, şerefli teklifi "yaşlandığından dolayı kabul edemeyeğini" söylemiş ve elçileri değerli hediyelerle geri göndermiştir. Çin Sarayı, Hunlardan sert bir tepki beklerken Hunnu'ya giden elçilik heyeti, iyi haberlerle dönmüştür.

Mode'nin Çin'e saldırmamasının nedeni aşk mıydı yoksa kadınla savaşmanın utanılacak bir şey olması mıydı? Şu anda bunu bilemeyiz ama Mode bile bile Çin'in en zayıf anında ona saldırmıyor ve tüm şiddetini, kendilerine katılan değil ama Aborijen gibi tutunmaya çalışan Üyecjilere çeviriyordu. Durmaksızın sürdürülen savaşların bu dönemde alevlendiği görülmektedir. Millî bir kimlik ve özel askerî teknikler geliştirmiş olan Üyecjilerin serbest bırakılması, Asya'daki dengeleri değiştirebilirdi. Aslında "Ortadaki İmparatorluk"un varlığı, Çin'i ağır savaşlardan korumuştur. Çünkü Hunlar, patlamaya hazır olan bazı halkları, kendi üzerlerinde yıpratmışlardı. Ama tarihî kayıtlardan, Çin'in bunu görebildiği okunmuyor. Çöllü akrabaların düşman olarak kaldığı bilinmektedir.

Hunlar, Üyecjileri durdurmasalardı, İç Asya tablosu coğrafi ve etnik açıdan çok farklı olabilirdi. Üyecjiier, güçlü düşmanlardı ve hedeflerine doğru, inatla ilerleyen bir halktı. Hunların onlarla yaptığı çatışmalar, iki gururun çatışmasıydı ve Hunlar bu çatışmalarda kan kaybetmişler ama Üyecjileri de İç Asya'dan atmışlardır.

Böylece Mode dönemindeki Hunnu, önemli güçlere karşı duruyor ve Çin'e kalkan oluyordu. Hunnu olmasa Çin'in ayakta durabilmesi zorlaşırdı. Çünkü Çin hâlâ iç savaşlardan ve infazlardan arınamamıştı ve dış baskılara dayanması zordu.

Hun Ahlakının Bir Örneği Daha

MÖ 177'de Çin'deki ayaklanmalar tüm hızıyla sürerken, bir Hun

prensi, belirlenemeyen bir nedenle Çin'e savaş ilan ederek, Çin'in büyük askerî gücünü üzerine çekmişti. Zamanın lideri Ven-Di, büyük bir orduyla sınıra gelmek zorunda kaldığından, iç çatışmalara müdahale edemiyordu. Prensine yardıma gelen Mode, durumu öğrendikten sonra, askerini geri çekerek savaşa girmeden uzaklaşmıştı. Kendisiyle dalga geçildiğini sanan Ven-Di, ne yapacağını şaşırmışken, Çin'in içinde Sin Guy önderliğinde bir ayaklanma çıktığı haberini almış ve zamanında yetişerek durumu kontrol altına almayı başarmıştır. Hunların neden çatışmaya girmedikleri açıkça belirtilmese de Mode Şanüy'den gelen yazıda, Hun prensin haksız olduğu, cezalandırıldığı ve sınırdan çekildiği belirtilmiştir.

Mode durumu öğrendikten sonra, 85.000 askeriyle önüne gelen Ven-Di ile savaşa tutuşmamış, belki de Çin devletinin başında zaten bela bela üstüne olduğunu bildiğinden, eski yurttaşlarına destek olmuştu. Ven-Di, Hunlarla savaşarak zaman kaybetseydi isyancılar ve liderleri devleti sarsabilirdi.

Mode Şanüy'ün buna benzer dürüst ve insani davranışları birçok tarihî kaynaktan okunmaktadır. Geçmişinde baba ve kardeş kanı dökmüş olsa da, Hunnu, başkanlığı boyunca sert dürüstlüğüyle tanınmıştır.

Aslında kalleş Tuuman'ın öldürülmesi, Hunnu devletinin kurtuluşu olmuştu. Yine de insanlık duygusu: Baba öldürülmez. Belki de Mode "baba veya vatan" diyerek ikisini teraziye koymuş ve vatan ağır basmıştır. Tabii ki bunlar birer akıl yürütmedir. Mode'nin Üyecjilerde kaldığı sürece gördüğü aşağılayıcı tutumdan dolayı, incinmiş gururu ve gençlik hırsıyla hareket ettiği de söylenebilir. Fakat Mode'nin, halkı tarafından çok sevildiği ve onun ölümünün halkı yasa boğduğu tarihî bir gerçektir.

Dar ufuklu insanlar, aile ve yakın çevrelerinden ötesini göremezler, devlet adamları ise halkını düşünmek zorundadır ve özel duygularını bastırır. Doğulu Çjuki Prens unvanının sahibi Mode de, babasını değil halkını rezil eden bir başkanı ve onun hırslı ikinci karısının işe yaramaz oğlunu ortadan kaldırmak zorunda kalmıştır. Çünkü taht onlardayken, Hun halkı, alçaltılmaya ve yenilgiye uğramaya devam edecekti.

Sonuçta Mode, Hun kaderinin en parlak şanüyü olarak tarihe geçmiş,

iç olumsuzluklar sıfıra indirilmiş, soyluluğun kibirli tutumları önlenmiş, şanüy soyu otorite kazanmış, askerlik millî mesleğe ve şerefli bir göreve dönüşmüştür. Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı ile saygın bir ilişki kurulmuş, Süybu soyunun mahkeme başkanlığı, ömürlük de olsa soydan seçim ve atama anlayışı yerleştirilmiştir. Halk aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmiş ve geçiminin garantisi olan soya bağlanmıştır. Hunnu, Mode döneminde altın çağını yaşamıştır. Bu nedenle onu baba katili olarak suçlamak pek doğru olmaz. Onun halkı için yaptıklarını Hunların tarihi kanıtlamıştır.

Barış Anlaşması

MÖ 176'da, Tsin Hanedanının düşmesiyle (MÖ 207) birlikte, Çin'in ele geçirdiği batı ve kuzeybatı bölgelerindeki halklar, artık bağlılıktan kopmuş ve Hun tarafına geçmişti. Çin, batı tarafının sert rakip tarafından gözlendiğini bilse de, üstünlüğünü kanıtlamış olan Hunlarla boy ölçüşmeye cesaret edemiyordu. Bu bölgede yaşayan Tibetli halklar da Junların akrabaları olduklarından Hunlara yakınlık duyuyorlar ve Hunnu'ya bağlılığı, Çin'e tercih ediyorlardı. Böylece Çin, batı sınırlarında güçlü bir rakip kitlesiyle karşı karşıya kalmış oluyordu. Tsaydam yaylaları, artık Çinlilerin giremediği bir alana dönüşmüş, Sarı Kam'ın baş akımına kadar uzanan topraklarda yaşayan Kyanlar ve Tangutlar (Sarıbaş Junlann akrabaları), kardeşçe Hunnu'ya katılmıştı. Çin de, Hunların kudretli bir orduya sahip olan Üyecjileri MÖ 176'da darmadağın ederek Doğu Türkistan bölgesinde egemen olduğunu ve usta savaşçı Usun halkını yendiğini gördükten sonra, Hunnu'ya dostluk taktiğini uygulamak zorunda kalmıştı. İç ve dış durum, Hunlara karşı çıkmanın anlamsız olduğunu gösteriyordu. MÖ 181 'de, Liu Hoy öldükten sonra onun yerine geçen Ven-Di, kardeş kanı dökmede çok başarılı olsa da bir türlü iç kavgaları bitiremiyordu. Çin devleti zayıf düşüyor ve bu durum Hunlarla barışa zorluyordu. Ve böylece Mode'nin ölümüne iki sene kala, MÖ 176'da Hun ve Çin tarafları arasında Barış ve Akrabalık anlaşması imzalanmıştı.

Mode'nin son iki yılında yaptıkları, akıllı bir hükümdarın mantıklı adımlarının kanıtıdır. Belki de yaşlandığını ve ölümün yaklaştığını

hisseden Mode, oğlu Lao Şan'ın kişiliğine de güvenmediğinden, halkının durumunu garanti altına almak için bu anlaşmayı kabul etmişti. Belki de platonik aşkı Liu Hoy'un ölümünden sonra (MÖ 181), hayata artık duyguyla değil soğuk mantıkla yaklaşmaya başlamıştı. Fakat sonuçta Hunnu devletinin belli bir dönem süresince güçlü bir rakiple savaşa girmemesini sağlamıştı. Çünkü Cungaryalı "dostlar" (Üyecjiler), darmadağın olmuş olsalar da kinleri ve gururları onları canlandırabilirdi. Bu nedenle Çin'le olan savaş rekabetini durdurarak, olası Üyecji saldırılarına karşı halkının kuvvetli olmasını sağlayan Mode, savaş alanında cesaretiyle olduğu gibi diplomasi alanında da aklıyla başarılı olmuştu.

Çin bu anlaşmayı kendisi için bir şans olarak kabul etse de, öleceğini hisseden Mode, tecrübesiz ve şımarık Lao Şan'ın yönetimine kalacak olan halkını barış garantisi altına almaktaydı. Böylece her iki tarafın da, barış isteme nedenlerini birbirinden gizli tutmaya çalıştığı bu anlaşma, taraflar için hayati önem taşımaktaydı.

Uşunlar ve Mode

Usun halkı Hunlara diğer halklardan daha yakın görünse de, kendilerine özgü bir tutum takınmış ve Hun egemenliğine geçtiklerinde büyük acılar yaşamak pahasına da olsa çok sert tepki göstermişlerdir. Mode'nin bu halkı yenme ve topraklarını Hunnu'ya katma arzusu, çok eskiye dayanmaktaydı ve Hun ataları Sarıbaşların bir boyu olan Si-Junların geçmişiyle ilgiliydi. Si-Junlar, zamanında Usunlar tarafından dağlara sıkıştırılmışlardı ve toprakları ellerinden alınmıştı. Usun toprakları hakkında farklı bilgiler vardır. Edzin Gölü'nün kuzeydoğusu, batıda da Lobnor Gölü, Guan-Çjou (Gansu) ve Dunhuan arası; Nanşan Dağı'nın etekleri. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu bilemeyiz ama Çin kaynaklarındaki Nanşan Dağı etekleri, en doğrusu olabilir.

MÖ 3. yüzyılda Usunların Danhe ırmağının kıyı ovalarından kaçtığı bilinmekte, ancak sebepleri açıklanamamaktadır. Kaçtıkları yer ise Hunların yaratıldığı Halha topraklarıydı. Mode de onları burada ele geçirmişti. Üyecjilerden darbe üstüne darbe yiyen Usunlar, Hunlara da çok sert bir şekilde karşı koymuşlardır. Belki de bu nedenle Mode onlara

büyük merhamet göstermiş, yeni Usun başkanına *gunmo* unvanı vererek Usunlarda da şanüy yönetimine benzer bir sistem oluşturmuş, batı sınırlarının hâkimiyet ve güvenliğini onlara bırakmıştır. Hunlarla bu dönemde birleşen Usun askerleri Üyecjilere göz açtırmamış ve ileride onların İç Asya'dan çıkarılmasına da katkıda bulunmuştur.

Mode Şanüy, Usun gunmolarını ne kadar kanat altına alsa da Usunların geçmişte (MÖ 191-187-86) Çin'e yatkın bir tutum takındıklarını biliyor ve gelecekte de böyle bir durumun ortaya çıkmasından endişe ediyordu. Usunlara bu kadar ilgi göstermesinin bir nedeni de buydu diyebiliriz. Yine de Usun halkı, Hunlara katılmış ve birçok Hun soyunu da içine alarak Hunların akrabası olmuştur.

Hunnu Askeri ve Mode

Hun askerleri eskiden beri üstünlükleriyle tanınmış olsa da Mode Şanüy'ün dönemine kadar devletin bütün askerlerini kapsayan bir kanun yoktu. Her soy kendi askerî birliklerini örgütlemiş, eğitmiş ve savaş sırasında bu birlikler Hun ordusunu oluşturmuşlardı. Bu durumun iyi ve kötü tarafları vardı.

- Hun şerefi denilen manevi kanunla yetiştirilen askerler, utanç korkusuyla cansiperane savaşmış ve halkı için sonuna kadar direnmişti.

- Birliklerin, soyların komutasında bulunması ve eğitimlerinin farklı olması, ordunun teknik uzmanlığına ve bütünlüğüne zarar veriyordu. Aynı zamanda soylar arasında rekabet, kıskançlık ve küskünlük de olabiliyordu. Birliklerin savaş sırasındaki pozisyonları, soylar arasında tatsız olaylar yaşanmasına da neden oluyordu. Bu yüzden genel bir askerî kanun gerekmekteydi ve Mode bunu daha tahta çıkmadan kendine babası tarafından verilen bölgede küçük bir ordu oluşturarak gerçekleştirmeye başlamıştı. Bu askerî reformasyonu körükleyen nedenin, Mode'nin Üyecjilerde gördüğü düzen olduğu söylense de kesin değildir.

Mode, öncelikle soyların kibirinin savaş alanına taşınmasını engellemek için, emri, ölüm sorumluluğu taşıyan, gerçekleştirilmesi zorunlu ve yorumlanması yasak olan bir askerî kanuna dönüştürmüştür.

Böylece emri veren tek sorumlu oluyor ve er, yaptığından dolayı bir sorumluluk duymuyor, erin kendi takdirine göre hareket etmesi ortadan kaldırılıyordu.

Bilgiler, tarihî kaynaklara serbest yorumla geçmemişse, emri yerine getirme tatbikatları yapan Mode askerlerine, "ben nereye ok atarsam siz de oraya ok atacaksınız" der ve kendi karısını oklar. Fakat Hun şerefine göre kadın öldürmenin utanç olduğunu belleğine kazımış erlerden bazıları, bunu yapamaz ve ahlak taraftarları emre uymamanın bedelini canlarıyla öder.

Bu dersten sonra erler, artık düşünmeden komutanın dediğini yapmaya başlamışlardır ve Tuuman'ın av sırasında vurulması olayı da böyle gerçekleşmiştir. Mode babasına nişan alınca erleri de aynısını yapmış ve Tuuman Şanüy öldürülmüştür. Bu bilgilerin yanlış veya doğru olduğu konusunda bir şey söyleyemeyiz. Ama Mode'nin tahta çıkar çıkmaz askerî kanunu ele aldığı bir gerçektir. Mode askerliği, devletin yaşamına damgasını vuran ve sevilen sayılan şerefli bir görev haline getirmiştir. Eskiden erler, hayvancılık işlerinden arta kalan zamanlarda eğitim yapıyorlardı. Mode ise çıkardığı kanunla "her erkeğin doğuştan asker olduğunu ve başka iş yapamayacağını" belirterek, sıradan erleri, toplumda sayılan bir konuma getirmiştir. Artık bütün Hunnu halkı, askere özel bir önem ve saygı göstermek zorundaydı. Ayrıca, Mode bir başka kanunla da savaşlarda ele geçirilen malların soylara verilmeyeceğini ve erler arasında paylaştırılacağını belirtmişti. Böylece erlerin özel hayatı kolaylaşıyor, hakları garanti altına alınıyordu. Savaş sırasında ele geçirilen malın soylara teslim edilmesi ve erlerin bir kadeh şarapla (arıgan çağır, boza, Hun-Karaçaylılar dilinde) ödüllendirilmesi ortadan kalkmış ve er, kazandıklarının tek sahibi haline gelmişti. Kazandığını soyuna verip vermemek, erin takdirine bırakılmıştı. Eski askerî kanunların da tamamı korunmuş (Hun şerefi, şan, halklara egemen olma, rezalet), bu manevi kanunlara askerin hayatını maddi açıdan kolaylaştıran kanunlar eklenmişti. Asker ve halk birbirinden ayrı olmadığından, erlerin aileleri ve soyları da bu kanunlardan memnundu. Toplumda erkeğin önemi artmış, Hun askerinin morali büyük zaferleri omuzlayacak hale gelmişti.

Diğer işlerle uğraşmak zorunda kalmayan her erkek, artık sadece kendi kuvvetini, silahını, savaş atını ve askerî uzmanlığını geliştirmeliydi. Bu nedenle yeni kanun, askerî eğitimin kesintisiz (yazın yaylakta, kışın kışlakta) yapılmasını ve erin grup başkanına, grup başkanının da kitle büyüğüne ve onun da üst düzey askerî yönetime karşı sorumluluğunu öngörüyordu. Bütün askerlerin aynı teknik eğitimden geçirilmesi de zorunluydu.

Görüldüğü gibi Hunlar, askerî alanda MÖ 3. yüzyılda önder olmuşlardır. Çin ordusu ise prensliklerin özel kuvvetlerinden ve aşiret milislerinden oluşuyordu. İmparatorluk askeri de hâlâ eski tarzda eğitim görüyordu ve er Hunnu'da olduğu gibi önemli bir adam değildi. Diğer halklarda ise yasalarla belirtilen bir er söz konusu değildi. Üyecji ve Usunlarda ordunun varlığı bilinmektedir. Kendilerine özgü teknikleri bulunan Üyecji askerleri, Usunlardan daha üstündü.

Mode'nin askerî tüzüğü şu şekilde sıralanabilir:

1- Emir, er için kanundur, yapıp yapmama hayatı pahasına sorumluluk taşımaktadır.

2- Her er kendi grup başkanının emrindedir.

3- Her erkek doğuştan askerdir ve başka bir işle uğraşması yasaktır.

4- Savaş yoluyla kazanılan mal, askerler arasında paylaştırılır.

5- Askerî öğrenim ortak tarzda ve kesintisizdir.

Mode asker türünü hafif atlı yaylı asker olarak belirlemiştir. Bu askerler savaş sırasında düşmana, yanına yaklaşmadan darbe vuruyordu. Hun askerleri yakın çarpışmaya girmeden önce ıslık çalan oklarla düşmanı vurmaya başlıyor ve hızlı atlarıyla devamlı hareket ederek düşmanı yıpratıp güçsüz düşürerek yeniyordu. "Islık çalan oklar" ve "uçan atlılar" sözleri ilk olarak Mode dönemi askerleri için söylenmiş olabilir. Savaş tüzüğündeki bir yenilik de savaşı önceden planlamadan sahte çatışmayla düşmanın gücünü ve planını çözerek savaş taktiğini savaş alanında yaratmaktı. Binlerce kişilik ordular göz önüne alınırsa, taktiği savaş alanında yaratabilmek için sıkı bir iç iletişim yapısının olması gerekmektedir. Çinlilerin zekice planladıkları savaş taktikleri bu

durum karşısında işe yaramıyor ve Çin orduları üst üste yenilgiye uğruyorlardı.

Hun askerleri tarihte bilindiği gibi birçok yanıltıcı yöntem kullanmışlardır. Bunların hepsi hakkında bilgi yoktur ancak birkaç tanesi tarihî kaynaklardan derlenmiştir.

- Sahte kaçış: Düşman gücünü gereken yere çekmek için ve yedek orduyla yok etmek.

- Sahte dönme: Az güçlerin ölümcül savaşa girmesi, düşmanı meşgul ederek, kendi ordusunun saldırı örgütlemesini sağlamak.

- Sahte yenilgi ve yeni güçlerle düşmanı basarken içten onlara katılma: Düşmana zafer rahatlamasını yaşatarak dikkatini zayıflatma ve yeni güçlerle saldırarak, sahte esirlerin gelen güçlerle birleşmesi.

- Hızlı hareketle düşmanı yorma ve sonra esir alma.

- Atla koşarken uzaktan oklama.

- Çember şeklinde sahte korkaklık kaçışı ve düşman güçlerini dağıtma sonra vurma vb.

Parça parça derlenen bu tüzük bütün yetersizliklerine rağmen, Hun askerlerinin profesyonel askerler gibi olduğunu göstermektedir. Mode, Hun ordusunu, onları eski şanlarına kavuşturacak bir düzene sokmayı başarmıştır. Zaferler bunun kanıtıdır.

Önceleri, babasını ve kardeşini öldürdüğü için üst düzey soyluluk tarafından sevilmeyen ve soğuk karşılanan Mode, yaptığı askerî reformların getirdiği zaferler sonucu, toplumun saygısını ve bağlılığını kazanmayı başarmıştır. Halkla olan bu yakınlaşmasını sağlayan nedenlerden biri de gelenekleri ihmal etmemiş ve onlara saygı göstermiş olmasıdır.

Mode Şanüy'ün halk üzerinde kurduğu otorite sadece askerî modernizasyona ve zaferlere dayanmıyordu. Ağırbaşlı bir devlet adamı olarak eski soylar toplumunun, birliği sağlayan iç düzenini ve yönetim özelliklerini korumuştur. Çünkü bu bağların zayıflamasıyla, her soyun kendi başına hareket edeceğini, iç çatışmaların ortaya çıkacağını ve

toplumun dağılacağını biliyordu. Hükümdar olarak elinde sınırsız yetki bulunsa da her kararını Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayından geçirmişti. Daha sonra kendi fikirleri doğrultusunda hareket etmiş olsa da, bu iki saygın halk kurumunun önünde oturarak, gelenekleri yerine getirmiş ve onların onay ya da reddini beklemişti. Bu tavırları, onu askeri ve halkıyla bütünleştirmiştir.

Fakat oğlu Lao Şan ve sonraki şanüyler, bu konuya önem vermemiş ve aldıkları kararlarla, soylar toplumunun temellerini sarsarak, Mode'nin bıraktığı kudretli devleti iç çatışmalarla yıpratmış, halkı dağıtmış ve en sonunda yok etmişlerdir. Mode Şanüy MÖ 174'te hayata gözlerini yumarak tahtı, oğlu Doğulu Çjuki Prens unvanının sahibi Lao Şan'a bırakmıştı. Burada Çin'le yapılan Barış ve Akrabalık anlaşması, Mode Şanüy'ün uzak görüşlülüğünün göstergesi olarak dile getirilebilir. Çünkü Lao Şan, bir taraftan Çin rekabetiyle, bir taraftan da Üyecjilerle uğraşamazdı. Anlaşma ise Çin'i barışla bağlamış ve Hunlara Üyecjilerle rahatça hesaplaşma ve batı sınırlarını güçlendirme fırsatı vermiştir.

"Yücenin evladı ona az benzer" diyen atasözü, Lao Şan için kullanılabilir. Fakat Tanrı yardımıyla şanüy görevini üstlenebilecek bir kişiliğe sahip olmayan bu adam nasıl olduysa birkaç önemli olaya imza atabilmiştir.

- Üyecjilerin darmadağın edilerek İç Asya'dan çıkarılması,

- MÖ 166'da Mode'nin barış anlaşmasını bozarak, kibirlenmeye başlayan Çin'e haddini bildirmek için yapılan ve dört beş sene süren seferler,

- Çin'le barış ve eşitlik anlaşmasına imzalanması.

Tarihî kaynaklarda Lao Şan, değerli bir hükümdar olarak görülmese de bu önemli gelişmeler ve olaylar, onun 13 yıl süren egemenlik döneminde gerçekleşmiştir.

Bu gelişmeler, Hun soyluluğunun kararları ve etkisi doğrultusunda gerçekleşmiş olabilir ancak tarih bütün olayları taht sahibinin üzerine yüklediği için Çin tatlısına ve Çinli danışmanlarına hayran olan Lao Şan da hükümdarlık dönemini babasının ruhunu utandırmayacak bir şekilde tamamlamış sayılmaktadır.

(Lao Şan Şanüy [MÖ 174-161]) Hunnu'nun doğusundaki Dunhular, Mode Şanüy döneminde mahvolma noktasına gelip dağılmışlardı ve bölgedeki diğer halkların da Hunnu'ya zararları yoktu. Babasının öngörüyle yaptığı barış anlaşması da Çin tarafını garanti altında tutuyor ve Lao Şan'a bütün dikkatini batı sınırına çevirmesine imkân veriyordu. Lao Şan da durumu değerlendirmekte gecikmemiştir. Tarihî kaynaklarda bütün savaşlar hakkında bilgi bulunmasa da Mode döneminde devam eden savaşların Üyecji ve Hun halklarını bıktırdığı ve geçimsizliği körükleyip nefret uyandırdığı kesindir. Aralarında ne tür olaylar yaşandığını bilmiyoruz ama MÖ 165'te Lao Şan'ın askerleri Üyecjileri bir daha toparlanamaz duruma getirmiş ve öldürdükleri başkanları Kidol'un ölüsünü Hun şanüyüne getirmişlerdir. Lao Şan burada Hun gelenekleriyle hiç bağdaşmayan bir emir verir ve Kidal'ın kafatasından şarap kasesi yaptırır.

Bu olay, Hun geleneklerine aykırı olduğu için birçok araştırmacı bunun nedenleri üzerinde düşünmüş ve cevap aramıştır. Fakat tarihî kaynaklar bu konuda ayrıntılı bilgi vermediği için sorular cevapsız kalmıştır. Ancak cevap, son savaşın nedenlerinde olabilir ve bu nedenler Lao Şan'ı çileden çıkarmıştır, diyebiliriz.

MÖ 165 veya 164'te, Üyecjilerin Hun mezarlarına pisledikleri ve bu olayın Hunları deliye döndürdüğü ve Üyecjilere saldırarak onları mahvetme noktasına getirdiği bilinmektedir. Bu durumda, "pisleme" neleri içeriyordu sorusu da sorulmalıdır. Ve olay sadece "pisleme" miydi, yoksa mezarlar açılıp kemiklere de hakaret edilmiş miydi? Ya da pislenen mezarlar hangileriydi, Mode'nin ve diğer Hun büyüklerinin mezarları da pisletilmiş miydi, soruları da göz ardı edilmemelidir. Sonuçta, Lao Şan'ın verdiği emir, acayip bir vandalist olayın sindirilememesi olarak da değerlendirilebilir.

Dolayısıyla "kase" olayını, Hun geleneği olarak algılamak çok ters bir tablo yaratabilir. Hunlar, düşman da olsa ölülere hiçbir saygısızlık yapmamışlardır. Bu gelenek, bugünkü Türklerde de korunmaktadır. Hunları kendilerinden geçirecek biçimde mezarlıklarda vandallık yapan Üyecji halkının kalan kısımları, öldürülen başkanlarının oğlunun etrafında toplanmışlar ve Hun baskılarına daha fazla dayanamayarak

Tan-Şan'ın arkasındaki topraklara çekilmişlerdir.

Boşalttıkları topraklar da Hunlara katılan bir kısım Üyecjilerle birlikte Usunlara (Yedi Su) ve Saklara verilmiştir. Böylece yüzyıllarca süren Hun-Üyecji savaşı, Hunların kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Üyecjilerin yok oluşu Hun askerlerinin sadece yürekle savaşmadığının göstergesidir. Çünkü MÖ 5. yüzyılda Çin'in burnunun dibindeki toprakları ele geçirecek kadar cesur ve gelişmiş savaş teknikleri olan Üyecji askeri, Hun askerleri tarafından darmadağın edilmişti. Bu olay üzerine Çin, tekrar tedirgin olmaya başlıyor ve "diplomatlarını" Hunnu'ya sokma gayretine giriyordu. Lao Şan, Çin'in bu durumunu bildiğinden mi ya da başka bir nedenle mi, babasının Çin'le imzaladığı anlaşmayı tek taraflı iptal edercesine MÖ 165'te kuzeybatı sınırlarından Çin'e girerek insan ve mal alıp geri dönmüştü. Peşinden de hafif saldırılar, çatışmalar devam ettirilmiş, Gan-Su topraklarındaki Jun akrabaları olan Beydi ve İküy-Junlar Hunlara destek olmuş, bunun üzerine Çin imparatoru Ven-Di, büyük bir orduyu batı tarafına göndermek zorunda kalmış ve Lao Şan hedefine ulaşmıştır. Çin ordusu tüm gücüyle batıdaki Hunlara engel olmaya çalışırken, Hunların bir kısmı doğudan Çin topraklarına girerek gösteri yaparcasına istediklerini alıp İnşan'a çekilmiştir. Savaşacak düşman bulamayan Çin ordusu, oraya buraya göç etmekten yıpranarak savaşma yeteneğini kaybedince, durumun ciddiliğini anlayan Çin imparatoru, Lao Şan'a ipekli, tatlılı, güzel sözlü elçilik heyetleri göndererek, "eşitlik" anlaşması teklif etmiştir. Fakat, şanüy cevabını küçük bir görevliyle göndererek, "olabilir" mesajı vermiştir. Ven-Di, bu küçük görevliyle gönderilen cevabın ne anlama geldiğini anlasa da görmezden gelip anlaşmayı hazırlatmış ve törenle imzalamıştır. Böylece MÖ 162'de "Barış ve Eşitlik Anlaşması" imzalanmıştır.

Bir sene sonra Lao Şan ölür ve Hun tahtına Si Lüan Di soyunun yeni temsilcisi, Lao Şan'ın oğlu Günçen geçer.

Çin ise eşitlik anlaşması çerçevesinde, kardeşlik hediyesi adı altında, ipekten pirince kadar vergisini düzenli olarak ödemeye devam eder.

Günçen Şanüy

Tavırlarıyla büyükbabası Mode'yi andıran Günçen, tahta çıktıktan sonra iç ve dış durumu gözden kaçırmadan, birkaç yıl boyunca hükümdarlığın tadını çıkarırken, Çin'de de yaşlanmış ve güçsüzleşmiş Ven Di, taht çevresindeki hevesin artmasına neden oluyordu. Belki de bu yüzden Çin ve Hunnu ilişkileri gerginleşmekteydi. Eşitlik anlaşması hâlâ devam etse de anlaşmanın gereği olan Çin kaçaklarına ölüm maddesi işlemiyor, Çin'den Hunnu'ya kaçış trafiği yükseliyordu. Hunnu da anlaşmanın gereğini yerine getirmiyor ve sığınanlara yaşama hakkı tanıyordu. Buna karşılık Çin'de, Çin soylularının Hunnu'ya ödenen vergiye gösterdikleri protestolar yükseliyordu. Günçen de babasının ölümünden birkaç yıl sonra bilinmeyen bir nedenle kuzey ve batı Çin sınır bekçiliklerini darmadağın etmiş ve elde ettiği ganimetlerle çöle dönmüştü. Sürekli hazır durumda bulunmayan ve ancak alarm verildikten sonra toparlanmaya başlayan Çin ordusu, giyinip kuşanıp olay yerine geldiğinde, mal ve insan Hunların eline geçmiş, saldırganların izleri de çoktan silinmiş oluyordu. (Ven Di hâlâ hayattaydı ve anlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmeye devam ediyordu, ama tahtın çevresindekiler Günçen Şanüy'ün tepkisini çekecek bir şeyler yapmış olabilirdi.) Anlaşmanın bozulması, Ven Di'ye dokunmuştu ama Hunlar anlaşmanın yenilenmesini düşünecek durumda değillerdi. Genç şanüy, kendini dünyaya kanıtlama amacıyla çevre halklara diş gösteriyor ve Çin'de taht çevresinde yaşanan hareketliliği de dikkatle izlerken, Çin'in batı sınırlarını da sık sık taciz ederek Çin askerlerini rahatsız ediyordu.

Bu arada Ven Di öldü ve yeni hükümdarın kim olacağı çekişmelerine boğulan Çin, birkaç yıl boyunca sınırlarını korumaktan aciz kaldı. Hunlar da bu fırsatı kaçırmadılar ve vergi eksikleri şimşek gibi baskınlarla tamamlandı.

Yeni şanüy tahta çıkar çıkmaz, batı bölgesi halkları (Usunlar, Saklar, Üyecjilerin kalıntıları) Usunların önderliğinde artık süzerene bağlılığı önemsemediklerini gösterircesine serbestçe dış ilişkiler kurmaya başlamışlardı. Akraba oldukları düşünülen Usunlara şiddetli bir müdahelede bulunmayan Hunlar, Usunlar tarafından önemsenmemeye başlamış ve Usunlar, Hunnu devletinin otoritesine ilk darbeyi vurmuştur. Genç şanüy ve üst düzey soyluluk da dikkatlerini Çin'e yoğunlaştırdıklarından; batı tarafı serbest kalıyor ve bu bağımsızlık

düşüncesi diğer bağlı halklar arasında da yankı bulmaya başlıyordu.

Bu arada Çin ipeği, tatlısı, orijinal tabakları ve aynaları, çevre halklar arasında moda gereği ihtiyaç haline gelmiş, Çin yaşam tarzı hızla yayılmış ve Çin girişimleri de artmıştı. Artık işlenmiş deri giysili, demir ve nefrit süslü Hunlar, ipek giysili, Çin elçilerinin yanında kaba görünmeye başlamışlardı.

Durumu gören Hunlar, bir taraftan hayvancılık ve demir ürünleri, diğer taraftan da tarım ve kumaş ürünleri olmak üzere değiş-tokuşa dayalı bir ticaret anlaşması yapmaya çalışıyorlardı. Fakat, Çin yönetimi buna yanaşmıyordu, değiş-tokuş sonucu gümrük gelirleri azalacaktı. Değiştirilen mal az gösterilecek, gelen mal da saklanacaktı. Bunları denetleyebilecek devlet kurumları da oluşmadığından Çin yönetimi bu tür alışverişten sakınıyordu. Bu durumun Çin için sakıncalı kılan bir yönü ise şuydu; Hunların Çin halkıyla doğrudan temasa geçmesi, Hunnu'ya akın eden kaçakların sayısını iyice arttırabilirdi. Hunnu ise diğer halklarla birlikte Çin modasından etkilendiği için Çin mallarını almak istiyordu. Böylece "önce mal, malla kültür, kültürle öz, özle anlayış, anlayışla birliktelik" yöntemiyle Çin, Asya halklarının içine işlemeye, onları kendine yakınlaştırmaya devam ediyordu. Artık, Hunları savaşla yenemeyeceğini anlayan Çin yönetimi, ipeğinin gücüyle Hunları kendine muhatap ediyor, dış ilişkilerde önemli bir güç olarak boy gösteriyordu.

Çin modasının hızla yayılması ve Hunnu sarayını da etkilemesi üst düzey soyluluğu rahatsız ediyor ve MÖ 2. yüzyılın ortalarında şanüy yönetimi ile soyların arası açılmaya devam ediyordu.

Çin'de ise soyluların taht çevresinde yaptığı kanlı hesaplaşmalar sonucu Tsin Di, MÖ 156'da tahta çıkarken, ceza alacağı kesin olan muhalif kanadın adayı Hunlara başvurmuş, fakat Günçen Şanüy bu iç çatışmalara katılmak istememiştir. Yeni Çin imparatoru da gelenekleri yerine getiriyor ve düşmanlarının kanını bol bol dökerek otoritesini sağlamlaştırıyordu. Hunnu ise gözlemci tavrını bozmadan olayları izlemekle yetiniyordu.

Yeni Çin yönetimi, hırsları büyük de olsa devamlı gerçekleştirilen Hun baskınlarına karşılık vermekte zorlandığından, Ven Di dönemindeki Hun-

Çin alışveriş ilişkilerinin yeniden kurulmasını gündeme getiriyordu. Tsin Di, hükümdarlığının beşinci yılında Hunnu'ya elçi göndererek, ticaret serbestliğiyle birlikte her sene bir Çin prensesinin hizmetçi halkı ve çeyiziyle (berne) verilmesini öngören anlaşma teklifinde bulunuyordu. Bu teklif kabul edilmiş ve MÖ 152'de anlaşma imzalanmıştır.

Tabii ki bunlar Hun sevdasından kaynaklanmıyordu. Yeni Çin imparatoru "U", Çjao" ve "Çu" prensliklerinin ayaklanmalarını şiddetle bastırmış olsa da, iç moral ondan yana değildi, bu yüzden Hunları nötralize ederek tüm gücünü iç çekişmelere yönlendirmek istiyordu. Ayrıca Hunnu'nun artık göçebe bir topluluk değil, kudretli bir devlet olduğunu ve onunla ciddi ilişkiler kurulması gerektiğini, başkalarına nazaran anlıyordu. Bundan dolayı bazı çevrelerin tepkisini çekse de, Çin prenseslerinin Hun soylularıyla evlendirilmesinin, düşman devlet içinde Çin yanlısı bir kitle oluşturacağını ve giderek etkili olacağını da düşünüyordu.

MÖ 157-152 yılları, Hun halkı ve ordusunun kudretli otoritesinin yerleştiği yıllardır, denilebilir. Bu dönem, Hun isminin, egemen anlamını taşımaya başladığı dönemdir.

Günçen, Hunnu, Çin

Günçen Şanüy'le yapılan anlaşma, her iki halka da alışveriş yapma fırsatı tanıyarak maddi imkânlar vermişti. Küçük sınır kavgaları göz önüne alınmazsa, her iki taraf da anlaşmayı bozacak bir hareket yapmadan, 10 yıldan fazla bir süre dostça yaşamıştır. Çin ipeği artık kolay bulunabilen ve her eve giren bir ürün haline gelmiş, kısa boylu Çin prensesleriyle Hun asillerinden Çinlilere benzeyen çocuklar da doğmaya başlamıştı. Annelerinden Çin dili ve kültürünü öğrenen ve üst düzey Hun soylularının kanını taşıyan bu nesil, ileride Çin tarafının kozu olacak bir kitleye dönüşüyordu.

Günçen Şanüy, anlaşma çerçevesinde hareket ederek, rahatsız olayların yaşanmaya başladığı Usun'a dikkatini çevirmişti. Ven Di öldükten hemen sonra, böyle bir bağımsızlık hareketi de Usun'da yaşanmış (MÖ 157) ve Usun'un bağımsızlığı kabul edilmişti. Fakat bu bağımsızlık ve Usun gunmolarının Çin yanlısı tutumları, batı sınırlarının

güvenliği açısından Hunnu'yu rahatsız ediyordu.

İç Asya'da Usun halkı ilginç bir millî yapıya sahipti. Kimseyi egemenlik altına almak istemiyor, kendisi de bağımlılığı kabul etmiyordu. Adeta "dokunma bana, dokunmam sana" diyen atasözünü düstur edinmişti. Aşın bir millî gurur göstermeden fakat ısrarlı ve kararlı tutumuyla, MÖ 157'de Hunnu'dan bağımsızlığını almış ve kardeş sıfatıyla Hunnu'nun batı komşusu olmuştu.

Lao Şan Şanüy hayatta iken, Mode'nin otoritesi hâlâ hafızalardan silinmemiş olduğundan, Usun gunmoları belirli zamanlarda Hunnu'ya gelip hesap veriyorlardı. Ama Günçen Şanüy tahta çıktıktan sonra kesin bağımsızlığını ilan ederek Hunnu'ya hesap vermeyi bırakmıştı. Günçen, askerî seçenekler dışında bütün çözüm yollarını denemiş, ancak bu sorunu çözememişti. Usun halkı da birlik ve beraberlik örneği göstererek bağımsızlıkta ısrar ediyordu. Sonuçta Hunnu, kardeş Usun halkıyla savaşmak istemediğinden onların bağımsızlığını kabul etmişti.

MÖ 145-143 yıllannda Çin bu durumu değerlendirmekte gecikmiyor, Usun'la sıkı ilişkiler kuruyor ve Hunnu'yu rahatsız ediyor. Zamanının çoğunu halkın maddi durumuna ayıran ve sınır pazarları üzerinde yoğunlaşmış olan Günçen Şanüy, perde arkası olayları hissediyor ve Çin'e karşı tavır alıyor. Barış anlaşması halen geçerli olsa da bazı Hun grupları Tangutlarla birleşerek Çin'i yağmalamışlardı. Ama böyle küçük çatışmalar ve yağmalamalar anlaşmayı etkilememişti. MÖ 141'de Tsin Dinin ölümüyle anlaşmaya bağlı kalmanın anlamı kalmıyordu. Boş tahtın etrafında yine bir sene Çin soylularının tartışmaları sürüyordu. Hunlar da karşılık verecek bir kuvvet olmadığından, zenginleşmiş ve bolluğa gömülmüş Çin'e kuzey ve batı sınırlarından girerek mirastan kendine düşen payı baskınlarla alıyordu.

MÖ 140'ta U Di Çin tahtına oturur oturmaz, Hun sorununu gündeme getirerek eski Çin usulleriyle perde arkası olaylarla Hunların zayıf tarafını bulmaya ve savaşsız bir çözüm üretmeye çalışıyordu. Sınırların Hunlar tarafından harabeye döndürüldüğünü görse de bu durumu sineye çekip anlaşmaya sadık kalacağını bildirmek için Günçen Şanüy'e zengin hediyelerle yüklü bir elçi heyeti gönderirken, diğer taraftan da çözüm arayışlarını sürdürüyordu. Fakat imparatorun çevresindeki kitle, Çin

prensesinin vergi olarak Hunlara verilmesini millî bir utanç sayıyorlardı ve Hun sorunu çözülmeden, imparatorun otoritesini sağlaması zor görünüyordu.

Savaş hazırlıklarının yanı sıra, başta söylenen kirli diplomasi yöntemlerini de ihmal etmeden, MÖ 188 yılında akrabası Çjan Tsan'ı elçi olarak Üyecjilere gönderip, onlardan Hunlara karşı savaşta yandaş olmalarını istemişti. Aynı zamanda Hüye İ isimli bir ajan da U Di'den gönderilmişçesine, pahalı hediyelerle Günçen Şanüy'e ulaşıyor, dost sıfatıyla herkesin güvenini kazanıyor ve sanki Çin'e kızgınmış gibi kendi memleketi olan Mai'nin Çin'den koparılmasını Hunlardan istiyordu. İkiyüzlülükte başarısız olan Hun şanüyü, dostunun içten ricasını kabul etmiş ve Mai şehrine yollanmıştır. Çin ordusu ise şehirde saklanmış Hunları beklemekteydi.

Fakat olaylar U Di'nin lehine gelişmiyor. Esir alınan bir Çin askeri durumu anlatıyor, Günçen de ordusunu geri çevirerek çölde kayboluyor.

Beklemekten bıkan Çin askerleri, şaşkına dönmüşlerdi ve komutanları bu olayı hayatıyla ödemişti. Rezil olarak geri dönen U Di, zedelenen itibarının ancak bir zaferle kurtulacağını bildiğinden, büyük bir savaş planı üzerinde çalışmaya başlamıştı.

Sınırda esir alınan Çinli er, Çin'e dönememiş ve Hunnu'ya yerleşmiştir. Sahte dostun sonu ise karanlıkta kalmıştır.

U Di döneminde Çin'de felaketlerin arkası kesilmemiştir. MÖ 13l'de Huanhe nehri taşmış ve binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Utanç verici bir komediye dönüşen Mai şehri olayı, uçan atlar bulmak için yapılan Fergana seferi, Yanjan Meydan Savaşı ve benzeri olaylar U Di'nin peşini bırakmamış ve her seferinde aleyhine sonuçlanmıştır. Planlar ve hazırlıklar görkemli ve araç gereçler de mevcut olduğu halde, U Di'nin girişimleri hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Mai olayından sonra, banş anlaşması ne evet ne de hayır denilmeden öylece dururken, Hunlar, kendini beğenmiş Hunlar aleyhine entrikalar çevirmeye kalkan Çin imparatoruna saldırı üzerine saldırı yapıyorlardı.

Hunnu ve U Di

Yaşanan olaylar U Di'yi öc almaya zorluyordu. U Di, MÖ 129'da Sarıbaşların torunlarını köşeye sıkıştırmak için sınır pazarlarının kapatılması kararını çıkarmış ve seçkin askerlerden oluşan kalabalık bir orduyu da kararı uygulaması için sınıra göndermişti. Böylece artık alışverişe alışmış Hun halkını zora sokarak şanüye baş eğdirmek isteyen bu girişim de U Di'nin utancına yol açmıştır.

Durumu öğrenen Hunlar seçkin ve kalabalık Çin ordusunu gerektiği gibi karşılamış ve onları darmadağın ederek sınırdan atmıştır. Komutanlar da canlarını zor kurtarmıştır. U Di'ye teselli olan ise şanüylerin ibadet ettiği Lunçen isimli yerde alınan 7. 000 esirdir. Utancın acısını ve askerin başarısızlığını örtmek için Çin tarihi kayıtları bu sayıyı biraz abartmış da olabilir. Üst düzey soyluluğun ibadet ettiği yerde (yazlık bölgedir) bu kadar Hun'un kendini savunamayacak durumda olması şüphelidir. Belki de esir alınanlar sınırda toplanmış satıcılar olabilir. Yine de Çin kaynaklarında 7. 000 Hun esirinden söz edilmektedir.

Bir sene sonra Hunlar, sınır pazarları olayını Çin'e görkemli bir şekilde ödettiler. Leosi isimli yerde konuşlanmış Çin askerleri, mahvolma noktasına geldi. Yaomin çevresi ve Pekin de Hun atlılarından nasibini aldı.

Şok üstüne şok yaşayan Çin yönetimi, savaşı çöle çekerek ciddi bir yüzleşmeye hazırlanmış ve Ordos'u ele geçirmiştir. Çin, bu bölgede yaşayan Leufan ve Bayan adlı Jun boylarının, yani akrabalarının ele geçirilmesine Hunların kayıtsız kalmayacağını düşünmekteydi. Fakat Hunlar, Ordos'u Sarıbaşların takdirine bırakarak hiç umulmadık bir yerde boy göstererek Tsaoyan topraklarını ele geçirdiler. Çinliler ise Ordos'ta komutan Vey Tsin'in gözetiminde, sınır bekçilikleri inşa ederek geçici bir hâkimiyet sağlamışlardır.

Hunnu da sevilen şanüyleri yaşlanma sürecine girdiğinden büyük çatışmalara ara vermiştir.

İçisiye Şanüy (MÖ 126 - 114)

MÖ 126'da Günçen'in vefatıyla, Hunlarda da Çin'de olduğu gibi taht

çatışması yaşandı. Sonunda Günçen'nin kardeşi, Günçen'in oğlu Üybi'yi Çin'e sürgüne göndererek tahta çıktı ve tüm şiddetiyle Çin savaşlarına başladı. Ordos'un elden gitmesi, Leufan, Tangut ve Bayan halklarının Çin hâkimiyetine girmesi, Hunların gururuna dokunduğundan, yeni şanüy, ilk yılında, baskın üstüne baskın yaparak kuzeydoğu Çin topraklarında taş üstünde taş bırakmadı. O dönemde Sübar, Hebey, Lyotzı, Lyaodun ele geçirilmiş, İnşan dağındaki Hun topraklarına katılmıştır. MÖ 125'te de Çin bekçi kalesine dönüşmüş Ordos (Şofan) kalesi harabeye dönüştürülmüş, çok sayıda insan ve mal, ganimet olarak alınmıştır.

Leufan, Tangut ve Bayanların bu bölgedeki kısımları daha MÖ 128'de Ordos'tan kopup dağılmışlardı. Çin'e baş eğen küçük bir kısmı da Hunlar tarafından "esir" alınarak Hunnu'ya katılmışlardır. Aslında burada esir sözcüğünü kullanmak doğru değildir. Bu Sarıbaş torunları zaten Hunların akrabasıydı.

İçisiye Şanüy ve İç Çatışmaların Başlangıcı

İçisiye Şanüy'ün Çin'i iyice kızdırması, U Di'nin Hun askerleri gibi hafif atlı ve okçu askerler oluşturmasına neden olmuştur. Bu ordunun komutanlığına da artık tanınmış biri olan Vey Tsin getirilmiştir. Bundan sonra Çin ordusu, Hunlara; Hunlar da Çin'e saldırmaya başlamışlardır ve MÖ 124-116 yılları arasında büyüklü küçüklü savaşlar sürekli duruma gelmiştir. Batı sınırlarındaki topraklarını kaybeden Hunlar, doğuda savaşmaya devam ederek Çin ordusunun bazı kısımlarını darmadağın etmiştir. Şansi (Dansyan), Übeyin yerleşim yerleri, mahvolma noktasına getirilmiş, çok sayıda ganimet alınmış, insan esir edilmiştir. Bu arada Çinli komutan Ho Tzuy-Bin, Hun topraklarına saldırarak içinde soyluların da bulunduğu birçok insanı esir almış, Tan-Yan Dağı'nın yamaçlarındaki toprakları ele geçirerek Hunların buraya sokulmasını engellemiştir.

Kızgın Hun Şanüyü İçisiye, devletin bir el, bir omuz olmasını sağlamak yerine, iç suçlamalara başlamıştır. Batıdaki olaylardan sorumlu tutulan Huçjüy ve Hunşe soyları haklarında ölüm cezası verilen prenslerinin etrafında toplanmışlar ve vatanından kaçmak istemeyen Huçjüy, Hunşe prensi tarafından öldürülmüş ve iki soyun halkı birleştirilerek (40.000

kişi) Çin'e sığınmıştır.

İçisiye Şanüy, bir devlet adamı olarak savaşın ana topraklara taşındığını görememiş, halkını birleştirmesi gerektiğini düşünememiştir. Duygularının peşinden giden Şanüy, böylece Hunnu'yu iç çatışmalar sürecine sokmuştur. Bu olay Hunnu'yu mahvolmaya götüren ilk adımdı.

Huçjüy ve Hunşe soyları Çin'e geçtikten sonra U Di, Hunnu'nun iç durumunun ne olduğunu anlamış ve hiç beklemeden uzun zamandır düşündüğü büyük seferine başlamıştır. Vey Tsin ve Ho Tzu-Bin komutasındaki Çin ordusu, Gobi'den geçip Şanüy'ü esir almak amacıyla çöle giriyordu. Fakat, Hun şanüyünü hazırlıksız yakalama niyetindeki Çin ordusu, Gobi'nin kuzeyinde kendilerini bekleyen Hun askerleriyle karşılaşmışlardı.

O gün doğa şartları ve hava durumu da Hunların aleyhine olmuş ve kum fırtınası yayları etkisizleştirerek Hunları göğüs göğüse dövüşmeye zorlamıştır. Çok kalabalık olan Çin ordusu, bir gün ve gece savaştıktan sonra Hunları kuşatmıştır. Hunların önemli bir kısmı hayatını kaybetmesine rağmen, sağ kalanlar şanüyleriyle birlikte kuşatmayı yarmış ve kötü haberlerle halkına dönmüştür.

Hunnu toprakları Çin sınırına yakın olduğundan, artık buralarda durmak tehlikeli hale gelmişti. Şanüy, yasa boğulmuş halkını baba ocağı Halha'ya taşımak zorunda kalmıştı. Bu ağır darbe, Hun halkı tarafından kolayca sindirilebilecek bir olay değildi. Toplumda moral çöküntü ve şanüye karşı tepkiler yükselmeye başlamıştı. Fakat Hunşe ve Huçjüy olayından acı bir ders alan şanüy halkının bütünleşmesine çalışıyor ve bu tepkileri sineye çekiyordu.

Son çatışmalarda önemli sayıda insan, mal ve toprak kaybedilmişti. Bu çatışmalardan sonra halkın morali uzun süre düzelememiş, Hun askerleri de bir şaşkınlık dönemine girmiştir.

Bu arada Çin'den yüz bulan Dunhu kalıntıları, Uhuan Dağı'nın yamaçlarından inerek Mançurya'ya yerleşmiş ve eskiden önlerinde başlarını kaldıramadıkları Hunlara omuz silkmişlerdi. Ve meydan okurcasına bölgedeki Moğol tipli halkları içlerine alarak Uhuan halkını oluşturmaya başlamışlardı. Bu halk, ileride Syanbiy adıyla anılacak ve

tarihî arenada boy gösterecektir.

Çin Hun savaşları ise daha bitmemişti; U Di'nin şanslı zamanıydı ama bir süre sonra toparlanan Hunlar, U Di'nin seçkin askerlerden oluşan kalabalık ordusunu utanç verici bir yenilgiye uğratacak ve Çin halkı bu olayın üzüntüsünü şiirlere ve tarihî yazılara kaydederek gelecek nesillere taşıyacaktır.

Üvey Şanüy (MO 114-105)

Aradan 10 yıldan fazla bir süre geçse de Hun halkı yaşanan acıları unutamıyordu. Soylular da halklara egemen olamamayı içlerine sindiremediklerinden, eski Hunnu moralini yayarak halkı etkiliyor ve halk arasında şanüy yönetimine karşı şüphe uyandırıyorlardı. Gerçekten de MÖ 126'dan itibaren kayıplar, kazançlardan üstündü. U Di'nin; savaşı çöle taşımasıyla, topraklar, mallar ve insanlar elden gitmiş, Hunnu ağır bir dönem yaşamaya başlamıştı. Çin yönetiminin Hunları örnek alarak hafif atlı askerî birlikler oluşturması, Hun askerî uzmanlığının onlara da geçmesi, askeri yeniden örgütlemeyi ve sürekli savaşa hazır tutmayı gerektiriyordu. Çünkü hava koşulları nedeniyle göğüs göğüse savaşmakta zorlanan Hun askerleri, zayıf kalmışlar ve önemli kayıplar vermişlerdi. İçisiye Şanüy, artık yaşlandığı ve bu işlerle uğraşamaz duruma geldiğinden, Hun soyları da eski düzende olduğu gibi yeniden kendi askerlerini yetiştirmeye başlamışlardı. Birlik ve beraberlik hissedilmiyor ve Hun toplumunda sanki büyük bir felaketin habercisi olan sessizlik havası esiyordu. Ve bu dönemde Çin'le barış anlaşması imzalayamadan gözü arkada kalarak ölen İçisiye'nin yerine, tahta pek de uygun olmayan oğlu Üvey (Üybi) geçmişti. Babası oğlunun nazik yapısını bildiğinden, devletin ve halkın geleceğinden endişe ederek ölse de, Üvey'in hükümdarlık döneminde (9 yıl) kader ondan yana oldu. Savaş tutkunu U Di, güneydeki komşularını ele geçirmekle meşgul olduğundan Hunnu'yu rahat bırakmıştı.

Kendini imparatorluk arzularına kaptıran U Di, Çin'e zararı olmayan ve kendi halinde yaşayan Guandon ve İndokitay'daki beylikleri MÖ 113'te olağanüstü şiddet kullanarak ele geçirmiş ve kazandığı başarılardan başı dönerek derhal Birma (Süy Em Khun-Min) topraklarına

da sefer düzenlemişti. Fakat bu sefer, başarısızlıkla sonuçlanmış; asker ve itibar kaybederek dönen U Di, başarısızlığın getirdiği kızgınlıkla Hun sorununu tekrar gündeme taşıyarak gölge diplomasisine başlamıştı.

MÖ 117'de Alaşan bölgesindeki Hunların hazırlıksız yakalanarak Çin askerleri tarafından ele geçirilmesi; Alaşanlı soyluların Çin'e geçmesi; Uymın ve Şofan'ın alınmasının mutluluğunun Tyan-Şan'da Çjuki Prens'in bölgesinin yağmalanması ve kaybedilmesiyle gölgelenmesi; halkın taşınmak zorunda kalması (Hangaydan - Halhaya); Lobnor Gölünden İnşan'a kadar olan kervan yollarının düşman eline geçmesi; Hunnu sarayı ve soyluların arasına Çin ajanlarının sızması; Çin'le alışveriş imkânlarını kısıtlayan, Çin'le Hunnu arasında Gobi Çölü'nün olması, Mançurya'da boy gösteren Uhuanların halk olma yolunda ilerlemeye devam etmesi; bunların hepsi Hun toplumunda tedirginlik yaratıyor ve Hun gururu da bu şanssızlıklara dayanamıyordu. Özellikle, MÖ 112'de Çin ordusunun Gobi'de Hunları araması ve Hunların onlara karşı çıkamaması, soyluları çileden çıkarmıştı. Hunnu devleti, İçisiye'nin oğlu Üvey'e karşı olmasa da, şanüy olmak için sadece iyi adam olmanın yetmediğini, daha fazlasının gerektiğini biliyor ve Üvey'in oturduğu tahta umutsuz bakıyordu.

Bir çöküş döneminin yaşandığı ve halkın büyük bir lider etrafında toplanamadığı böyle bir dönemde (MÖ 110), U Di'nin elçisi Hunnu'ya geliyor ve aşağılayıcı bir tavırla Çinli süzerene bağlılığı kabul etmeleri teklifinde bulunuyordu. Bu arada Ordos'taki Şofan kalesini tekrar almış olan U Di, bölge hâkimiyetine soyunarak topraklarını gözleyerek geziyor ve kendinden emin bir tavırla elçisiyle gönderdiği teklifin kabul edilmesini bekliyordu.

Burada, tarihî kaynaklarda gözlenen Hun karakterinin şaşırtıcı özelliği tekrar yansımaktadır. Hunlar en zor durumda tekrar toparlanır ve gururuyla hareket eder. Hun şanüyü de şansın Çin'den yana olduğunu bile bile, elçiye dokunarak Hun geleneklerini bozamadığından, elçiyi kendisiyle görüştüren tören sorumlusunu elçinin gözü önünde öldürür ve misafirin Çin'e uğurlanması emrini verir.

Böyle bir cevabı beklemeyen ve kendini imparator ilan etmiş olan Çin Sarayı, Hunlarla ciddi bir savaş yapmadan ve onları tamamen

mahvetmeden, bölgede tam otorite sağlayamayacağını anlamış ve büyük savaş hazırlıklarına başlamıştı.

Hun millî gururu, Çin için bir bilmeceydi. Çölü yenerek yaşamayı ve halk olmayı başaran Hunlar, tekerlekli şehirleri, göçebe hayatları, hayvanları ve avlarıyla, Çinlilerden daha üstün bir millî kimliğe sahiplerdi. Diğer milletlerde olduğu gibi, ne mal ne de mevki onları yandaş kılmaya yetiyordu. Uçan atlılar en zor günlerinde bile gururlarından taviz vermiyor ve halkıyla birlikte ölmeyi, yabancı topraklardaki parlak hayata tercih ediyorlardı. U Di ve çevresindeki kurmay heyeti, bu konuyu göz ardı etmiyor ve ciddi bir karara varılmasının önündeki en büyük engel olarak görüyordu.

Hunnu'da ise toplum eskisi gibi değildi, yeni nesiller Çin'e sempatiyle bakıyor, Çin malları, modanın temsilcisi haline geliyordu. Yavaş yavaş da olsa Çin prensesleri ve onlarla gelen Çinlilerin desteğiyle Çin yanlısı bir kitle oluşuyordu. Vergiyle gelen Çin prensesleri, başta çekingen davransalar da Hun soylularıyla evlenip çocuk sahibi olduktan sonra kendilerini artık köklü hissederek, Hunnu'daki kadın haklarından da yararlanarak devlet yönetimine kadar sokulabiliyor ve eşlerini tatlı dille yönlendirerek Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı'na kadar söz geçirebiliyorlardı. Lao Şan döneminde, Hunnu'ya sızan, sonra da görev ve mal alarak yerli hale gelen Çinliler de vardı. Onlar vatan sevdalarını belirtmek ve kaçaklık suçunu affettirmek uğruna, Hunnu'nun içinde giderek genişleyen Çin yanlılarını destekliyorlardı.

Daha önce Çin'i can düşmanı olarak gören Hun toplumunun içinde, artık savaş ve bağımsızlık konularına farklı yaklaşanlar, Çin'e bağlanarak rahat ve güvenli bir yaşam sürmeyi isteyenler çıkıyordu. Ve bunlar genellikle soylulardan olduğu için orta ve aşağı sınıf halkın arasındaki huzursuzluk artarak yayılıyordu. Hunnu'nun demokratik kanunları her topluluğun ve kişinin kendine özgü tutum ve görüşü olabileceğini öngördüğünden, Çin yanlılarının örgütlenmesi engellenemiyordu.

Diğer taraftan muhafazakâr soyluluk da artık suskun şanüye yüz vermeden eski devlet yönetim düzenini geri getirmek ve halklara egemen olmak arzusuyla kendi arasında bütünleşerek, üst düzey askerî başkanlıkla da anlaşarak Si Luan Di soyuna muhalefet ediyordu.

Dolayısıyla Soy Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı ile şanüyün arasında soğuk rüzgârlar eserken Çin yanlısı kitle de şanüy tarafını tutarak üst düzey soyluluğu kızdırıyordu. Askerî eğitim artık eski duruma dönmüştü. Her soy kendi birliğinden sorumluydu ve askerleri de kendi yetiştiriyordu. MÖ 122-108 yılları arasında Hun toplumu, küskünler, muhafazakârlar, Çin yanlıları, fırsatçı gruplar ve halk olmak üzere beş gruba ayrılmaya başlamış ve Üvey Şanüy döneminde bu ayrılıklar iyice su yüzüne çıkmıştı.

Çin yönetimi, Hunnu'da olup bitenlerden haberdardı. Hun soyluluğunun nostaljik tutumu, Hunnu'yu yeniden Hun şerefiyle besleyerek halkların egemeni yapmaktı. Onların gücü, Çin'e zor anlar yaşatabilecek düzeydeydi. Bu yüzden şanüy yönetimiyle dost olarak vergi olayı sonrası güçlenmiş şanüy soyuyla üst düzey soyluluğun arasını açmak, Hunnu'nun iç düzenini bozarak dış müdahaleye karşı savunmasız duruma getirebilirdi. Çin de uzun vadeli bir planla bu girişimlerine başlamakta ve bu konuda Çin yanlılarını açık ve gizli destekleyerek Hunnu'nun temelini sarsmaya devam etmekteydi.

Çin artık sadece tarım ürünleri ve ipeğiyle tanınan bir devlet değildi. Çin'de tanm ve sanayi dallarının yanında bilim, felsefe, mistisizm, astroloji, edebiyat ve sosyoloji de kendine özgü bir tarzda gelişmekteydi. Bu nedenle artık devlet başkanı, eskisi gibi rahat hareket edemiyor, yazar çizerler onun her adımına göz kulak kesiliyor ve hemen kalem ucuyla tarihe mal ediyordu. U Di dönemi, bilim dallarının, sanat ve edebiyatın hızla geliştiği bir dönemdi. Ve bazı kocaman planlarından dolayı da eleştiri alıyordu. Akılı bir adam olan U Di, üretim gücü fazla ve düşünür gücü gelişmiş bir ülke dışa açılmazsa, bu güçlerin iç hayata zarar vereceğini, iç çatışmalar çıkacağını ve bunun da ancak dış düşman kılığıyla çözülebileceğini biliyordu. Dış düşman aramaya da gerek yoktu, Hunlar zaten vardı. Hunnu'ya karşı büyük bir savaş, hem devletin içindeki çelişkileri kaldırıp enerjiyi dış düşmana çevirecek, hem de Hun toprakları ele geçirilecek, çevre halklar arasındaki imparatorluk tablosu da kusursuzlaşacaktı.

Çin'in güney ve doğu sınırları sağlamdı, kuzeybatı ve batıdaysa rahatsızlıklar gözleniyordu hâlâ. Hun sorununu açık girişimlerle

çözemeyeceğini anlayan Çin, Usunları kendi yanına çekerek Hunnu'yu batı tarafı halklarından koparmak düşüncesini hayata geçirmeye başlıyordu. Fakat Usun, Sak, Soğdiy, Çesi gibi halklar, geleneksel Çin düşmanları olarak Hunnu'ya bağlı olmayı Çin'e tercih ediyorlardı. Usunları, akrabaları Hunlara düşman etmek için Usun gunmosuna, pohpohlu bir mesaj ve ağır hediyeyle birlikte Çin prensesi götüren Çin elçisi, ölüm döşeğinde yatan gunmoyu Çin'le dost olmaya ikna etmişti. Ölümle burun buruna olsa da erkek erkekti ve yaşlı gunmo, Çin prensesini görür görmez birden canlanmış ve elçiyi güzel haberlerle Çin'e uğurlamıştı. "Dişsiz kurt artık boğamasa da koyunu izlemekten vazgeçmez" diyen atasözünde olduğu gibi, ihtiyar gunmo, birkaç gün prensese bakarak iç geçirdikten sonra umudunu kestiğinden olsa gerek onu torununa vermişti.

Çin'in perde arkası diplomasisi Hunnu'da iyi bilindiğinden, gunmoya Hun elçilik heyeti de gelmiş ve yanlarında Hun prensesini de getirmişlerdi. Prensesin nedimeleri Usun sarayını ana baba gününe çevirdikten sonra hayran gunmo, Hun prensesini birinci, Çin prensesini de ikinci karısı ilan etmişti. Fakat Gunmo, iki süzerene bağlılıktan kısa süre ölerek kurtuluyor ve Çin yine hayal kırıklığına uğruyordu. Tan-Şan Dağı'nın etekleri batı tarafındaki halklara ulaşmanın ve Hun yandaşlığını kırmanın yoluydu Çin de bunu istiyordu.

Uşilu Şanüy (MÖ 105-102)

Üvey çok başarılı bir şanüy olmasa da Hun ahlakı ve gelenekleri çerçevesinde dokuz yıl başkanlık yaptıktan sonra MÖ 105'te ölmüş ve yerine oğlu Uşilu geçmiştir. Genç, hırslı ve duygusal Uşilu döneminde ise, toplum içinde filizlenmiş çelişkiler artık büyümüş ve önlenemez duruma gelmişti.

Her ne kadar halk yönetimi denilse de bir milletin kaderini, başına getirdiği şahsiyet çizmektedir. Küçük bir toplulukta halk, yönetime etkin bir şekilde katılabilir (Moğol, Dunhu, Uhuanlar). Ama halkın nüfusu kalabalıklaşırsa, bireyle baştaki yöneticinin arasındaki mesafe açılır ve bu aralığa, halkla yönetimi birbirine bağlayan kurumlar yerleştirilir. Demokratik bir toplumda bu kurumlar halk yanlısı olur ve yönetimle

halkın temsilcisi olarak ilişki kurar.

Eski Hunnu'da sözünü ettiğimiz seçim neticesinde ve ara kuruluşlar sayesinde, en alttakinin sesi en üst kuruma ulaşabiliyordu. Her soy kendi bireyinden sorumlu olduğu için soyunun menfaatlarını koruyabilecek kişileri seçiyordu. Her an başarısızlığın utancını yaşayarak görevinden alınacağını ve yeni seçilen bir başkasıyla değiştirilebileceğini bilen soy temsilcisi, kendi itibarı ve soyunun menfaatini sıkı bir şekilde koruyordu. Böylece Soy Başkanları Kurulu'nda her soyun vekili, kendi soyunun menfaatından taviz vermiyor, soylar arası eşitlik ve haklar da sağlanmış oluyordu.

Soylar toplumu, gelişmiş veya gelişmemiş durumdaki bütün göçebe halklarda gözlenmiştir. Fakat bunu, Hunlar gibi zincirleme bir yönetim sistemine dönüştürebilen halk yoktur. Gerçek halk yönetimi anlayışı, şanüy yönetimi öncesi Hunnu'da bulunmaktaydı, bu da soylar toplumunda mümkün olan bir oluşumdu. Fakat şanüy yönetimi başlayınca, bu iç bağlar kopukluğa uğradığından üst düzey soyluluk, orta düzey soylar ve şanüy soyu rakip haline gelmekte ve birbirlerine söz geçirmekte zorlanmaktaydı. Lao Şan döneminde yürürlüğe giren halkı vergilendirme kanunu, şanüy ve soyunu ön plana çıkarmaya devam ederek, halkın sözünü pek dinlemeyen, genellikle dış ilişkilerle ilgilenen, mutlakiyetçi bir hükümdar portresi oluşturmuş durumdaydı. Dolayısıyla er ya da geç bu iki iktidar sistemi çarpışacaktı. Bu yüzleşmenin temeli, Üvey döneminde atılmış ve Uşilu tahta çıktığında ise iç çekişmeler daha yüksek boyutlara ulaşmıştır.

Hunnu toplumunda şanüy soyu başta olmak üzere, Çinlileşme eğilimleri başlıyor, astronomlar, siyah magya (mistik) bilgiçleri, astrologlar, felsefeciler ve şairler, Hunnu'da tanınır hale geliyor ve şanüylerin siyasetini yönlendirmeye başlıyorlardı. Geleneksel ibadet törenlerine yeni renkler ve töreler katılıyordu. Şanüy artık halktan biri değil, halkın üzerinde bir kişilikti ve buna göre hareket ederek eski töreleri umursamıyordu.

Çin artık kocaman bir imparatorluk olmuş, üretimini arttırarak zenginleşmiş, çevre halklara otoritesini kabul ettirmiş ve kendini dünyanın merkezine koyan bir devlet olmuştu. Bu tabloyu karartan da

sadece Hunlardı. Ve U Di bu sorunla ciddi ciddi uğraşmayı hedefliyordu. Artık U Di için bir tek sorun vardı; ya Hunnu ya da Çin. Ama o dönemde Hunnu'yla savaşa girmek doğru değildi. Genç Uşilu, babasının aksine sert tutumuyla tanınmakta ve Hunnu'da pek sevilmekteydi. Uzun zamandır Çin'e kin besleyen asker de onun emrindeydi. Hun askeriyse ne yapacağı belli olmayan, hızı ve cesaretiyle Çin askerini paniğe sokan görkemli bir güçtü. Bu yüzden Hunnu içinde bölünme yaratmak amacıyla, U Di ve çevresi, MÖ 105'te Üvey ölünce başsağlığına iki elçilik heyeti birden gönderdi. Biri şanüye biri de Batılı Çjuki Prens'e olmak üzere. İkinci elçilik heyetinin Uşilu'nun pek yakınlık duymadığı soydaşına gönderilmesi, Çin'in başsağlığından başka işlerle de uğraştığını ortaya çıkarıyor ve Uşilu Çin'i düşman ilan ediyor. Fakat Hunnu'nun içinde yuvalanmış olan Doğulu Yüce Duyuy önderliğindeki Çin yanlısı kitle, halkı Uşilu'ya karşı kışkırtarak yeni yandaşlar yaratmakla kalmayıp iç meseleyi dışarıya da taşıyor ve Çin'e, Hunnu'yu ele geçirerek kendine katması çağrısında bulunuyordu. Ama Çin askerinin Hunnu'ya sokulması imkânsız olduğundan, bu fırsattan yararlanmak isteyen Çin yönetimi, sınıra yakın bir bölgede Şeusançen kalesini kurarak MÖ 103'te Doğulu Yüce Duyuy'ya anlaştıkları gibi Punu komutasındaki 20.000 askeri de Sünga dağlarına gönderiyordu. Fakat Hunnu'yu ele geçirmek için özenle hazırlanmış bu kuvvetler kuşatılmış, Punu da esir alınmıştır. Çin dostu Duyuy ise bu projeyi yürütenlerle birlikte, Uşilu'nun emriyle hayata veda etmiştir. Hunlar da artık kendilerini tutamayıp Çin sınırlarını geçiyor, yağmalamalarla ve çöl kalesini yok etme girişimleriyle Çin'e açıkça düşmanlıkta bulunuyorlardı. Hunnu'da zafer havası esiyordu. Patlayan millî gurur, büyük bir kuvvete dönüşmüştü. Hun askerlerinden nasibini alan Çin, sesini kesip yeni planlar üretme sürecine giriyordu.

Tam Çin'e haddini bildirmenin zamanı gelmiş ve Hun askerleri küçük çatışmaları zaferle sürdürerek büyük bir savaşa hazırlanırken, genç şanüy belirsiz bir nedenle hayata veda etti (MÖ 102). Uşilu'nun oğlu, henüz kundakta olduğu için genç şanüyün gerçekleştiremediği planlar ve hedefler tahtla birlikte amcası Güylihu'ya geçti. Uşilu'nun oğlunun yetim kaldığı da söylenemez. Çünkü tahtla birlikte, yeğeninin karısı Güylihu'ya kalmış ve onun kraliçesi olmuştu. Oğlu da Doğulu Çjuki Prens unvanını almıştı.

Güylihu Şanüy (MÖ 102-101)

Güylihu, Hunnu devletinin askerî kitlesinin başkanlığı görevini yürütüyordu ve sağlam kişiliğiyle tanınmış, şanüy tahtına da bu yüzden seçilmişti. Hun halkının Çin'e karşı olan tutumunu Güylihu'nun görüşleri de yansıtıyordu. Tahtta sadece bir sene kalan Güylihu Şanüy, bu kısa sürede bile U Di'ye Hunların var olduğunu ve baş eğmeyeceğini göstermişti. Uşilu'nun üç sene, Güylihu'nun da bir sene tahtta kalabilmesi düşündürücüdür. Her ikisi de genç ve Çin'le hesaplaşmaya hazırdı. Tarihî kaynaklarda ikisinin de hastalanarak öldükleri belirtilse de Çin'e karşı sert tutumlu Hun şanüylerinin ömrünün kısa oluşu dikkat çekicidir. Güylihu da, sadece birkaç çatışmada başarılı olur olmaz, aniden rahatsızlanır ve yaşamını yitirir. Arkasında bebek veliahtı bırakmıştır.

Ama ölmeden önce kendine aşırı derecede güvenen çiçeği burnunda imparator U Di'ye unutulmaz bir ders verir; çölde Hunlara karşı yapılan uzunluğu 500 kilometreyi bulan savunma hendekleri, bekçi kaleleri, işaret kuleleri ve askerî garnizonları yıldırım baskınlarıyla yerle bir ederek Çin'in içine girer, mal ve esir alıp Hunnu'ya götürür. Böylece U Di'nin millî varlığın düşüncesizce harcandığı, kayıplara yol açan büyük projelerin başarısızlığı nedeniyle eleştiri yağmuruna tutulmasına neden olur.

Tarihe, yaptığı büyük işlerle geçmek isteyen U Di, eleştirilere pek aldırmadan, Hun atlarından daha hızlı ve dayanıklı atlar bulmak amacıyla, ilk seferin başarısızlığından ders almadan Davan'dan (Fergana ovası) argamak atları almak için ikinci defa sefer düzenler ve 60.000 kişilik kalabalık bir ordu yollar. Bu ordunun Hunlardan zarar görmemesi için de, başta söylediğimiz savunma kalelerini ve işaret kulelerini yaptırmış, 100.000 kişiyi aşkın bir orduyu da 500 kilometrelik hat boyunca yerleştirmişti. İşte Hunlar, bu savunmayı kırarak imparatorun otoritesine darbe vurmuştur.

Güylihu Şanüy, bu olaydan sonra biraz önce anlatıldığı gibi aniden rahatsızlanarak ölmüştür. Şanüy'ün ölümü Hun soyluluğunu harekete geçirmiş ve muhafazakârlar, Si Luan Di soyundan memnun olmadıklannı, eski seçim sisteminin daha yararlı olduğunu öne sürerek, eski seçim sistemine dönüldüğünü ilan etmişlerdir. MÖ 101'de taht mirasçılarından

olmayan orta prens Tzuydiheu, şanüy seçilmiştir.

Hun soyluluğu devlet içindeki gruplaşma olayına ve Çin yanlısı kitlenin varlığına hor bakıyordu. Bu durumun halkın başına bela getireceğini biliyordu. Uşilu, Çin yanlılarını biraz olsun susturmuş ve başkanlarını idam ettirmiş olsa da, her "hediye", Çin prensesinin yanında gelen hizmetçi, gözlemci, tesellici, astrolog, öğretmen gibi kocaman bir grup oluşturuyor ve Hunnu'yu içten kemiriyordu.

Üst düzey soyluluk, bu nedenle eski seçim sistemine geçerek unvan gereği değil, kişiliğine göre Tzuydeheu'yu şanüy seçmişti.

Tzuydiheu Şanüy (MÖ 101-96)

Yeni şanüy, eski Hun geleneklerine bağlı olarak ilk başta Çin Hun rakipliğini anlaşma yoluyla çözmek istediğinden, Uşilu döneminde rehin tutulan Çin elçilik heyetini serbest bırakarak komşusuyla barış içinde yaşamak isteğini belirtmişti. Fakat bunu Hunnu'nun zayıflığına yoran Çin yönetimi, yeni bir elçilik göndererek Hunnu'yu bir halk olarak topraklarına katabileceğini bildirmişti. Bunun üzerine şanüy, anlaşma teklifini geri çekti, Barış ve Akrabalık Anlaşması dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini söyleyerek elçilik heyetini memleketlerine uğurladı. U Di, inatçı ve büyüklük sevdasından başı dönmüş olduğundan, Hunları bağlı halklar arasında görmek isteğinden vazgeçemiyordu. Çin tarafından ısrarla geri istenen ve kanunlar gereği idam edilecek olan kaçakların, Hunlar tarafından koruma altına alınmasını ve geri verilmemesini kendine yapılmış bir hakaret sayarak, MÖ 99-98 yılları arasında Batılı Çju-ki Prens'in halkına ani bir baskın yapmış (komutan Li Guan Li, asker sayısı 30.000) ve şiddet göstererek, savunmasız durumdaki kadın, çoluk çocuk ve yaşlıları toplayarak Çin'e götürmek için yola çıkmıştı. Bu arada alarma geçmiş olan Hunlar, düşmanı kuşatıp halkı kurtarmışlardı. Övülen hafif Çin askeri tekrar hezimete uğramış, çok az bir kısmı Li Guan Li ile birlikte hayatlarını kurtarabilmişti. (Çin kaynaklarında asker kaybının 7.000 olduğu yazılsa da, Çin tarihçilerinin her şeyi kendi şanlarına göre yazdıkları düşünülürse, bu sayının üç dört kat daha fazla olması gerekir.) Böylece kendi gücünü ve düşmanın gücünü iyi hesaplamadan Tan-Şan'ın doğusuna asker sokan U Di'nin başı, yine utanca batmıştı. Argamak

bulma amacıyla Davan'a kalabalık ve techizatlı bir ordu göndererek askerleri ve millî serveti kaybetmesi nedeniyle hâlâ toplumdaki bazı çevrelerin eleştirisi altında bulunan imparator, muhalefet kitlesinin gündemine tekrar oturuyor, yine de pes etmiyordu. Hunlara karşı art arda iki ordu daha gönderdi. Çöldeki sert hava şartları altında, askerler ve atlar, dirençlerinin son noktasına kadar dayanarak, çölde yüzlerce kilometre dolaşmış ama Hunlara rastlayamadan geri dönmüş ve alay konusu olmuştur. Hemen ardından gönderilen ve 5.000 atlı askerden oluşan, saygın komutanlardan Li Lin'in kumanda ettiği ikinci birlik ise öncekinden de zor duruma düşmüş ve Tzuydiheu Şanüy'ün askerleriyle çarpışmak zorunda kalmıştır. Hun ordusunun miadını doldurduğunu sanan Çinliler, (Çin ordusu, ölüm cezaları askerlik yapmak koşuluyla kaldırılan Genç Yaramazlar denen cinayet suçlularından oluşuyordu) kendi örneğinde onun ne olduğunu anlama fırsatı buluyordu. Li Lin hızlı okçulardan nasibini aldıktan sonra, Çin atlarının Hun atları kadar hız yapamayacağını ve askerlerini kaybedeceğini görerek, Hunları göğüs göğüse çarpışmaya zorlamak amacıyla askerlerini kalkanların altında bir araya topladı. Göğüs göğüse çarpışılacağını gören Tzuydiheu, sağlam güçlerini geri çekerek yakın savaş için eğitilmiş askerlerini Çinlilerin üzerine yolladı. Çinliler bu tür çarpışmalarda daha tecrübeli olduklarından, Hunlar şanslarını fazla zorlamadan çatışmayı kaybetmişler gibi geri çekildiler. Bu tabloyu gören Li Lin, Hun askerlerinin pes ettiğini sanarak askerleriyle Hunların peşine düştü. Bu anı bekleyen Tzuydiheu, yorulmamış askerleriyle tekrar saldırdı ve Çin ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Çinliler tekrar güneye doğru çekilmeye başladı. Hun saldırılarını püskürtmeye devam ederek birkaç gün daha Çin sınırına doğru ilerlediler. Askerlerini ve atlarını kaybeden Li Lin'in cesareti, vatanına bağlılığıyla örnek gösterilebilir. Susuz, yemeksiz her an telef olan atlar ve ölen askerleriyle Hun saldırılarını püskürtmeye ve geri kalan askerlerini vatanına ulaştırmaya çalışıyordu. Hunlar da komutanlarına saygı duymaya başlamışlardı. Yakalanan bir subayın "Li Lin askerinin tek başına olduğunu ve yardım gelmeyeceğini" söylemesiyle, Tzuydiheu gereksiz yere kan dökmeyi durdurarak Li Lin ve askerlerini kuşatmış, hayatta kalan Çin askerlerini serbest bırakmış, Li Lin'i esir almıştır. Bazı tarihî kaynaklarda, Li Lin'in Hunlara teslim olduğu yazılsa da buna inanmak zordur. Çünkü örnek bir vatanseverlikle

savaşan, şerefini kaybetmeden sonuna kadar askerlerinin yanında bulunan Li Lin, casareti ve kişiliğinden ötürü, Hunlar tarafından da saygıyla karşılanmıştır.

Çin'de ise kayıp üstüne kayıp veren U Di yasa boğulmuş, halkının karşısına çıkacak yüzü kalmamış, kızgınlığından da Çin Sarayı'nda ölüm üzerine ölüm emri çıkarıyordu. Kurnaz bir adam olan dönemin başkomutanı Li Guan Li Erşiski ise bu olaydan sıyrılmayı başarıyor ve "suçsuzların" başında geliyordu. Suçluların arasında ise Li Lin'in annesinin adı da geçmekteydi.

Bu dönem, Çin'de düşünürlerin açıkça iktidara karşı çıktığı bir dönemdir. Yaşlı bilge, tarihçi Sıma Tsyan'ın da iktidarı eleştirdiği için hadım edilerek hapis cezasına çarptırıldığı bilinmektedir. (Erkekleri hadım ederek cezalandırmak o dönemde Çin'de normal bir ceza sayılıyordu.) Konfüçyüsçüler ve Lao Tzı felsefî görüşünü savunan kitleler, Çin Sarayı'nda sürekli rekabet halindeydiler ve U Di de bir Konfüçyüsçülere, bir Lao Tzı taraftarlarına yaklaşarak ortada bir yerde durmaya çalışıyordu. Her ne kadar savaş yanlısı olan Konfüçyüsçüler daha yakın olsa da "devletin ve halkların babası" olarak anılan Lao Tzı yandaşlarına da yakınlık göstermek zorundaydı. Çünkü halk, bu kitlenin arkasındaydı ve halk üzerinde etkili olmak isteyen imparator da onları bir tarafa atamıyordu. Ancak diğer akımlar ne kadar etkili olursa olsun U Di döneminde Konfüçyüsçüler hepsinden üstün konumdaydı ve devlet görevlerinde boy gösteriyorlardı. Başkomutan Li Guan Li Erşiski de onlardan olduğu için bu göreve gelmiş ve Hunlarla yaptığı savaşlarda defalarca rezil olmasına rağmen ölüm cezasına çarptırılmamış, görevinden bile alınmamıştı. Bu durum U Di'nin savaş yanlısı Konfüçyüsçüler yakınlığının kanıtıdır ve bu yüzden halklar arası ilişkilerin temeli olarak da savaş seçilmişti.

Fakat yaşananlardan sonra ayaklanma belirtileri göstermeye başlayan halk kitleleri, U Di'nin tüm halkın yararına çalışan bir hükümdar portresi çizmesini gerektiriyordu. U Di de bunu sağlamak için artık hüküm yemiş, itibarını kaybetmiş Sıma Tsyan'ı zindandan çıkarıp başdanışmanı yaparak Lao Tzıcılar'ı ve onların yandaşlarını susturuyordu. Çin Sarayının yaşantısının örümcek ağını andıran

karmaşık ilişkilerden oluştuğu, Saray'da ihanet ve gülümsemenin yan yana dolaştığı, eskiden de bilinmekteydi. Fakat U Di döneminde bunlar, iyice göze çarpar duruma gelmiştir. İnsan hayatı bir asılsız ihbarla mahvolabiliyordu. Hoşlanılmayan kişiler, cadılık, vatana ihanet, devleti zarara uğratma, kaçaklık gibi suçlardan ailesiyle birlikte katledilebiliyordu. Adalet, hükümdar kararının yansıması olduğundan, insan ahlakını ve vicdanını içermiyordu. Birey ise hiçti. Bu nedenle kaçaklar Hunnu'ya akın ediyorlardı. Çin yönetimi de kaçışın nedenlerini ortadan kaldırma gibi akıllıca girişimde bulunmak yerine, sorunu sadece kan dökerek çözmeye çalışıyordu.

Çalışkan ve yaratıcı Çin halkı, fazlasıyla dayanıklı bir halktı. Belki de baskı altında bulunma, binyıllar boyunca onun millî karakteri haline gelmişti. Hunlarda ise halkını bu kadar hiçe sayan bir hükümdar tahtta uzun süre kalamazdı.

"Her halk, layığını bulur" diyen meşhur bir özdeyiş vardır. Nasıl olduğunu bilmesek de Çin halkı böyle bir yönetimi hak etmiştir diye düşünebiliriz.

Hunlara karşı yapılan üç seferin de hezimet ve utanç verici esir düşmeyle sonuçlanması, Li Guan Li Erşiski'nin başkomutanlık görevine layık olup olmadığı sorusunu gündeme getirerek başkomutanı kendini kanıtlamaya zorluyordu. Saray'daki karşıtlarına haddini bildirmek amacıyla Li Guan Li Erşiski MÖ 97'de tam hazırlıklı ve kalabalık bir orduyla Ordos'tan Selenga'ya doğru yola çıktı. Ama şiddetli çatışmalar sonucu mahvolma noktasına gelmiş askerleriyle, Hun saldırılarını zar zor püskürterek, Hunların ok yağmuru altında, Çin sınırına doğru sürüklendi. Ordusundan geriye kalan, gücü tükenmiş kuvvetlerle vatanına zor sığınabilen başkomutan, bütün itibarını kaybettiği halde, yine sarayın yolunu tutuyor ve görevinde kalmayı da başarıyordu. Yaşlı imparatoru da, Davan'dan getirilen argamak atlarının çoğalmasını beklemek gerektiğine, o zaman hızlı Hun atlarının Çin zaferlerine engel olamayacağına ve hükümdarın şanına layık zaferler kazanıp Hunları ayağına getireceğine inandırdı.

Bu tatlı hayallerle oyalanan yaşlı U Di, büyük bir sabırla argamaklardan doğup büyüyecek atları ve Hunları yeneceği günü

sabırsızca bekliyordu.

Sanbsançen-Huluğu Şanüy (MÖ 96-85)

MÖ 96'da halk tarafından seçilmiş, başarılı ve kişilikli Tzuydiheu ölünce, kitleler yine hareketlendi. Art arda yaşanan savaşlar, Hunnu'nun iç dengesini bozduğundan, üst düzey soyluluğun eski seçim sistemine dönmesi kanun haline gelememiş ve Çin yanlılarının girişimleri sonucu tahtın yeniden babadan oğula geçmesi kanunu yürürlüğe girmiştir. Tzuydiheu'nun karısı Hunnu kraliçesi, iki oğlundan küçüğünü sevdiği için, Doğulu Çjuki Prens unvanının sahibi ve birinci veliaht olan büyük oğlunun babasının ölümüne gelmemesini (nedeni belirsiz) bahane ederek küçük oğlu Sânbsânçen'i zorla tahta çıkardı. Fakat taht mirasçısı olmayan Sânbsânçen, ağabeyi baba ocağına ulaştığında tahttan çekilerek, onu hak ettiği tahta çıkarır, kendisi de Doğulu Çjuki Prens unvanını alıp başkomutanlık görevini üstlenir. Bu şerefli davranış, Hun ahlaki geleneklerinin ve halkın ruhsal yönden canlanmasını sağlamıştır.

Babasının öldüğü yılın sonunda, tahtı küçük kardeşinden devralan Huluğu, Tzuydiheu'nun ağırbaşlılığını ve yiğitliğini de devralmışçasına, onun tutumunu bozmadan, halkına hizmet etmeye başladı.

Zamanlama açısından hükümdarlık yükü çok ağırdı. İç çekişmeler, ara sıra yaşlılar aracılığıyla bastırılabilen soy hesaplaşmaları, kışkırtıcılığı doğal davranış bilen Çin kaçakları ve Çin yanlılarının hareketliliği, sömürge halkların arasında esen bağımsızlık rüzgârları ve attan inmeye fırsat vermeyen Çin düşmanlığı, şanüyün omuzlarına binmişti.

Öncelikle savunma yapması gerektiğini bilen Huluğu Şanüy, ele geçirilmiş halkların askerlerini de ordusuna katmıştı. Toba, Tangut, Syanbiylerin dost kısmı (Hinganlar), Çesi, Kıpçak, Dinlin ve diğer Hun akrabası halklarına haber gönderilmiş ve onlar da Hunlarla omuz omuza savaşmayı kabul etmişlerdi. Böylece Huluğu Şanüy'ün döneminde, omurgası Hunlardan oluşan, çevre halkların da katıldığı bir ordu kurulmuştu.

MO 90 yılında, argamak tayları büyütüp koşucu atlara dönüştürerek yeni atlı birlikler oluşturan Çin, Hun sorununu kökten çözmek amacıyla

büyük savaşını başlatıyordu. Çin hazırlıklarını yakından takip eden Huluğu Şanüy de kendi hazırlıklarını tamamlamıştı. Sayan Dağı yamaçlarına, Enisey bölgesine, Baykal çevresine, Şılka ve Argun, Turfan (Çesi), Lobnor çevresine haber göndermiş ve birkaç seneden beri Hun taktiğiyle eğitim gören askerler, göreve çağrılmıştı. Bu askerler hiç yabancılık çekmeden Hun askerlerinin arasına katılmıştı. Hun ordusu Vey Lüy (Çin'de yetişmiş Hun), Li Lin (Çinli esir subay), Batı komutanı Yanküy ve şanüy komutanlığında olmak üzere dört kola ayrılmıştı. Dostların da katıldığı Hun ordusu, Çin ordusundan sayıca altta kalmıştı ama millî gurur, kendini ve diğer halkları Çin devletinin cellat baskısından kurtarmak arzusu bakımından da üstündü. Bu ruh gücü, Hun askerini her zaman üstün kılmaktaydı.

MÖ 90'da Çin'in Hunnu'ya açtığı savaşın başlangıcında ortaya şöyle bir tablo çıkmıştı:

- Şofan kalesi, Ordos'ta Li Guan Li Erşiski komutasındaki merkez ordu, 70.000 atlı, 100.000 yaya askerden oluşuyordu ve kuzeye doğru gidecekti.

- Çin Seddi'nin doğusu, Yaymın kalesi çevresinde 30.000 atlı, 10.000 yaya asker,

- Ordos ve Lobnor arasında 40.000 atlı ve sayısı bilinmeyen yaya asker,

Son iki asker grubu Tan-Şan Dağı'na doğru giderek batı yönündeki Hunları ortadan kaldıracaktı.

Böylece 140.000 atlı ve 110.000'den fazla yaya asker Hunlara karşı seferber edilmişti. Çin bu savaşa maddi manevi bütün gücünü koyarak hazırlanmış olup zaferden emindi.

Li Guan Li, muazzam atlı askerlerinin önünde kuzeye, Hunların merkez bölgesine doğru ilerlerken, kimbilir neler düşünüyordu. Belki de memnundu. En küçük bir aksilik olmaması için her şey düşünülmüştü. Düşman ve hedef belirlenmiş, taktik ezberlenmiş, savaş alanındaki görevler dağıtılmıştı. Hun savaş taktiğinin tüm türleri gizli ajanlardan ve savaş sırasındaki gözlemlerden öğrenilmiş, her birine karşı önlem hazırlanmıştı. Zafer, Çinlilerin olmalıydı. Yeri göğü titreterek yürüyen

kendinden emin asker de bunu gösteriyordu.

Hunlar, üstlerine gelen bu yıkıcı güce karşı, az sayılarıyla şu şekilde konuşlanmışlardı:

- Batı sınırında, Yanküy başkanlığında 20.000 Hun atlısı, 3.500 yaya Çesi askeri,

- Doğu sınırında, 30.000 asker ve Li Lin'in Hakas birlikleri,

- Kuzey sınırında, Huluğu Şanüy komutasında 50.000 Hun atlısı ve Dinlin birlikleri.

Bu savaşın gelişimi tarihî kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktadır:

- Hunlara dostluk çerçevesinde asker gönderen Çesi (Tufan) halkı, düşman ilan edilmiş ve Çin'e bağlı halklar tarafından dört yönlü ablukaya alınmıştır. Böylece Hunların buraya sığınma ihtimali ortadan kaldırılmıştı. Çin'e bağlı olan Şanşan halkı, Çin'in gözüne girmek için bu ablukada başrolü oynamaktaydı. Çesi toprakları Hun askeri için yanaşılmaz alandı.

- Batı tarafına, Cungarya'ya doğru ilerleyen bir Çin ordusu, savaşa girmeden rüzgâr eşliğinde çölde kaybolan Hunların arkasından bakıp kalmış ve yerleşim yeri bulmak için çölde dolaşmaya başlamıştı. Komutan M. Tun, askerin yorulduğunu, atlann güçsüz düştüğünü görüp, ordusunun hava şartlarına daha fazla dayanamayacağını anlayınca Çesi'ye gelerek, burada Çin egemenliğini kabul ettirdi. Böylece Hunların sıkı dostu Çesi, zor şartlar altında Çin'e bağlılığı kabul ediyordu. Çesi askerlerinin Hunların yanında savaşmaya gitmesi ve ülkede sadece kendini savunamayacak insanların kalması işi kolaylaştırıyor ve Çin askeri de zaferini kutluyordu. Aslında bunu zafer olarak nitelemek, kudretli Çin'e ve M. Tun'a yakışmıyordu.

- Doğuda ovaları ve dağları enine boyuna gezen Çin ordusu, ayaklı Hun şehirlerine rastlayamıyor, birkaç gün daha amaçsızca dolaştıktan sonra dönüş yoluna koyuluyordu. Vatanına ulaşma arzusuyla ilerleyen yıpranmış ve yorgun düşmüş askerler, Hun ve Hakas saldırılarına uğrayarak iyice yıkılıyordu. Askerin hayatta kalan kısmı, Hun saldırılarını zor da olsa püskürterek ana sınırlarına ulaşmayı başarıyordu. (Punu

ırmağının kıyısında şiddetli Hun saldırılarına uğrayan Çin askerleri çok kayıp vermişti.)

- Kuzeye, Hunların yerleşim yerlerinin bulunduğu merkez bölgelerine ilerleyen Li Guan Li komutasındaki merkez Çin ordusuna, Huluğu Şanüy karşılık veriyordu. Çatışmayla deneme taktiğini kullanarak ilerleyen Çin kuvvetlerinin karşısına Huluğu Şanüy tarafından Vey Lüy ile kardeş Dinlinlerden 5.000 kişilik bir kuvvet gönderilmişti. 170.000 kişilik merkez ordusu, elbette Dinlinleri sıkıştırıyor ve Li Guan Li kuzeydeki Hun kalkanının bu askerlerden ibaret olduğunu sanarak Dinlinleri Selengaya kadar sıkıştırırken, Tola ırmağının kıyısında 20.000 kişilik Hun ordusuyla karşılaşıyordu. Şiddetli çatışmalarda Hunlar şanlarına layık bir şekilde savaşsalar da kalabalık Çin ordusunun üst üste yaptığı saldırılar sonucu geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. Çin askerleri de karşılaştıkları askerlerin Huluğu Şanüy'ün merkez kuvvetleri olduğunu düşündüklerinden, bunların çekilmesiyle kesin zaferi kazandıklarını sanarak vatanlarına doğru çekilmeye başlamışlardı. Fakat dönüş yolunda konakladıkları bir sırada, Yanjan Dağı'nın yamaçlarından inen 50.000 kişilik Huluğu Şanüy kuvvetleri, onları ablukaya alıyor ve gece onlara görünmeden tünel kazarak Hun askerlerini Çin ordugâhının ortasına kadar sokuyorlardı. Çin askerleri sabah uyanınca neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Hunlar dört taraflarından ve ortalarından onlara saldırıyordu. Bu beklenmedik olay, Li Guan Li'nin bütün görkemli planlarını bozmuş ve Çin başkomutanı, darmadağın olmuş ordusunun başında Hunlara teslim olmuştu.

U Di ve Çin şoktaydı. Onca emek verilerek oluşturulan ordu, artık yoktu. Her evde yas tutulan bu dönemde Çin'in, sınırlarını koruyacak askeri bile kalmamıştı.

U Di artık büyük planlardan vazgeçmiş, sarayına çekilmiş, yaşlılığı ve hastalıklarına dalmıştı. Kendilerinden geçen Hunlar, Çin'i altüst edebilirdi, ama Huluğu Şanüy, Hesi'ye saldıran Hun birliklerini durduruyor ve artık kan dökülmesini istemiyordu. Zaten savaş, her iki tarafa da acının ve çöküntünün her türlüsünü yaşatmıştı. Böylece bir daha başını kaldıramayan U Di, MÖ 87'de hayata veda etti. Huluğu Şanüy de düşmanından iki yıl sonra büyümüş iç çelişkileri olan Hunnu'yu

kaderine bırakarak gerçek dünyasına kavuşacaktı.

Huandi Şanüy (MÖ 85-68)

Huluğu Şanüy, MÖ 85'te öldüğünde, Hunnu kendi içinde ciddi çelişkilerle yüz yüze bulunuyordu. Devletin içindeki karşıt görüşlü kitleler artık belirli programlar çerçevesinde hareket eden partilere* dönüşmüş ve onların çelişkili tutumu, yönetime de yansımıştı. Çin İmparatoru U Di'nin Hunnu'yu savaşlara çekmesi, iç olumsuzlukların büyümesini önleyerek halkın dikkatini dış düşmana çevirmiş ve karşıt görüşlüleri zorunlu olarak bir araya getirmişti. Dış düşman ortadan kalktığında ise zaten yerleşmiş olan problemler hemen ortaya çıkmıştı.

**** Parti sözcüğü resmî tarihte geçmekte, zira Hunlar zamanı aşmış bir yönetim sistemine sahipti. Kitle, tüzüksüz oluşum. Parti, tüzüklü, Hunlarda tüzüklü topluluklar oluşmuş olduğu için parti denmiştir.***

1- Çin malı, başta hatırlatıldığı gibi sadece maddi kültürü yönlendirmekle kalmamış, manevi kültüre de yansımış, halkları birbirine yakınlaştırarak düşman kılığını yavaş yavaş silmekteydi.

Hun kanunlarına göre içeri alınan ve tarım işlerinde çalışan Çin kaçaklarının yeni nesilleri (Tsintsiler), artık bir halk büyüklüğüne ulaşmış ve tarım işlerinin hâkimi durumuna gelmişti. Tarihte bunların Hun olduğu her ne kadar belirtilmese de "kanla gelen canla gider" atasözü boşuna söylenmemiştir. Tsintsi Çinlilerinin de anavatanlarına yakınlık duydukları bir gerçektir. Böylece iyi niyetinden dolayı her kaçağa kucak açan, onlara sığınak olan Hunnu, bundan ne zarar göreceğini düşünememiş veya tarım işleriyle uğraşamadığından bu işin uzmanı Çinlileri bilerek içine almıştı. Bu sebepler farklı da olsalar doğuracakları sonuçlar aynıydı. Zira bu halk büyüyecek, çoğalacak ve kendi özelliklerini taşımaya, anavatanına sadık kalmaya devam edecekti. İşte Hunnu'da Huandi Şanüy döneminde tarımcı Çin kaçaklarının torunları, bir azınlık olarak tarihî arenaya çıkmaktaydı. Bir halk grubu, bir devlette kendi taleplerini öne sürecek kadar büyümüşse, artık devlet bu sese kulak vermek zorunda kalır. Yoksa bu halk yıkıcı bir güce dönüşebilir.

Hunlar da bu yanlışı yapmıştır, var olan azınlık alt sınıfta kalmaya devam etmiş, onun içinde büyümeye devam eden "halklık" duygusu da dikkate alınmadan bastırılmıştı. Çin halkı da işini sakince yapmayı sevdiğinden pek ses çıkarmamış, hedefine yavaş yavaş ilerlemiştir. Onların elindeki bir diğer güç de üst düzey soylularla evlenmiş Çin prenseslerinin ve prenseslerle birlikte gelen hizmetçi halkın torunlarıydı. Bu iki grup birleşince bunların sayısı da azımsanmayacak kadar çoğalıyordu. Bu sayede Çin yanlıları kitlesi, bir parti haline gelmekte ve aşağıdan saraya kadar sözü geçerli olacak biçimde hareket etmekteydi. Tabii anavatan Çin de, açık ve gizli yollardan Çin kökenlileri destekliyordu. Bu kitle, üst düzey soylulara da nüfuz ettiğinden, MÖ 85 yıllarında çekingenliği bir tarafa bırakarak göze batar bir hale geliyordu. Huluğu Şanüy'ün ölümünden sonra, Çin partisi açıkça harekete geçmiş ve taht çevresini etkisi altına alarak Huandi'nin tahta çıkmasına yardımcı olmuştur.

Çin'de ise ölen U Di'nin yerine geçen Çjao-Di (MÖ 87), savaşlara atılmayı düşünmeden daha diplomatik bir görüntü sergilese de Yanjan'da yaşanan trajedi hâlâ hafızalardan silinmemişti ve Hun sorunu, başta gelen sorunlardan biri olmaya devam ediyordu. Çjao-Di, Hunnu'daki Çin azınlığını değerlendirme uyanıklığını göstermiş ve Hun devletini temelinden sarsacak bir güç olduğunu fark etmişti. Usun'la Çesi'ye de aynı diplomatik taktik uygulanacaktı, zira onların içinde de Çin askerlerinin yeni nesilleri yetişmişti. Yarım Çinli de olsalar, atalarının çağrısına kulak asacaklardı. Çin hükümdarı tahta çıkar çıkmaz, bunları düşünerek, hayata geçirmenin yollarını ayarlıyordu.

2- Şanüy soyu Si Lüan Di, orta düzey soyluluğa, Hun Partisine soğuk davrandığı için, içinde Çin yanlılarını güçlendirecek ölçüde Çin prensesleri olduğundan, şanüy veraset sisteminin babadan oğula geçmesini nesillerinin devam etmesini istiyor ve er ya da geç Çin'le yakınlaşmayı öngörüyordu. Bu soy, kendisi de orta düzey soylardan olduğu ve şanüy yönetimini ele geçirdikten sonra zenginleştiği ve daha etkin duruma geldiği için, diğer orta düzey soyluluk kitlesinden kopmuştu. Üst düzey soyluluk ise "beyaz kemik" ve "mavi kan" denilen değerleriyle devletin başında bir çatı (Nart) gibi duruyor ve diğer soyları kendine yaklaştırmadığı gibi kendisi de onlara yaklaşmayarak "kan

temizliğini" koruyordu. Si Lüan Di de ne üst düzey soylara katılabiliyor, ne de kendi kitlesinde yer bulabiliyordu. Bu durumda Çin yanlılarının tarafına kayması doğaldı. Kültür alanında da Çin ve diğer halklarla yapılan sıkı alışveriş, izlerini bırakmaktaydı. Çin etkisi ise Hun sarayının belirleyici özelliğine dönüşmeye devam ediyordu.

Taht çevresi artık ipek eşyalara, seramik mutfak gereçlerine, yıldız falcılarının kader belirlemesine, filozofların dumanlı düşüncelerine ve şairlerin dalkavukluğuna alışmıştı. Saray salonlarında artık koyun işkembesinden yapılmış Türk enstrümanları yerine, telli Çin enstrümanları (Lültnya) çalınıyordu. Geleneksel çok sesli şarkı-efsaneler, çölü sarsan danslar, halk oyunları ve oyun maskeleri saray hayatında pek gözlenmiyordu. Hun sarayında yandaş bulamayan bir tek Çin özelliği vardı, o da kadının salon ile yatak odası arasında sessizce gidip gelerek haddini bilmesiydi. Özgür Hun kadınları görüldüğü gibi bu Çin özelliğine pek yüz vermemiş, tam aksine gelin Çin prensesleri, Hun kadınları gibi söz sahibi olmaya, her alanda erkeklerle eşit bir şekilde boy göstermeye gayret etmişlerdir. Mode Şanüy döneminde çıkarılan askerî kanun sonucunda, askerî konular dışında tüm devlet işlerine katılan Hun kadını, serbest düşünce ve kişisel özgürlük gibi yönleriyle çevre halklarda gözlenmeyen özgürlüklere sahipti. Bu özgürlüğün sembolü de Hun kraliçesiydi. Böylece Huandi'nin tahta çıkmasında kraliçenin parmağı önemli rol oynamıştı, zira onun zayıf kişiliği yönlendirilmeye uygundu. Ağırbaşlı ve değerli komutan Huluğu Şanüy öldükten sonra, Çin yanlıları ve onların devletteki kolları açığa çıkıyor ve taht kavgalarında diğer kitlelere nazaran daha etkili oluyorlardı.

Tarihçiler bu olayı es geçseler de Çin yanlılarının üst düzey soyluluğa kadar uzandığı ve Hunnu'yu trajik sona sürükleyen olayları körüklediği gözlenmektedir.

3- Hun Partisi'ni oluşturan üst düzey soyluluk devletin eski raylarına oturmasını, şanüy yönetiminin ancak bir dış diplomasi görevlisi gibi hareket etmesini, Soylar Birliği Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı'nın emrinde olmasını istiyordu. Hun Partisi aslında devletin temel gücüydü, çünkü askerî soyluluk da saygın danışmanlık sıfatıyla ona katılıyordu. Bu topluluk sadece "at üstünde savaşma ve halklara egemen

olma" sloganıyla kudretli değildi. Her birinin elinde babadan oğula, soydan soya geçen toprak, hayvan, mal ve onları koruyacak asker vardı. Soylar birbirinden kopunca devlet de maddi ve manevi anlamda parçalanacaktı. Çünkü her soy, toprağını canı pahasına koruyacaktı. Bunları göz önünde bulunduran Hun Partisi, eski Hun yaşam tarzına ve Soylar Birliği sistemine dönülmesini istiyordu. Vergiyle Çin hediyelerini tatmış ve kibirlenmiş şanüy soyu ise şanüy sistemine ölümüne tutunmak zorundaydı, zira kendi sınıfından ayrı düşünce ve kültürü olan nesiller yetişmişti. Si Lüan Di soyu, artık kendini Hun soyluluğuyla bütünleştiremiyor ve onlara tepeden bakıyordu. Karşılığında da kıskançlık ve Çin nefretinin doğurduğu soğuk davranışı alıyordu. Ama Hun Partisi ortaya çıktıktan sonra, iş sadece nefretle bitmeyecek, onların galibiyeti şanüy soyunu hiçe indirecekti. Bundan dolayı, MÖ 1. yüzyılın başında taht çevresinde entrikalar, kiralık katiller, yalanlar ve sırlar gibi karanlık dönemlerin bütün belirtileri ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar, iç kopukluğu engellenemez hale getirmişti.

4- Halk (aşağı sınıf) genellikle dışardan katılan gruplardan oluştuğundan, bütün bu kitlelere kendi menfaatlan doğrultusunda yandaş oluyordu. Hun halkıysa bunlara dahil değildi. Hunlar, soylarıyla birlikte olduklarından ayrı bir sınıf olarak algılanmıyordu. Diğer halklardan katılan kısımlar azınlıktaydı, kendi aralarında da sıkı bağlar yoktu ve fırsat kollayan kitlelerdi. Hunnu'nun yanlışı, bu kitleleri devlet yönetimine katmaması ve onları yönetimde temsil etme yollarını oluşturmamasıydı. Bu kitleler, MÖ 5-1. yüzyıllarda bütün ağır işleri yapan, devletin yükünü sırtında taşıyan kitlelerdi. Hunnu'nun iç bunalımı sürecinde onlar da mutlaka ortaya çıkacaktı, çünkü nüfusları artmıştı ve bu devletin evladı olan nesiller yetiştirmişlerdi. Bu işçi kitle de menfaatları uğruna, birilerine katılacaktı. Hunnu'nun içinde o dönemde Dinlin, Di, Jun, Kırgız, Çin, Dunhu, Üyecji, Hor, Kıpçak, Usun ve benzeri halklardan olanlar, savaşlarda ele geçirilenler, kaçak olarak gelenlerin yeni nesilleri olarak Hunnu'da doğmuş olsalar da varlığı dikkate alınmayan, kendi halklarıyla da bağlarını tamamen koparmış bir halk yığınıydı. Ne üst düzey soyluluk, ne orta düzey soyluluk, ne de şanüy soyu, bu halkı önemsiyordu. Bu durum da, onların Çin yanlılarıyla yakınlaşmasını sağlıyordu. Hepsi Çin yanlısı olmasa da ekmeklerini

Çin'den ya da Hunnu'dan kazanmalarına önem vermeyen ve sadece çalışarak rahat yaşamak isteyenler vardı. Çin yanlıları da bu durumu değerlendiriyorlardı. Hunnu'da bu katılmış halklara önem verilmediğinin, üst düzey soyluluğun onları önemsemediğinin bir örneği olarak şu olayı gösterebiliriz: Çin'de yetişmiş Vey Lüy, Hunnu'da Batılı Yüce Duyuy unvanının sahibi olarak, katılmış halkların özellikle Çin kökenlilerin artık asimile olmuş Hun-Çinlilere dönüştüğünü ve onlara devlette temsil edilme hakkı verilmesinin önemli olduğunu, böylece onların Çin tarafına kaymasını önlemek amacıyla Huandi Şanüy'e millî servetin korunacağı kalelerin çölde yapılmasını ve buralara da Tsintsiler'in (Hunnu'ya yerleşmiş Çinliler) yerleştirilmesini tavsiye etmişti. Fakat gelenekçi Hun Partisi, şiddetle karşı koyarak Huandi Şanüy'ü bu fikirden vazgeçilmiş ve Vey Lüy'ün üzerinde de ağır bir baskı oluşturmuştur.

Gelenekçi Hun Partisi, temsil edilmeyen ve hakları tanınmayan bir halkın, er veya geç başkaldıracağını düşünmemişti. Vey Lüy ve Huluğu Şanüy, bunu öngörebilmişlerdi. MÖ 85'te bu yanlışın sonucu olarak da tüm işçi sınıfını kapsayan ve soyluluk içinde de uzantıları bulunan Çin yanlıları partisini karşısında bulmuştu.

Kukla Huandi'nin Hun tahtına çıktığı dönemin halk tablosu şöyle çizilebilir:

1- Üst düzey soyluluk, şanüy yönetimine karşı Hun Partisi'ne katılmıştır.

2- Askerî önderlik, Hun Partisi'nde etkili rol oynamıştır.

3- Orta düzey soyluluk, Hun Partisi'nin temelini oluşturmuştur.

4- Şanüy soyu Si Lüan Di, Çin yanlıları partisine yakın durmuştur. Tahtta kalabilmek için soyları engelleyebilecek desteğe ihtiyacı vardı.

5- Halktan (katılan halklardan) gelen asker kitlesi.

6- Katılan halkların oluşturduğu kitle. Fırsatçı gruplar.

Görüldüğü gibi tablo, pek de birlik ve beraberlik içermemektedir.

Dış durum ise daha da beterdi:

- Usunlar, tamamen Hunnu'ya sırt çevirmişler, içlerindeki Çin yandaşlarının etkisinde hareket ediyorlardı. Hediye Çin prensesleri ve onların hizmetçileri orada da kök atmış ve küçük devleti Çin'in minik bir kopyası yapmayı başarmıştı. Usun gunmoları, artık yarı Çinli olan çocuklarını seviyor, Çinli karılarından emir alıyor ve Çin tatlısıyla besleniyorlardı. Akraba da olsalar artık bıçak sırtında yaşayan Hunlardan tamamen kopmuşlardı.

- Çesiler (Turfan çukuru), Hunnu'nun can dostu, güvendiği halk, MÖ 90'da Çin Hunnu'ya saldırdığı zaman Çinli komutan M. Tun ve Çin'in gözüne girmek isteyen Şanşanlılar tarafından zorla Çin egemenliğine sokulmuş, ağır darbelere maruz kalmışlardı. 10 yıl süren bu kopukluk, Hunların batı tarafındaki imkânlarını kısıtlamıştı, zira Usun'un Çin yanlısı olmasıyla birlikte Hunnu'nun Kangüy (Kazakistan) ve Soğdiyana ile irtibatı kesilmişti. MO 86'da Hunlar, buradan Çinlileri kovmuş olsalar da buradaki Çin ajanları ve kirli diplomasi uzmanları, milletin kafasına işlemeye devam ediyor ve halkı Hunnu'ya karşı kışkırtıyordu.

- Uhuanlar, Mode tarafından hadleri bildirilen ve darmadağın edilen Dunhuların hayatta kalan kısımları, önce Uhuan Dağı'na sığınmış ve Hun egemenliğine sessizce katlanmıştı. Fakat Çin'in güçlendiği dönemde, Mançurya'nın geniş alanlarına yayılarak Moğol tipi halkları içine almış ve Çin dostu, hırslı ve genç bir halka dönüşüyordu. Hunnu'ya düşmanlığını açıkça belli ediyordu. Aslında Hunnu, bu dönemde iç çelişkilerden sıyrılarak dış sorunlarla ilgilenebilseydi, belki de Syanbiy olarak adlandırılan ve Çin tarafından Hun nefretiyle bolca beslenen bu halk, yaratılma fırsatını bulamazdı. Hunlar da aşırı gururlarının kurbanı olmaz ve vatanlarını kaybetmezlerdi.

- Hagaslar, Enisey bölgesinde hâlâ Hunlara dosttu. MÖ 90'da doğuya ilerleyen Çin ordusuna karşı, Li Lin önderliğinde savaşmışlardı. Çin'e karşı hiçbir olumlu duyguları yoktu, Hunlara ise bağlı değil kardeş sıfatıyla katılan, Dinlin köken'i bir halktı. Fakat büyük ve kudretli olmadığından Hunnu'ya tam destek olamıyorlardı.

- Kuzey Dinlinler, Hunlarla kan akrabası olsalar da coğrafi uzaklık ve zaman, onları birbirinden ayırıyordu. Bağımsızlık konusunda bazı tatsız olaylar yaşansa da bu sorunları aralarında çözüyorlardı. MÖ 1. yüzyılın

başında ise Dinlin bağımsızlığı gündemdeydi.

- Kıpçaklar, Hunlara yakın bir halktı. Fakat, Mode'nin döneminde ele geçirildikten sonra yıllık vergilerini veriyor ve soğuk davranıyorlardı. Burada her an bir ayaklanma çıkabilirdi.

- Tobalar, dost da olsalar, Hun egemenliğinde değilerdi. Bu nedenle onları Hun destekçileri olarak değerlendiremeyiz.

- Tangutlar, Junların demircilik uzmanı torunları, Hunnu'ya dosttu ama Tibetlilere de yakınlık hissettiklerinden Hunlarla bir araya pek gelemiyorlardı. Yine de Hunların yüzde yüz güvenebileceği bir halktılar.

- Çin, Hun topraklarını ele geçirmiş, çevre (Ordos, Lobnor, İnşan Dağı, Alaşan, Usun, Soğdiyana, Uhuan) halkları da Hunnu'ya karşı kışkırtarak, Hunnu içindeki iç çelişkileri de körükleyerek, örümcek ağı gibi uzantılarını Kore'ye, Birma'ya kadar sokup duran kinci ve kudretli bir düşmandı.

Diğer halk grupları ve göçebe kabileler de güçlünün tarafına geçerek yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Görüldüğü gibi dış tablo da, Hunlara rahat vermeyecek bir tabloydu. O dönemde Hunnu'da soy bağlarının kopma tehlikesi yaşanarak, durumu çözmek isteyen soyluluk da iç durum üzerine yoğunlaştığından dış dünyayı doğru değerlendiremiyordu. Nefretiyle Çin'e kilitlenmiş soyluluk, zamanın değiştiğini ve tehlikenin başka taraftan gelebileceğini göremiyordu.

Huandi Şanüy'ün tahta çıkması olayı, Hun toplumunun artık "Çin hastalığına" yakalandığının göstergesiydi:

- Eşi Huluğu, Şanüy hayatını kaybettikten sonra Yançji (Hunca Kraliçe) Çjuanküy, kendi oğlunu tahta çıkarmak için, taht çevresindeki soyluların da desteğini alarak şiddetle uğraşıyordu. Fakat, Huluğu'nun vasiyetinde oğlunun tahta çıkmaması konusunda net bilgi verildiği için, Soylar Birliği Başkanları ve Yaşlılar, bu girişimleri durdurmuştu. Çjuanküy Yançji, tahta çıkma ihtimali yüksek olan Doğulu Yüce Duyuy unvanlı kayınını kiralık katiller yardımıyla ortadan kaldırmıştı. Fakat ortada taht için daha ciddi adaylar olarak, ölen şanüyün tahta

çıkarılmasını istediği Doğulu Çjuki Prens ile ölen şanüyün değer verdiği saygın ve akıllı Batılı Luli Prens vardı.

Vey Lüy, yaşlandığında, büyüdüğü Çin'e daha da duygusal şekilde davranmaya başlamış ve Çin yanlısı Çjuanküy Yançji'yi destekçiliğine soyunmuştu. İşbirlikçilerinin de yardımıyla bir yolunu bulup şanüyün vasiyetini soy başkanlarına ulaştırmadan, Çjuanküy Yançji'nin Yaşlılar Kurultayı'yla anlaşma yapmasını sağlayarak Doğulu Luli Prens unvanının sahibinin genç oğlunu tahta çıkarmıştı. Böylece bir Çin kuklası, kanunen Hunnu tahtına oturuyor ve ardından da gerçek kanunlar gereği tahta çıkması gereken kişilere (Doğulu Çjuki Prens ve Batılı Luli Prens) karşı asılsız suçlamalar furyası başlıyordu.

Çjuanküy Yançji'yle anlaşmaya varan ve haksız olarak Huandiy'i tahta oturtan soy başkanlarına küs bu iki ünlü kişi, soylardan kendilerine destek bulamamıştı, diğer taraftan da Vey Lüy ve çevresinin çevirdiği entrikalar karşısında can korkusuna düştüklerinden Hunnu'dan ayrılıp Çin'e kaçmaya karar vermişlerdi. Fakat Küskün taht mirasçıları ihanet içeren planlarından ve Çin'e kaçmaktan vazgeçip, vatanlarında kalmışlardı. Artık Çin, Hunnu'ya en üst düzeyde yerleşmişti.

Zavallı genç şanüy de kimin elinde olduğunu bilmeden Hun millî gururuna hizmet etmeye çalışıyordu. Danışmanları da Hun ismine toz kondurmadan, şanüyün eliyle, devleti uçuruma sürüklüyordu.

Çjuanküy Yançji ise oğlunu tahta oturtamadığı için, ölmüş eşinin yasını pek tutmadan, genç Huandiy'e tahtla birlikte geçtiği için Yançji sıfatı ve sıradışı fikirleriyle ortalığı birbirine katmaya devam ediyordu.

Bir taraftan Vey Lüy, Yançji ve taht çevresi, bir taraftan da onu tahta çıkaran, soy başkanlarına söz geçiren gelenekçi Hun Partisi, genç Huandiy'i bir o yana bir bu yana çekiyorlardı. O da iç dengelerden ve devlet yönetiminden bir şey anlamadığı için yanlış üstüne yanlış yapıyordu. Kesinlikle bilinçli bir Çin taraftarı sayılamazdı. Doğal yapısıyla vatanına, halkına sadık, basit bir gençti. Bu sayede Hun Partisi onu parmağında oynatmayı başarıyordu. Partinin temeli sayılan Hüçjuy, Huğe, Hesu, Ügan, Livu, Gusi soylarının başkanları ve onların akrabaları, Çin'le savaşılması gerektiğini ve kaybedilen toprakların geri alınmasının

şart olduğunu söyleyerek şanüyü savaşa ikna etmişlerdi. İç durum buna elverişli değildi oysa.

Huandi'nin şanüylüğe başlangıcı çok ilginç ve çelişkili olaylara sahne olmuştur. MÖ 79 yılında taht çevresinde Çin'le barış anlaşması yapılması gündeme gelmiş, şanüyün küçük kardeşi de bunu soy başkanlarıyla konuşmasında dile getirmişti (şanüyün onayıyla). Aynı yıl şanüy, Hun Partisinin etkisinde kalarak savaş kararı veriyordu.

Ortaya her kitleye ve her fikre evet diyen bir şanüy portresi çıkmaktadır.

MÖ 80 yılında Hun Partisi'nin ısrarıyla Çin'e sefer düzenleniyor fakat büyük bir kayıpla geri çekilmek zorunda kalınıyordu. MÖ 79'da yine Hun Partisi'nin baskısıyla Şeusânçen kalesi kuşatılıyor, fakat kaledeki askerler dışarı çıkmadığı ve çatışmaya girmediği için boş boş geri dönülüyordu. Hunlar MÖ 78'de girdikleri Hesi'de de ağır bir darbe yiyorlardı. MÖ 77'deki Ordos seferi de eski toprakların geri alınmasını sağlamadı. Hun Partisi ve onun parmağında oynattığı şanüyde eski Hun ruhu yoktu.

Bu başarısızlıklar Hun otoritesini iyice düşürdü ve çevre halklar, özellikle de Uhuanlar, Hunlarla hesaplaşmanın zamanının geldiğini düşünmeye başladı; fakat Üyecji dostlarından öğrendikleri yöntem (Hun mezarlannı kazıp eşyalarını çalmak) onlara da çok pahalıya mal oldu. Kendinden geçen Hunlar, Çin'in engel olmak istemesine rağmen Uhuanlan tekrar bağımlı hale getirdiler. Otoritesini tekrar kazanan Hun Partisi de toplumda yay hariç hiçbir şeyi önemsemeden, sağlıksız bir hırsla savaş hazırlıklarına devam ediyordu.

Bu arada (MÖ 74) Huandiy, neyin ne olduğunu anlayacak kadar olgunlaştığından Hun Partisi'ne sıkıca bağlanıyor ve miras aldığı Çjuanküy Yançji'yi de yumuşak bir tarzda, ılımlı görüşler doğrultusunda yönlendiriyordu.

MÖ 70'lerde Hun Partisi artık Savaş Partisi adını alıyor, şanüyün köşkünde de "köşk partisi" oluşuyor, diğer kitlelerse gölgede kalıyordu. Savaş Partisi'nin başına da Soylar Birliği Başkanlığı'nın gözde prensi Sin-Veyan atanmıştı.

Köşk partisini Yançji ve fikirdaşları yönlendirirken, Savaş Partisi'nin başkanı, erkek nüfusu "at üstünde savaşma ve halklara egemen olma" sloganıyla beş renkli Hun bayrağının altına çekmekteydi. Uhuanların tekrar egemenlik altına alınması, Sin Veyan'ı cesaretlendirmişti ve savaş hariç hiçbir şeyi göremiyordu. Eski Hun toprakları ve Hun şanı, Savaş Partisi'nin mavi hayaliydi.

Ele geçirilecek bir numaralı halk Usun'du. Çünkü onunla birlikte Kuça ve Yarkent de ele geçirilecekti. Usun'un içinde Hun kitlesi vardı, fakat Unguymi Gunmo'nun Çinli karısı Çin kitlesini daha etkili hale getirmişti, Gunmo da onun emrinden çıkmıyordu. Hun kitlesi aracılığıyla Usun'u Hunlardan yana çevirmek gibi bir girişim başarısız olurdu. Hun Savaş Partisi, Batı taraftaki Çesi dostunu karargâh ederek, Çesi askeriyle birlikte, Usun'a art arda saldırılar düzenlemeye başlıyor, kraliçenin Çin'e iade edilmesi ve Hun bağlılığına geçilmesini şart koşuyordu. Fakat Çinli karısına bağlı Gunmo, şerefi unutarak, MÖ 73 yılında Çin'e dilekçe gönderdi ve Hunlara karşı, birlikte savaş açmak istediğini bildirdi.

Çin de MÖ 74'te ölen Çjao Di'nin tahtına, önce Çan İ'yi seçmiş sonra onu indirerek Süan Di'yi tahta çıkararak yeni başkan seçimi tartışmalarını atlatmış, yeni gelişmeleri izlemeye başlamıştı. Usun'daki damatlarından gelen iyi haber, Saray'ı hareketlendirdi ve Çin ile Usun arasında, Hunlara karşı, birlikte savaşmayı öngören anlaşma yapıldı. Başkanlık dönemini Hun sorununu çözerek tarihe geçirme hayallerine dalan Süan Di, U Di'den kalma, soysuz atlarla çiftleşmekten argamak özelliklerini kaybetmiş savaş atlarını, ahırlardan çıkartarak savaşa hazırlamaya başlıyordu.

Hunnu, Çin, Usun

MÖ 72'de Çinliler 160.000 kişilik atlı askerle Ordos ve Hesi'den çıkarak Hunnu'ya yürüyor, fakat tekerlekli şehirlerin ortadan kaybolduğunu görünce şaşırıyor, boşa harcanmış zaman ve başarısızlığın getirdiği moral bozukluğuyla geri dönüyor. Çinlilerle aynı anda batıdan saldıran Usunlar ise başarıya ulaşarak Batılı Luli Prensin bölgesini darmadağın ettiler, mal ve insan ele geçirdiler. Çinlileri Çesi'ye sokarak, Hunların Batı bölgesindeki güvenli karargâhlarını da ellerinden almış

oldular. MÖ 71'de Hunlar kızgınlıkla Usun'a saldırıyor ve günahsız sivil halk ölüyor.

Bu dönemde kader de Hunların karşısındaymış gibi, savaş üstüne savaş, saldırı üstüne saldırı yaşayan Hun halkı, hayatından memnun değildi artık. Savaş Partisi'nin otoritesi düşmeye devam ediyordu. Fakat Sin Veyan bunu göremiyor ve Hun askerini yenilgiden yenilgiye sürüklüyordu.

Kışın yaşadıkları Hun saldırısını unutmayan Usunlar, MÖ 71 yazında Uhuan ve Dinlinlerle anlaşarak kuzey, batı ve doğudan olmak üzere şiddetli bir saldırı düzenlediler, ani bir baskınla sivil halkı acımasızca katlettiler. Bu arada Hunnu askerinin nerede olduğu tarihî kaynaklarda yazılmasa da ülkede olmadığı bellidir. Yoksa Hun askeri görülmeden, böyle üçlü savaş gerçekleşmezdi. Asker ülkede olsa gözü dönmüş akrabalara "Hun yayı"nı tattırırdı.

Bu olay Hun halkını yasa boğmakla birlikte artık devlette bir şeylerin ters gittiğinin farkına varanların sayısı da artıyor, toplumsal moral de düşüyordu. Tam bu çöküntü yaşanırken MÖ 70'te kıtlıktan çıkan ve ağır kış sonrası kendine gelmeye başlayan Hunnu'ya Çin askeri saldırıyor ve görkemli bir zafer elde ediyordu.

Kan kaybetmeye devam eden Hunnu devletinde yaşanan trajik olaylar neticesinde, iç çelişkiler büyüyerek ortaya çıkıyor, şanüy ise savaş alanındaki beceriksizliğini sivil hayatta da sürdürerek durumu anlamakta ve çözüm bulmakta zorlanıyordu. MÖ 68'de Huandi Şanüy, hırslı yançjisini* de tahtla birlikte Doğulu Çjuki Prens'e bırakarak hayata veda etmiş, böylece 17 yıl süren son derece başarısız şanüylük görevinden kurtulmuş; Hunnu, peşinden feryat etmese de, gelenekler gereği saygıyla son yolculuğuna uğurlamıştı.

**** Yançji tarihe geçmiş Hun Kraliçesine verilen addır. Kraliçe, Hunça yançjidir.***

Hüylüy-Tzuanküy Şanüy

Doğulu Çjuki Prens unvanının sahibi olan Hüylüy-Tzuanküy tahtla birlikte almak zorunda olduğu Çjuanküy Yançji'yi hemen yanından

uzaklaştırıyor ve birinci yançji olarak da Batılı Yüce Duyuy'un kızını ilan ediyor. Başarılı bir entrikacı olan Çjuanküy'ün babası Doğulu Yüce Tzüyküy'dü ve kudretli kişilerdendi. Bu nedenle geleneklere karşı gelen ve yançjiye utanç yaşatan şanüy, hemen tepki odağı haline gelmişti.

Köşk Partisi ve Savaş Partisi yandaşları, Çin taraftarları, kara halk grupları artık devlette örgütlenmeye, iç çelişkileri çatışmalara dönüştürmeye başlıyorlardı. Çjuanküy'se saraydan kovularak alçaltılmayı kabul edecek kadın değildi, hemen etrafına yandaşlarını toplayıp alçaltılmış gururuna çözüm aramaya başlamıştı. Birinci yançjinin (Çjuanküy) babası Doğulu Yüce Tzüyküy, kızı için öç alma zamanını kollamaktaydı. Şanüy'ün Çin'le barış anlaşması yapmak istediğini duyar duymaz bir dostunun kuvvetlerini de kendi kuvvetlerine katarak Çin sınırlarına saldırmış ve olaydan ürken Çinliler barış anlaşmasına yanaşmamıştı. Devletin üst düzey bir yetkilisi özel kiniyle hareket ederek halkının yaşamını tehlikeye öyle atmıştı. Hüylüy-Tzüanküy Şanüy ise yıpranmış devlete güç toplamak gerektiğini biliyordu ama bu olaydan sonra Çin, Hunlarla barışa yanaşmadığından zor bir dönem yaşamaktaydı.

İkinci bir bela ise yeni şanüyü, tahta çıktığı yılın sonunda bekliyordu. Hunnu'ya küsmüş ve doğu sınırlarındaki topraklarda bağımsızlığını ilan etmiş olan Si-Ju soyu Hunların geldiğini görünce, kaçarak Çin'e sığınmıştı.

Aynı yıl "yaramazlardan"* oluşmuş bir Çin kuvveti Çesi'yi yine ele geçirmişti. MÖ 64'te şanüy Çinlileri Çesi'den atmaya çalışmış ama yine başarısız olmuştu. Düşman tutumlu çevre halklarla artık eskisi gibi alışveriş de yapılamıyordu, son dört yılda iki kez de kıtlık yaşanmıştı. Daralan topraklar, tarım ürünlerinin yetersizliği, iç ve dış düşmanlıklar, Hunnu Devleti'nin dengesini bozarak uçuruma sürüklüyordu.

**** Çin, son dönemde Hunlarla başa çıkabilmek için "yaramazlar" adında cinayetçilerden oluşan bir asker grubu oluşturmuştur. Onlar sadece katil değil, her türlü cinayetten tutuklulardı.***

Uyan-Güydi Şanüy

Eski kraliçenin kırılmış namusunu temizlemek için hangi çözümü bulduğu tarihî kaynaklardan okunmasa da, genç şanüyün MÖ 60'ta aniden rahatsızlanarak ölmesi dikkatleri Çjuanküy'ün üzerine çekmektedir.

Çjuanküy Yançji, tahttan uzaklaştırıldığı zaman, görüşleri kendisine uyan Batılı Çjuki Prens unvanlı Tutsitan ile dost hayatı yaşamakla birlikte onu tahta çıkarmanın hayallerini de taşıyordu. Yeteneksiz, fakat üst düzey soyluluğun temsilcisi olan bu adam, hırslı kraliçe için en uygun adaydı. Şanüy gözlerini yumar yummaz, Çjuanküy ve onun çevresi (öz kardeşi Dulunki de) Tutsitan'ı tahta çıkararak Uyan-Güydi adıyla şanüy ilan ettiler. Savaşlar ve iç çekişmelerden bıkmış Hun halkı itiraz etmeye güç bulamamış ya da istememiş ve Uyan-Güydi kabul edilmiştir.

Çjuanküy, yeniden kraliçe olur olmaz düşmanlarının (Savaş Partisi, Sin Veyan vb.) kanlarını su gibi akıtmaya başlamıştır. Çin yanlısı Köşk Partisi ve eski Hun geleneklerine bağlı Savaş Partisi, açıkça ölümcül bir savaşa başladılar. İmkânları daha geniş olan, aşağı halk sınıflarına ve soylularla evlenmiş Çin prenseslerinin halkına dayanan Köşk Partisi, Çjuanküy Yançji'nin kini doğrultusunda hareket ederek, Savaş Partisi'nin önde gelenlerini darağacına yollamış ve geriye kalanlar da soylarıyla birlikte kaçarak Çin'e sığınmışlardır. Çin ise bu arada tüm Hun kaçaklarına yeşil ışık yakmakla birlikte, Çin yanlılarını da kontrol altında tutarak Hunnu'daki iç savaşı körüklemeye devam ediyordu.

Sonunda uzun vadeli planlarının gerçekleştiğini gören Çin mutluydu. Hunnu kendi kendinden kaçarak ona sığınmaya devam ediyordu. Başta Çin prensesinin hizmetçi halkıyla birlikte Hunnu'ya gönderilmesine Saray çevreleri şiddetli muhalefet etse de, Çin Sarayı bunun en kuvvetli sindirme yöntemi olduğunu biliyordu. Önce barış anlaşması, sonra alışveriş ilişkileri... Dostluk çerçevesindeki evlilikler, akraba, dost akını ve düşman devlet, birazdan yön değiştirmeye başlar. Hunnu da bu hapı yutmuştu ve uçan atlılar başı önlerinde ömürlük düşmanlarına sığınıyorlardı.

Üvey Şanüy'ün torunlarından olan Tutsitan (Uyan-Güydi) tahta çıkar çıkmaz, sevgilisi, yaşlı kraliçenin emrinde hareket ederek Soy Başkanlarının artık devlet yönetimine karışmamaları ve şanüy soyunun

serbest hareket edebilmesi için "prens" unvanının babadan oğula geçmesi kanununa imza atmıştır. Bu da bomba etkisi yaparak soyun içinde geçimsizliğe neden olmuştur. Çünkü geleneklere göre bu unvan, soy büyüklerine sırayla veriliyordu. Eğer bu zamana kadar Hunnu'da kitlelerin birbirine girdiği görülüyorsa, Uyan-Güydi (Tutsitan) dönemi devletin temel taşı olan soy bütünlüğüne darbe vuruyordu. Prens unvanının babadan oğula geçmesini haksızlık olarak gören soylar hemen birbirine giriyor, sonuç olarak da Hunnu'yu Hunnu yapan sıkı soy bağları kopuyordu. Yaşlı yançji, genç sevgilisini bu trajik alana sürüklerken, Hunnu devletinin yıkımına imza attırdığının farkında olup olmadığı bilinmiyor. Fakat, bu kadar kudretli soylu kitlede yetişmiş, dört şanüye tahtla birlikte geçmiş (Huluğu 96-85, Huandiy 85-68, Hüylüy-Tzuanküy 68-60, Uyan-Güydi 60-58) Çjuanküy Yançji'nin, bunları sadece kininden dolayı yaptığı yönündeki tarihî yorumlar pek inandırıcı gelmiyor. Tabii ki alçaltılması, halkın onunla alay etmesi, yaşının da geçmesi kin doğurabilirdi ama bunun yanı sıra bilinçli bir şekilde Hunnu devletini yıkmak için hareket ettiği de açıktır. Bunun arkasında da Çin yandaşlarının kesintisiz uğraşları yatıyordu.

Köşk Partisi başta asıl amacını saklasa da Uyan-Güydi döneminde "Çin'le barış ve beraberlik" sloganı atıyor ve kenarda köşede gizli toplantılarını sürdüren "gizliler", hepsi meydana dökülüyor. Artık eski Hun gelenekleri hiçe sayıldığından, kimse Hun şerefini düşünmüyordu. Prens unvanı kanunuyla, içten parçalanmış soylar da olup bitenleri çaresizlik ve şaşkınlık içinde seyrediyorlardı. Hunnu'nun çekirdeğini oluşturan soyların içinde çelişki ve çatışma yaratan bu zeki kanun, kim bilir kimler tarafından üretilmiş ve Çjuanküy Yançji'yle onun kardeşinin hafızasına yerleştirilmişti. Tarihî kaynaklar bu konuda sussa da, bu kanun, yaşlı bir kraliçeyle onun kişiliksiz sevgilisinin ürettiği basit bir tutanağa benzemiyor. Onu ancak sosyolojiyle uğraşanlar bilebilirdi. Bu bilim dalı da o zamanlarda Çin'de felsefe adı altında vardı. Konfüçyüsçüler devlet, gelenekler, atalarının felsefî yönü üzerinde yoğunlaşmışlardı ve sadece Çin'i düşünmedikleri belliydi. Zira düşünce genel ve sınırsızdır. Öyle de Çin düşünürlerinin soylar toplumunun özelliklerini düşünmediği inandırıcı olamaz.

Uyan-Güydi'nin ikinci adımı Çin'e şatafatlı bir elçilik heyeti

göndermesi, barış anlaşması istemesi olarak yorumlanmaktadır. Heyet başkanı da öz kardeşi olduğuna göre beklenilen ve gerçekleştirilen bir yönetim (saray devrimi) söz konusu olabilir.

Yeni şanüy ve Çjuanküy'ün bir sonraki adımı da eski şanüyün dağıttığı unvanların geri alınması, unvan ve görevlerin kendi yakınlarına verilmesiydi. Unvan sadece değer belgesi olmadığı, onun altında toprak, yerleşmiş halk, mal ve yönetimde geçerli oy olduğu için, bu olay iç çatışmaları göndeme getirdiği görülmektedir. Toprak, mal, insanın hayatıydı ve herkes onu hayatı pahasına korumak zorundaydı. Eski şanüyün akrabaları ve oğlu Giheuşan, Hunnu'dan kaçarak kurtulmuşlardı. Çünkü Köşk Partisi'nin rakipleri için yol asılsız suçlamalara, tutuklamalara ve darağacına gidiyordu.

Uyan-Güydi sanki programlanmış gibi kanunlarını art arda uygulayarak ortalığı karıştırmaya devam ediyor, yüksek prenslerin en gözdelerinin başlarını vurduktan sonra saldırılarını sert muhafazakâr kitleye, Hunnu'nun çekirdeği olan orta düzey soylara yöneltiyordu. Sadece iki yıl kadar tahtta kalan bu kişi, baş döndürecek bir hızla devleti sallamaya devam ederek Hunnu'yu birlik ve beraberliği bir daha sağlayamayacak kadar iç gerginliğe sürüklemiştir. Olay patlamakta gecikmedi. Ölen Yuğan soyu başkanının yerine şanüyün çocuk yaştaki oğlu geçirildi. Oysa eskiden bu unvan ve başkanlık görevi, sıraya göre soyun içindeki yaşlılardan birine geçerdi. Hunnu'nun en kudretli orta düzey soyuna karşı yapılan bu hakaret içeren girişini, ölüm korkusuyla bile kabul edilmedi. Yuğan soyu askerlerini harekete geçirdi ve şanüy oğlunun kendilerine soy başkanı olamayacağını ilan etti, şanüyün üzerlerine gönderdiği kuvvetleri de yok ederek Uhuan sınırlarına, yakın doğu tarafına çekildi.

Hakarete uğramış şanüy ve hırslı kraliçe Çjuanküy, soy başkanlarına hakaret etme, unvan, mal ve topraklarını alma, ani suçlamalar ve yıldırım infazlarlarla Hunnu'nun soylarını sarsmaya devam ettiler. Soylar da kendi aralarında örgütlenmeye, askerlerini hazırlamaya başladı. Üst düzey soyluluk gelişmelerden sarsılmış olsa da, hâlâ harekete geçemiyordu. Şanüy soyunun "prensliği" mal temelliydi, soylar ise kandan gelen asalete dayandıkları için şanüy, soyların kendinden üstün

olduğunu biliyor, ne kadar sınır tanımaz olsa da onlara dokunmaktan korkuyordu. Soyların eski Hun tarzında yetiştirilmiş askerleri, çiçeği burnunda şanüyü her an atalarına kavuşturabilirdi.

Belki de Hun soyluluğuna "Van" (kral) diye hitap eden Çin Sarayı, kuklası Uyan-Güydi'ye onlardan sakınmasını emretmişti. (Hunnu'da dört soy kandan gelen asalete sahipti. Orta düzey soylar ise malvarlığı ve yetenekleriyle, toplumdaki konumlarını kazanmışlardı. Çinliler, bu soyların başkanlarına da "Gun" (prens) diye hitap ederken, üst düzey soyluluğun başkanlarına "Van" (kral) diye hitap etmek zorunda kalmışlardı.)

Üst düzey soyluluğun müdahaleye girişmemesinin bir nedeni de Savaş Partisi'nde çoğunluğa sahip olan orta düzey soy başkanlarının, devleti son dönemde sürükledikleri trajedilerden duydukları üzüntüydü. Kendi içlerinde orta prenslerin malvarlığıyla desteklenen kibirlerinin biraz bastırılmasına hoşnut bakıyorlardı. Fakat, onların mahvolmasının Hunnu'nun da sonu olacağını da bildiklerinden tahttaki kuklalardan kurtulma ve Çin yanlılarını kökten sökme yollarını anyorlardı. Fakat toplumsal gerginliğin son derece yükseldiğinden, Hunnu'da kudretli bir millî çekirdek oluşturmak için halkı bir araya getirebilmek zordu. İç kıskançlıklar ve çekişmeler, atalardan kalmış kin ve intikam duyguları, hepsi bir anda onaya çıkmış durumdaydı. Artık soylunun, yaşlının saygın konumu; muhtacın da destek garantisi yoktu. Saray, Hunnu'ya değil Çin'e hizmet ediyordu. Şanüy de halkın babası olduğunu unutmuş, Çin'e köle olmayı tercih ediyordu. "Başsız halk-talk (mahvolur)" diyen atasözü belki de böyle bir dönemde söylenmişti. Hun halkı geleceği göremeden, günlük çelişkilerle uğraşarak, birbirini yakarak, ezerek mahvolma yolunda ilerliyordu.

Çin girişimleriyle yönlendirilen çevre halklar da eski galiplerin düşüşünden memnun saldırı fırsatını kollarken şanüyün orta soylara saldırmaya başladığını gördüler. Bu da Hunnu'yu çıplak elle alabilme demekti. Çin aracılığıyla doğru yönü bulan Uhuanlar MÖ 58 yılında Gusi soyunun bölgesine saldırdılar ve birçok Hun ailesini esir alıp götürdüler. Esirleri kurtarmak için asker göndermesi gereken Uyan-Güydi Şanüy ise Gusi soyunu suçluyor ve onları cezalandırmak için asker gönderiyor.

Kendi aralarında direniş kararına varan orta düzey soylar, bu olaydan sonra artık, şanüy yönetiminden çıkma ve ayaklanma planını uygulamaya başladılar. Birçok soy bir araya gelerek (doğu sınır bölgesi) eski şanüy Hüylüy-Tzuanküy'ün oğlu Giheuşan'ı şanüy ilan ederek saklandığı Uşanma'ya elçi ve koruyucu asker gönderdiler. (Uşanma, Kangüy, bugünkü Kazakistan ve Usun arasındadır.) Bunu öğrenen Hun sarayı ise savaş uğultuları* çalmaya başlamış ve topladığı 40.000 askerle Selenga'nın doğu tarafında onların yolunu kesmişti. Düşmanla savaşmaya gittiğini sanan şanüy askeri, karşısında kardeşlerini görünce durumu anlamıştır. "Yüz yüze bakarsa, yüz yere bakar" diyen atasözü boşuna söylenmemiştir. Şanüyle gelen askerler mahçup olmuş, atını durdurmuş ve yaylarını indirmişti. Şanüy de emirleriyle baş başa kalmıştı. Birleşen askerlerse halk duygusunun hâlâ var olduğunu kanıtlıyordu.

**** Uğultu-gövdeden yapılmış alarm sesine benzer sesler çıkartan bir alet.***

Ama şanüy bu utançtan ders almak yerine, hâlâ kan dökme isteğiyle, kardeşi İnüjü'ye (Batılı Çjuki Prens) destek kuvveti isteğini iletmek üzere haberci gönderdi. Fakat kardeşi, damarlarındaki Hun kanı henüz Çin tatlısına dönüşmemiş olduğundan, utanç yaşatan şanüyü reddetti. Onun peşinden Soylar Birliği Başkanlarının merkez yönetime bağlı kalan kısmı da nefretle şanüyü terk etti.

Böylece doğudaki patronu Çin'den gelen emirleri elden ele geçmiş bir kadının ağzından dinleyerek, bu emirler doğrultusunda kendi halkına ölümüne savaş açan şanüy Uyan-Güydi (Tutsitan) rezalete uğradığı gibi hiç seviyesinde kendini öldürerek dünyadan gitmiştir.

Huhanye Şanüy

Uyan-Güydi Şanüy'ün sonu Hunnu'da millî duygunun kısa süreli artmasına neden olmuştur. Tutunacak dalları kesilmiş Çin yanlıları, Köşk Partisi'nin çöküşüyle yine gizli duruma geçmiş ve olup bitenlerden şaşkına dönmüş, kimin tarafını tutacağını bilemeyen halkın içine işlemeye başlamıştır. Bu arada iç olumsuzluklar da artmaya, soylar birbirine karşı kışkırtılmaya devam ediyordu. Fakat millî birlik ve

beraberlik duygularının bir süre etkili olduğu bu dönemde "Eski Hun Partisi" dediğimiz oluşumun, sonra onun bir kolu olarak özelleşen Savaş Partisi'nin temeli olan, Hun geleneklerini topluma geri döndürmek amacıyla kurulmuş, üst düzey soyluluğun da etkili olduğu Parti, halktan da destek alıyor. Yapılan seçim sonunda da bu partiden Huhanye şanüy olarak bir asil tahta çıkmıştır.

Çok ilginç ki, Huhanye Şanüy aslında Çin düşmanları tarafından bu göreve getirilmiş olsa da, şanüy olduktan sonra Çin tarafına kaymaya başlamıştır. Ya Huhanye, Eski Hun Partisini yanıltmış ve göreve gelmek için onu kullanmıştı ya da Çin yandaşları Eski Hun Partisi'ne sızmış ve Köşk Partisi'ni üstü örtülü biçimde bu partinin içinde canlandırmıştı. Huhanye, şanüylüğünün ilk gününden itibaren Uyan-Güydi'nin yöntemleriyle ölüm kararları almaya başlamıştır. İlk kurban, Uyan-Güydi'nin kardeşi Batılı Çjuki Prens olmuş, ilk ölüm kararı ona çıkarılmıştır. Bu olay düşündürücüdür, zira Uyan-Güydi'ye yardım göndermeyerek yeni şanüye taht yolunu açan oydu. Burada Huhanye, bir Çin taraftarı gibi hareket ederek kendisini seçen halkı şaşırtıyordu. İyi niyetli kişiler bir araya gelip, Batılı Çjuki yakınlarına haber verdi ve şaşırmış, küsmüş Çjuki Prens yakınlarını, eşini dostunu yanına toplayıp bir kitle oluşturdu. Bir diğer tarafta ise eski yançji Çjuanküy'ün taraftarları onun kardeşi Dulunki'yle bir araya gelerek, durumu Çjuki Prens Bosüytan'a şikâyet etti. O zaman başıboş gezen asker, ne yapacağını şaşırmış katılmış halkların temsilcileri, her tür fırsatçı, karalanan soyların temsilcileri, katledilenlerin yandaşları, kaçaklar ve köleler gibi kısımlar çok olduğundan, kitleleşmeden haber alır almaz millet toplanıyor ve Çin yanlısı bir halk kitlesi oluşturup, Yuğan soyunun desteği ve askerinin katkısıyla Bosüytan'ı Çjuki Şanüy ilan ediyorlar. Çjuki Şanüy Bosüytan'ın, Huhanye'nin aksine Çin yanlıları tarafından seçilse de şanüy ilan edildikten ve asker eline geçtikten sonra, millî menfaatler doğrultusunda hareket ettiği gözlenmektedir. Çjuki Şanüy Bosüytan fazla düşünmeden askerinin başında, Huhanye'nin askerini darmadağın etmiş ve saraydaki şanüy, ayaklı evden gelen "halk şanüyü" ve askerinden kaçarak kurtulmuştur. Hırslı Huhanye, rezaletinin acısını kan dökerek söndürmeye başlamıştır. Batılı Çjuki Prens oğluyla birlikte, şanüy danışmanı Vey-Li Danhu da art arda öldürülmüştür. Hagaslarla

komşu olan Huge prens, Huhanye Şanüy'ün ölüm cezasından kaçarak kurtuluyor ve memleketine ulaşır ulaşmaz da kendini Huge Şanüy ilan ederek halkının Hunnu'yla olan bağlarını kopanyor. Soylu olmadan da şanüy olunabileceğini gören halktan art arda şanüyler çıkmaya, soylar da Hunnu'dan kopmaya başladı. Üydi soyunun prensi soy desteğiyle Çeli Şanüy ismini alarak soy tahtına çıkmış, gezer tozar ve başıboşları bir araya toplayan eski bir asker de topladığı halkın oylarıyla Utzi Şanüy olmuştur. Tarihe geçmeyen şanüylerin varlığı da muhakkaktır. Çünkü öncekiler soylar temelinde oldukları için kendi topraklarında şanüy ilan ediliyorlardı. Son şanüyse böyle bir imkâna sahip olmadığından, ancak sınır dışında, kullanılmayan topraklarda yerleşebilirdi. Böylece "sokak şanüyleri" günden güne çoğalarak Saur'da, Tarbagatay'da, Cungarya'nın kimsenin yerleşmediği kuzey bölgelerinde yerleşerek, kendilerine özgü bir anlayışla, ordu kurallarında minicik birer şanüy bölgesi oluşturuyorlar, kısa süreli baskınlarla da geçimlerini sağlıyorlardı. Bunların Hunlardan mı yoksa kaçak veya ele geçirilmiş halklardan mı oluştuğu tarihî kaynaklarda belirtilmediği için ancak tahmin etmek kalıyor.

Hunların soylarına bağlı olup, başıboş gezmeye pek de müsait olmadığını göz önünde bulundurarak, sınır dışına taşmış bu şanüylerin soysuz, katılmış halk kısımlarından olduğu düşünülebilir. Bu halkların erkek nüfusları (köleler hariç), Hun ordusuna katılmak zorunda oldukları için onlar da askerî uzmanlık kazanmışlardı.

Huhanye Şanüy, Hun büyükleriyle bir araya gelip, ikna yoluyla "şanüylükten" vazgeçilmesi ve halkın bütünleşmesi yönünde mantıklı bir davranış göstereceğine, Bosüytan'a karşı sefer üstüne sefer düzenliyor ve hepsinde de başarısız oluyordu. Bosüytan ise kanunen şanüy olmadığı halde, halkı bir araya getirmek için çaba sarf ediyor ve onun bu çabaları sonucu Huge Şanüy ve Utzi Şanüy unvanlarından vazgeçerek eski konumlarını kabul ediyor. Çeli Şanüy de (Üydi soyu prensi) şanüy unvanından vazgeçmese de Bosüytan'ın hâkimiyetini kabul etmiştir.

Bosüytan'ın kişilik ve millî duygusunun Huhanye'den üstün olduğu bilinmekteydi. Onun varlığını içine sindiremeyen Huhanye, sınır dışında konuşlanan ve çölde yerleşen isyancıları rahat bırakarak tüm gücünü

Bosüytan'a karşı yönlendiriyordu.

Bosüytan ise soylar şanüylüğünü durdurduktan sonra baskınlarla halkı soyarak geçinen dış isyancılara yöneldi ve onları askerî güçle bastırdı. Bunların hayatta kalan ve af dileyen kısımları Hunnu'ya katılıyor, inatçı olanlarsa Hagas bölgesine doğru dağılıyor. Bu arada Bosüytan, batı sınır bölgesinde de Huhanye'nin saldırısı ihtimaline karşı asker bulunduruyordu. Ona saygı duyan Batı bölgesi halklarının hepsi, arkasında ve ayaktaydı. Fakat saraydaki şanüy onunla tahtı paylaşmaya niyetli değildi. Savaş çağrısı yapılıyor, Bosüytan batıdan doğuya ilerleyerek Huhanye Şanüy'le karşılaşıyor. Orada Bosüytan'ın askeri darmadağın oluyor ve Bosüytan da intihar ediyor. Bu millî ruhlu, değerli adamın hikâyesi tarihte böyle geçmektedir. Diğer şanüyler hakkında ayrıntılı bilgi azdır. Hagas bölgesinde Li Lin'in oğullarından biri kendini şanüy ilan etmiş ancak uyanık Huhanye, Çin yöntemleriyle onu yakalatıp kafasını kestirmiştir. Kocaman Üydi soyunun Çeli Şanüyü ise kanuni hükümdara baş eğmiştir.

Huhanye kendini ne kadar Hun babası göstermeye çalışsa da bunu yapmak için kişiliğinin yetersiz olduğu görülmekteydi. Eski Hun Partisi, Huhanye'yi seçtiğine pişman olmuşçasına, dökülen kanların Hunnu'yu daha zayıf hale getirdiğini görerek şanüye karşı tepki duymaya başlamıştı ama kanunlar gereği onun yerinde durması gerekiyordu. Ayrıca anarşi belirtileri de ortaya çıkmıştı. Böyle bir anda halkı bir arada tutmak için her yöntem geçerliydi, bu nedenle sarayın hatalarına göz yumuluyordu.

Hunnu'nun batı bölgesindeyse tepkiler sönmemişti ve ayaklanma morali gündemde tutuluyordu. Bosüytan onların gözü önünde Hunnu'nun birliği ve beraberliği için Huhanye'den fazlasını yapmıştı. Kardeşi kardeşin üstüne sürüp emri altındaki Hunları birbirine öldürten şanüyü, Batı bölgesi soyları kabul etmek istemiyordu. Bu nefret de bir yerde patlak veriyor, Süsün isimli bir adam küçük bir kuvvetle Huhanye yanlısı Doğulu Tzüyküy'e saldırıp onu öldürüyor, askerlerini de kendi askerlerine katarak, halkıyla birlikte batı sınırına taşınıp burada Jünçen Şanüy adıyla bağımsızlığını ilan ediyor.

Doğu sınırları da Huhanye'den ve onun halka karşı izlediği

politikadan memnun değildi. Burada Huhanye'nin öz kardeşi Hutuus, halkıyla ayaklanarak bölgesinin bağımsızlığını ilan edip kendisi de Çjicji-Guduheu Şanüy ilan ediyor.

Süsün, kendisini Doğu bölgesinde şanüy ilan eden Huhanye'nin kardeşine saldırmış ve hayatını kaybetmiştir (MÖ 54). Hutuus (Huhanye'nin kardeşi) bununla kalmayıp, kardeşiyle çatışmaya girerek Huhanye'nin askerini yenip Hangay'daki şanüy sarayını ele geçirmişti.

Tarih neden kendi öz kardeşinin bile Huhanye'ye bu kadar şiddetle karşı çıktığı hakkında bilgi vermemektedir? Fakat sonraki gelişmeler nedenleri ortaya koymaktadır. Konuya girerken hatırlatılmıştı: eski Hun Partisi tarafından seçilmiş de olsa, Huhanye, Çin yandaşı gibi hareket etmiştir. Buna kanıt bulunmasa da yaptıkları ve son gelişmeler, Huhanye'nin Hunnu taraftarı olmadığını göstermemektedir. Karalama, iftira, saldırı, kiralık katiller, kardeşi kardeşle savaştırma, hesaplaşmalar ve benzeri olumsuz olaylarda, vurulan tarafın Hunnu'yu birleştirmeye çalışanlar olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra eski Hun Partisi de otoritesini kaybetmiş durumda olmasa, halkı bir fikir etrafında toplayabilirdi. Zira bu partiyi Hunnu'nun en sözü geçen saygın soyları oluşturuyordu. Onların bu olaylar karşısında yetersiz kalması, bu partinin eski parti olmadığı düşüncesini doğurmaktadır. Bu isim altında Çin yanlısı bir parti ortaya çıkmış olabilir. Yoksa halk bu kadar çaresizlik ve anarşiye kapılmazdı.

Öz kardeşi Hutuus tarafından darmadağın edilen Huhaye, danışmanından aldığı akılla Soylar Birliği Başkanlığının karşısına "Çin'in egemenliğini kabul etme" fikriyle çıkıyor. Yüksek prensler şiddetle karşı çıksalar da Huhanye planından vazgeçmiyor ve danışmanın ikna edici duygusal konuşmasından sonra eski Hun Partisi'nden de "evet" oyu çıkıyor. İşte bu olay, neden halkın bu partinin çatısı altında toplanmadığını ve şanüye karşı çıktığını anlatmaktadır. Her konuşmasında Çin düşmanlığını öne süren Parti, tek oturumda Çin yanlısı olup çıkmıştır. Eski Hun Partisi denen partinin hedefleri de sloganlarına benzeseydi, can bedende iken "Çin egemenliğini tanıma" fikri kabul edilmezdi. Bu gelişmeyi Çin diplomasi uzmanlığının bir başarısı olarak da değerlendirmek gerekir. "Gökten gelen gururlular"

süzerene bağlılığı şanlı atalarının anısına uygun görerek başlarını eğmişler ve esir konumunda Çin'in ayağına geliyorlardı.

MÖ 53 yılında Hunnu'yu sanki iki şanüy yönetiyordu: Huhanye ve kardeşi Hutuus. Çin egemenliğini kabul etme kararından sonra, Huhanye oğlunu Çin'de görevlendirmiştir. MÖ 52'de Huhanye Şanüy, Çin İmparatoru Süan-Di tarafından kabul edilerek süzerene bağlılığı ilan edildikten sonra Seusançen kalesinin bulunduğu bölgeye yerleştiriliyor ve Hunnu devletinin şanüyü Çin hediyeleri, alçaltılmış Hun halkı ve vicdanıyla baş başa kalıyor.

Kardeşi Hutuus (Çjicji-Guduheu Şanüy) ise kendi halkıyla yaşamakta olup Huhanye'ye katılmıyor ve görüşleri ayrı iki kardeş birbirinden ebediyen ayrılıyor.

Huhanye ise bağlı halk (Eski Türkçede "bosun halk") konumunda Çinliler gibi yan yatarak halkını yönetiyordu. Hun şerefini unutsa da Çin malı boldu. Uçan atların adaleleri sarkmış, at üstünde yetişmiş Hunlar da sert yay ve ıslık çalan oklarını kenara köşeye sıkıştırmış, eski özgürlüğü ve çöl rüzgârlı, özgür ruhlu hayatı düşünerek iç çekiyorlardı. Hun şanüyü de süzerenin geleneğine göre imparator bildirilerini yere kadar eğilerek alıyordu.

Hutuus (Çjicji-Guduheu Şanüy) (MÖ 54-42141)

Huhanye ve Eski Hun Partisi Çin'e teslim olurken Hunnu'nun Batı bölgesinde Çjicji Şanüy (Hutuus) etrafında, Çin'e teslim olmanın rezalet olduğunu düşünenler toplanıyordu. Fakat her taraf düşmanla kaplı olduğundan Çin'le yapılabilecek bir anlaşma, zor dönemde, Hunnu'nun kalan kısmının toparlanmasını sağlar düşüncesiyle Çjicji içinde kendi oğlunun da bulunduğu bir elçilik heyetini Çin'e gönderiyor. Fakat Çin süzerene, bağlılık dışında hiçbir şeyi kabul etmiyordu. Çinlileşmiş kardeşi Huhanye ise ona destek olmak yerine imparatora söz geçirerek barış anlaşmasının yapılmamasına katkıda bulunmuştu. Böylece, doğuda Uhuanlar, batıda Usunlar, güneydoğuda Çin, kuzeybatıda kardeşinin bağlı devleti olmak üzere tamamen düşman çemberinde kalan Çjicjici Hunlar, çoğunlukta olsalar da Huhanye'nin kopardığı ve Çin'e teslim ettiği halk kısmını geri çekebilme tekrar Hun devletini canlandırma imkânı yoktu.

Bağımlı Huhanye'yi Çin koruyacaktı. Yiyecek sıkıntısı çeken, morali bozulmuş, hedefleri belirsiz, devletin ikiye bölünmesiyle akraba, soy ve aile bağlarının kopması sıkıntılardaki Çjicjici Hunlar olası bir saldırıya karşı zayıftı. Çin'le barış anlaşması yapmadıkça, artık o bölgede kalmanın tehlikeli olduğunu düşünen Çjicji, merkezini ve halkını Cungarya'ya taşıyor ve kardeş Usunlara da barış anlaşması yapmak için bir elçilik heyeti gönderiyor. Fakat tamamen Çin kölesine dönüşmüş olan Usun gunmosu, sadakatini göstermek için elçinin başını kesip Çin temsilcisine sunmuştu. Memnun olan Çin temsilcisi de Usunların Çjicji'ye saldırmasını emrediyor, Usun başkanları da görkemli bir orduyla Hunların üzerine yürüyor. Fakat ordu hezimete uğramış ancak kaçabilenler canını kurtarmıştır. Bu ilk zafer Hunları cesaretlendirmiş ve kuzeyde yer alan Hun düşmanlarının sığınağı haline gelen Ugye halkı da bağımlı kılınmıştır. Hunlara her zaman hayranlık duyan Ugye halkı, kardeş gibi Çjicjici Hunlara katılmıştır. Bu arada MÖ 56'da yandaşlarıyla birlikte Hunnu'ya saldırıp sivil halkı katleden Hagaslar gündeme gelmiş ve Çjicji onları da tekrar Hun egemenliğine sokmuştur. Kardeş Dinlin halkı da anılan katliamın asıl sorumlusu olduğundan bağımsızlıktan vazgeçerek tekrar Hunnu'ya bağlanmıştır. Hun şerefiyle tutuşan bir şanüy olan Çjicji, değersiz yöneticilerin sakat politikası yüzünden yıkılmış devletini yeniden toplamaya, kardeşinin yaşattığı utancı silmeye çalışıyordu. Hunnu günden güne genişlemeye ve kuvvetlenmeye başlamıştı. Hagas bölgesi (Enisey, Minusink), Kuzey Dinlinler (Sayan) ve Ügye toprakları Hunnu'ya katılarak halka yerleşim ve geçim kolaylıkları sağlamaya başladı. Tam bu dönemde Usun'un iki arada bir ajan gibi hareket etmesi, Çin yandaşlarının Usun'daki Hun kitlesini sıkıştırması ve açıkça yürütülen düşmanlık politikası ve Hun akrabası bir halkın Çin sevdalısı haline gelmesi Çjicji'yi çileden çıkarıyordu. Birkaç baskınla akrabalığın ne olduğunu Usunlara hatırlatan Çjicji, bu halkı tamamen ele geçirecek kadar gücü olmadığından geri çekilmişti. Bundan tedirgin olan Usunlar da kardeşlerine katılacaklarına Çinli gelinlerini araya sokarak patronlarına Hunları şikâyet ettiler.

Hunların huyunu bilen Çin, Çjicji'nin Huhanye'nin kardeşi ve Hunnu'nun çoğunluğunun da Çjicji'yle birlikte olmasını hesaba kattığından askerî bir müdahaleden çekiniyor, besledikleri Huhanyeci

Hunları onlara karşı sürmeyi düşünüyorlardı. Bu da akıllıca bir davranıştı. Gerçekten de durmaksızın yapılan Çin girişimleri, Çinlileşmiş Huhanye'nin halkında Çjicji ve halkına karşı düşmanca duygular oluşturmuştu.

Huhanye'nin halkı sayıca az olmasına karşın üst düzey soyluluğu da içine aldığından orta ve aşağı sınıf halkı çevresine toplayan Çjicji'yi kendilerine denk görmüyorlar ve onu ciddiye almıyorlardı. Zira Çin'e teslim olmayı kabul etmiş şanlı asiller kendilerinin olmadığı bir Hunnu düşünemiyorlardı. Çin de bağlılığı akrabalık sözcüğüyle örterek, onları etkisiz kılıp "gerçek Hunnu sizsiniz, onlar toplanmış kara halk" fikrini bu kesim arasında işlemeye devam ediyordu. Düşman tutum bu temelde oluşturuluyordu. Huhanye ve halkı artık Hunnu topraklarını kendi emirleri altına almak için imparatorlarından emir alarak Hunların baba ocağı Halha'ya (doğuya) taşındılar. Bu şekilde sıkıştırılmaya başladığını gören Çjicji, Çin'e gittiği zaman "görev" bahanesiyle orada tutulan oğlunu geri istedi ve Çin'e, onun oğluyla birlikte, hangi amaçla görevlenderildiği bilinmeyen bir elçi de gönderdi. Çjicji'nin halkında eski Hun geleneklerinin etkili olmadığı, bu olayda görülmektedir. Çjicjici Hunnu'da şanüyün haberi olmadan Çin elçisi öldürülmüştür. Tarih böyle yazsa da çifte standart, entrika, perde arkası manüpulasyonlar o dönemdeki Çin diplomasisinin temel yöntemleri olduğundan, gönderilen elçinin ölümünü önceden planlanmış ve Çjicji halkına karşı savaş başlatmak için bir neden de olabilirdi. Sonraki olaylar da bu fikri desteklemekte; zira Çin artık Çjicjici Hunnu'nun ölüm kararını çıkarıyor ve Halha'ya yerleşmiş Huhanyeci Hunlar da bu kararı destekliyordu. Çjicji Şanüy'ün etrafındaki çember daralmaya, baskılar ağırlaşmaya başlıyordu. Bu arada geleneksel Çin düşmanlığı ve Hunnu yandaşlığıyla bilinen Kangüy (Kazakistan), Çjicji'ye elçi göndererek, ahlaki sınırları aşmış, Batı bölgesindeki Çin ajanına dönüşmüş Usun'a karşı yandaş olmasını arzuladığını belirtiyor. Çjicji ve halkı, bu teklifi kabul ederek Tarbagatay ve Betpakdala çölünün üzerinden zorlu bir yolculuk yaparak MÖ 48'de dost Kangüy'e ulaştılar. Son yılların ve zorlu yolculuğun sonuçlarını yaşayan Hunlara dost Kangüy halkı, her türlü desteği vererek yaşadıkları acıları unutmalarını sağlıyordu.

Rahat bir nefes alan Huhanye ve halkı, MÖ 47'de bağlılığı örtbas eden

"Han evi ve Hunnu eşittir" yazılı anlaşmayı imzalayarak tüm Hunnu topraklarına ve Çjicji'nin ele geçirdiği Hagas, Dinlin ve Ügye topraklarına da sahip olarak, bağımlılardan gelen vergi ve Çin besimiyle utanç verici ama rahat bir hayata başlıyordu. Çin de Çjicji olayının artık kapandığını düşünerek, imparatorluk konumundan zevk alarak, Hun sorununun çözülmesinden mutlu oluyordu.

Kangüy devleti, zamanına göre görkemli topraklara sahipti. (Şimdiki Kazakistan'ın Doğu bölgesi.) İrtiş ve Balkaş Gölü'nün arasındaki bu devletin sınırları şöyleydi: Güneyde Betpakdala çölü ve Muyunkum, doğuda Tarbagatay, batıda Yantsay (Alaniya), kuzeyde Ugr halkı topraklarına kadar uzanıyordu. Halkı da Hunlara yakın manevi değerlere sahipti. Bu nedenle Çjicji Şanüy ve halkı olumlu davranış içinde kendini topluyordu. Çjicji ise Kangüy Hanı'nın kızıyla evlenmişti. Altı yıl yaraları sarmak ve yeni hedefleri düşünmekle geçti. MÖ 42 veya 41'de Kangüyler ve Hunlar batı tarafından Usun'a girdiler. Çin'den yardım alamayan Usunlar doğuya doğru kaçarak mahvolmaktan kurtulabildiler. Bu haber hemen çöllü Hunlara, çevre halklara ve Çin'e yayılıyor ve Çin, Çjicji Şanüy ile halkının yaşadığını öğreniyor.

Çjicji'nin Talas ırmağının kıyısında çevresi istihkâmlarla güçlendirilmiş sağlam bir kaleye sahip olduğu haberini alan Çin, hemen ayağa kalkmıştı. Fakat çöllerin üzerinden bu kadar uzağa asker göndermekten de sakınıyordu. Bu arada bir cinayetçi Çen Tan suçunun affı karşılığında Çjicji'yi öldürme teklifiyle Çin sarayına başvurdu. Cinayetçiyle bir araya gelen Çin yönetimi, isteklerini kabul edip onu Çjicji'nin üzerine gönderdi. Çen Tan halktan gönüllüler toplayarak kendine asker oluşturdu. Çin Sarayı'na zararı olmayacak, fakat gerçekleşirse onu can düşmanından kurtaracak bu girişime, imparator ve çevresi ne olur ne olmaz diye batı tarafından gelen her habere kulak kabartarak beklemeye başladılar.

Cinayetçiyse vatansever biri çıkıyor ve kaçmayı aklına getirmeden, yalan dolan ve sahte imzalarla Çin'in Batı bölgesi temsilcisinin askerlerini de kendi milislerine katarak, Talas'ta Çjicji Şanüy'ün kalesinin karşısına dikiliyor ve şanüye teslim olmasını söylüyor. Şanüy, bunu reddedince de kale ve çevresindeki istihkâmlar ok yağmuruna tutuluyor.

Sıcak savaşta bütün erkekler öldükten sonra kadınlar ve çocuklar da savaşmışlardır ve Çinliler cesetlerin üzerinden geçerek, yaralı ve kan kaybetmekte olan şanüyün başını kesmişlerdir. Hayatta kalabilen çoluk çocuk, Hun sarayının burcundan beş renki Hun bayrağının indirilmesine tanık oluyordu. Birkaç gün süren bu kanlı katliamdan sonra Kangüy de cinayetçi başkomutandan nasibini almış, Çjicji'nin karısı ve büyük oğlu da şanüyün kaderini paylaşarak idam edilmişlerdir.

Bu olayın Kangüylerin gururuna dokunduğunu ve orada kalmanın tehlikeli olduğunu fark eden Çen Tan, kanıtlarını da (kesik başlar) yanına alarak vatanına dönmüş ve gözde bir insan olmuştur. Huhanyeci Hunlardan ise ses çıkmamıştır.

Böylece bu trajik noktada, halkı ve millî bağımsızlığı için kahramanca mücadele eden, sevilen ve sayılan Çjicji Şanüy, halkıyla birlikte alnı açık yaşadığı gibi, onunla birlikte omuz omuza savaşarak bağımsızlık mücadelesi örneği olarak, Hun şerefine ihanet etmeden, cesurca ölmüştür. Çin esiri olmaktansa savaşta ölmeyi tercih eden şanüy, unutulmaz bir millî kişiliği de dünya tarihine bırakmıştır.

Füçjüley Jodi Şanüy (MÖ 31-20)

Kardeşinin ve Soylar Birliği Başkanları ile eski Hun Partisi'nin önünde babası olmaya söz verdiği halkının çoğunluğunun acı kaderinden pek etkilenmeyen, birkaç karısı ve çocuğuyla bolluk içinde yaşayan Huhanye Şanüy, MÖ 31 'de ölmüş tahta da oğlu Fuçjuley geçmiştir.

Adına "Jodi" (saygılı saygı gösterici) sıfatı eklenen bu şanüy, babasının geleneklerini bozmadan, Çin imparatoruna baş eğerek yaşamış ve 11 sene tahtta kalmıştır. Tarihte onun ismiyle anılan önemli bir olay mevcut değildir. Yalnız, *"ipek ve pamuk hediyeler"* aldığı, *"Çin sarayına geldiği"* ve bunun gibi ufak tefek olaycıklarda ismi geçen bu zavallı Hun hakkında söylenecek bir şey olmadığı gibi, Hun soyluluğunun da durumu uzatmasına şaşırmamak mümkün değil. Belki de eşitlik anlaşması onların gururunu yatıştırmıştı ya da çevre halklar arası ilişkiler bağımsızlığa müsaade etmemişti.

Üst düzey soyluluğun bağımlı Hunnu'da olduğuna ve imparatorun

yazılarının yere kadar eğilerek alınması, süzerene sormadan bağlı halklardan vergi alınamaması, şanüyün ismine zorunlu "jodi" sıfatının eklenmesi ve benzeri alçaltıcı yeniliklere katlandığına inanmak zordur. Günümüze ulaşan tarihî kaynaklarda soyluluğun ismi neredeyse yoktur. Bu durum da bir tutumu içermektedir. Belki de Çin'in görmek duymak istemediği olaylar da yaşanıyordu, fakat Hunnu'nun bağımlı olması ve "jodi" kalması çevre halkların kendisine karşı davranışları açısından çok önemliydi. Bu nedenle yazılarda "hediyeler", "törenler" ve Çin'e minnettarlık duyulduğunu belirten bir hava esmektedir.

Fuçjuley Şanüy'e sitem etmek doğru olmaz, zira o bağımlı Hunnu'da doğmuş yetişmişti. Tarihî kaynaklarda kanıt bulunmasa da her "jodi-şanüy"ün oğlunun Çin'de yetiştiği bir gerçektir. Çünkü bağımlı halklar, süzerenin kültürünü öğrenmek zorundaydı. Dolayısıyla bu zavallı "jodi-şanüy" de babasından gördüğünü yaparak gittiği gibi halkının hayatını sürdürmüştü. Yeni nesil artık Çin'i dost bilerek yetişmiş olduğundan eski kin ve nefret onlarda azdı. Eski zamanların hatıralarını unutamayan nesil ise artık çökmüş, ihtiyarlamış ya da ölmüştü. (Bağlılık anlaşması MÖ 47'de yapılmış olsa da Çin'e teslim olma olayı MÖ 52'de gerçekleşmişti.)

MÖ 20'de Fuçjuley ölmüş ve tahta kardeşi Susie-Jodi Şanüy geçmiştir.

Susie-Jodi Şanüy (MÖ 20-12)

Bu şanüy tarihe mal olabilecek bir şey yapmasa da, dönemi, bağımlı Hunnu'da artık millî duyguların yükselmeye başladığı bir dönem olarak tanımlanır. Belki de önder fikri bastırmayan, her olaydan Çin'e rapor göndermeyen birisiydi. Çünkü ondan dört yıl sonra tahta çıkan şanüyün döneminde, halk artık Çin'e dur diyebilecek kadar millî kişiliğine sahip olacaktır. Böyle bir olayın olması için de zaman geçmesi gerekmekteydi.

Hunnu bağımlı statüsünde olsa da hâlâ kocaman toprakların ve kendine bağımlı halkların sahibiydi. Çjicji tarafından tekrar ele geçirilen Hagas ve Dinlinler, artık savaş girişimlerinden çekiniyorlardı. Diğer halklar da Han Evi'nin kanatları altındaki Hunnu'ya dokunmaya korkuyorlardı. Hunlar ise atla rüzgârın eşliğinde çöl kokulu, özgür ruhlu zamanları geride bırakmaktan ve sakin bir hayat sürmekten memnun gibiydi. Susie Şanüy'ün dönemi Hunnu açısından sakindi, fakat İç Asya

halkları ve komşularda bazı trajik olaylar yaşanmaktaydı. Bunlardan biri de MÖ 11'de Usun'da yaşanan içsavaştır. Hunnu'nun senaryosunu tekrarlayan, içinde Çin yandaşları ve Hunnu yandaşları çekişmesi yaşanan Usun, sonunda parçalanmıştır. Halkın çoğunluğu, Çin despotizmini halkına uygulayan gunmolarını ortadan kaldırarak parça parça dağılmıştı. Kangüy'e giden çoğunluk Çin askerleri tarafından izlenmiş ve önderleri Usun prensi öldürülmüştür. Halkın Kangüy'e yerleşip yerleşmediği bilinmemektedir. (Üç parçaya bölünen Usun halkı ileride Batı Tan-Şan'da, Hunnu halkına katılmış halde, Kangüy'de bir azınlık olarak görülecektir.)

"Kopan dalı rüzgâr sürükler" diyen atasözünün acıklı anlamı Usun ve Hunnu üzerinde okunmaktadır. Bir halk, büyük bir aile gibi birbirine dayanıklı, merhametli ve affedici olmazsa, o artık halkın mahvoluşunun belirtisidir. Belki de Hun soyluluğu kendi içinde o belirtileri görmüş ve halkı dağılmaktan kurtarmak için utanç verici bağlılığa razı olmuştu. MÖ 53 yılında ismi tarihe geçmemiş bir prens şunları söylemişti: "... *güç ve güçsüzlüğün vakti vardır. Bugün Han Evi* (Çin) *çağındadır. Usun ve diğer yerleşim bölgeleri onun emrindedir. Hun Evi ise Tzuydiheu'nun döneminden beri günden güne düşüyor ve eski şanına kavuşamıyor. Ne kadar uğraştıysa da rahat bir gün göremiyor. Şimdi ise onun rahatı ve var olması Çin'e teslim olmaktan ibarettir... bu olmadan o mahvolup gidecektir."* (N. Ya. Biçurin)

Belki de bu düşünce "uçan atlıları", halkını mahvolmaktan kurtarmak ve tarihte var olmasını sağlamak için Çin'e karşı duyarsız kılmıştı.

Güya-Jodi Şanüy (MÖ 12-8)

Susie Şanüy, MÖ 12'de ölmüş ve tahtını, kuzeni Güya'ya bırakmıştır. Yeni şanüy de tarihten anlaşıldığına göre yeni bir politika geliştirmemiş, ondan önceki şanüylerin yolunda devam etmiştir. Zaten Hunnu için özel bir politika izlemek de söz konusu olamazdı. Bağımlı Hunnu'nun dış ilişkileri süzerene bağlıydı. Dört sene tahtta kalan bu şanüy de durumu idare etmekten başka bir şey yapmamıştır.

Hunnu'nun bağımlılık dönemini araştırırken, bu yüce halka üzülmek gibi bir duygu uyanmakta bunun yanı sıra bu duruma nasıl gelindiği

sorusu da doğmaktadır.

Bir toplum, kendini tamamen gelişmiş kabul ederek devlet düzenini, kültürünü, sosyal davranışlarını değişmez kanunlara dönüştürürse, diyalektiğe aykırı olan bu durum mutlaka içten bir patlamayla sonuçlanır. Çünkü doğa durmadan, su gibi akar, değişir ve gelişir; geliştikçe de eski sınırları aşar. İnsan toplumu her an değişen, her şeye tepki veren, birbirine bağlı olmaya mahkûm farklılıkların birleşmesinden oluşan kocaman bir bedendir. Bu beden, değişmez sınırların içine hapsedilirse, mutlaka sınırları aşar ve taşar. Bunu göze almayan bir devlet, sarsıcı iç sorunlarla karşılaşır. Hunnu devleti de bu belayı yaşamıştır.

Başta anlatıldığı gibi Hunnu devletinin çekirdeğini orta düzey soylar oluşturuyordu. "Şan kaplaması" denen ve kandan gelen soyluluğu temsil eden dört soy da en üst sınıf olarak Hun halkının en tepesindeydi. Bu iki sınıf, binyıllar boyunca Hun halkı sayılmış ve Soylar Birliği yöntemiyle yönetilmişti. Fakat, zamanla soy bağları olmayan kaçak, köle, esir ele geçirilmiş halkların parçaları, vergiyle birlikte verilen gruplar, gönüllü katılımcılar, gelinler ve onların hizmetçi halkı gibi Hunnu'ya gelen yabancılar sindirilmiş sayılsalar da, kendileri Hun halkı tarafından sindirildikleri kadar Hunları da aynı derecede etkiliyorlardı. Sindirme olayı tek taraflı olmaz, sindiren de sindirilenden mutlaka etkilenir, antropolojik ve kültürel olarak değişime uğrar. Bu nedenle, katılan halkların bu iki taraflı etkileşimi izlenmeli ve toplum, hayatını ona göre düzenlemeliydi. Binyıllarca değişmeyen "atın sırtında savaşma ve halklara egemen olma" sloganıyla, Hunnu içindeki ve çevre halklardaki değişimler göze alınmadan, yönetim sisteminde yönlendirilme, yeni ayarlama yapılmadan, Hunnu yönetimi kendi kendini kopma noktasına sürüklemişti. Nerede etnik veya görüş ortaklığı olan bir grup devre dışı kalıyorsa veya hakları savunulamıyorsa orada kitleleşme söz konusu olur ve ikinci aşamada ayaklanmaya dönüşür. Anarşi, adaletin uzanmadığı, olmadığı yerde başlar. Bu tip kitleler de dış kışkırtıcıların cirit attığı bir alan olur. Bu durumda şiddet ve kanlı cezalandırmalar sorunu çözmek yerine daha da derinleştirir, gizliliğe iter ve ilerlemesini hızlandırır.

Hunnu'nun başına gelenlerin de nedeni buydu. Yoksa birkaç saf şanüy ve Çin, yaşanan olayları bu kadar körükleyemezdi.

Hunnu devletinin toplumsal ilerlemesi devlet düzenine sığmamış, patlamış ve taşmıştır. Bu tür gelişmeleri gözden kaçıran bir devlet de bununla kaçınılmaz olarak yüzleşmek zorunda kalmıştır (MÖ 62-47).

Çin'e bağlılık alçaltıcı bir durum olsa da uçurumun kenarında dala tutunma gibi bir gelişme olduğu düşünülebilir, fakat bunun doğru olmadığını tarih kanıtlamıştır.

Bu zor döneminde, Hunnu tahtına çıkanlardan birisi Güya Şanüy MÖ 8'de dünyadan ayrılmış ve yerine Tzuydiheu Şanüy'ü andıran kişilikli Uçjulü geçmiştir.

Uçjulü-Jodi Şanüy (MÖ 8-MS 13)

Uçjulü-Jodi Şanüy tahta çıkmasıyla birlikte, biraz önce hatırlattığımız sağlam millî güçleri, suskun düşünceli döneminden çekerek durum hakkında fikirlerini almaya, halkın derdini dile getirmeye başlıyordu. O dönemde Hunnu halkının sınıfsal yapısı şöyleydi: Aşağı sınıf halk Çjicji Şanüy'ün yanında ölmüştü, katılan halklar temsilcileri azdı, halkın "çekirdeği" denilen orta sınıf ve üst düzey soyluluk çoğunluğu oluşturuyordu, o yüzden bağlı Hunnu'da eski devlet düzeni geçerli oluyordu. Bu nedenle eski Hun Partisi'nden "Hun şanı" sloganları eşliğinde bağımsızlık sesleri yükseliyordu. Fakat Hunnu, yine eski yanlışa düşüyordu, zira bağımlılık sürecinde (39 yıl) Çin'de yetişmiş soyluluk nesilleri de vardı ve Çin'e dostça bakıyorlardı. Bu neslin atın sırtına atlayıp bağımsızlık uğruna rahat hayatından kopması biraz zordu. Tabii ki damarlarında Hun kanı vardı ama Çinli annelerinden emdikleri süt de göz ardı edilemezdi. Bu ise orta ve ileri yaşlı kuşak tarafından yine göz ardı ediliyordu. Hunnu'da o dönemde Çin yanlılarının olduğu kayıtlara geçmemiştir, fakat bağımsızlık düşüncesi kuvvetlenmeye başlayınca Çin'le akrabalık bağları olan soylular açıkça karşı çıkmasalar da morali yatıştıracak kadar soğuk davranmaktaydılar.

En baştaki Uçjulü Şanüy "bağımlı cennettense özgür cehennemi" tercih ettiğinden bağımsızlık esintilerini engellemiyor ve Hun

nesillerinin yeniden uçan atlarına alışması için her tür yolu açık bırakıyordu.

Çevre halklar ise Hunnu'nun uyanmaya başladığının farkında değildi. Eskisi gibi yerleşim bölgelerine saldırarak, yağma yaparak, Hunnu'nun da karşılık veremeden kaldığı zamanların ebediyen süreceğini ve uçan atlıların artık yaya olduğunu sanıyorlardı. Fakat bu davranışları kıracak bir olay MÖ 5 yılında yaşanmıştır. Bir Usun prensi keyfince hareket ederek Hunnu'nun sınır bölgesinde yazlıkta bulunan bir gruba baskın düzenleyerek malları yağmalayıp insanları esir almıştı. Şanüy ise bunlara yetişip Usun prensine ve halkına öyle bir ders vermişti ki prens oğlunu Hunnu'ya rehin verip bir daha böyle bir girişimde bulunmayacağını garanti etmişti. Usunların bu olaydan akraba olmaları sayesinde kurtulduğunu söyleyebiliriz. Zira Hunlar, sabırları taşmadan akraba halklara saldırmazlardı. Şanüyün yağmalanan mal ve esir edilen insanlan geri aldığı haberi, çöllü göçebeler arasında hızla yayılmış, millî birlik, devletin güçlendirilmesi gibi yorumlar, eski millî gururu harekete geçirmiştir. İtibarı yükselen Üçjulü Şanüy de sevilen ve sayılan bir devlet başkanına dönüşmüştür.

Rapor edilmeden ve izin alınmadan gerçekleşen rehin alma olayı Çin'i rahatsız etmiş ve eski şanlı şanüylerin davranışlannı andıran Üçjulü Şanüy'e karşı tavır alınmasına neden olsa da imparator Ay-Di olayı kapatmıştır. Çünkü Hunları kızdırmanın neler doğuracağını biliyordu. Parçalanmış Usun'un köle kalıntıları ise Çin'in onlar uğruna Hunlarla karşı karşıya gelmeyeceğini anlayarak ve Üçjulü'nün de Huhanye olmadığını görerek Hunnu'ya sokulmayı bırakmışlardı.

Üçjulü'nün bağımsız tutumu Çin'in kendisine de yansımıştı, toprak istemiyle gelen Çin elçisi, imparatora eli boş dönmüştü. Çin de bu hakareti sessizce sineye çekmişti, çünkü Hunnu'nun bağımlı kalması Çin'nin yararınaydı.

MS 1. yüzyılda Ay-Di'nin ölümüyle taht, çocuğuna kalmıştı ve devleti onun adına yaşlı büyükannesi yönetiyordu. Yaşlı kadının dost bildiği Van Man devleti ele geçiriyor. Çin de ağır bunalımlar yaşamaya başlıyor. Dış ilişkilerine de Van Man'ın etkileri yansımıştı. Van Man, bağlı halkları prenslik statüsüne sokarak tek imparator olma arzusundaydı. Bu

çerçevede Hunnu'ya da elçi gönderek *"Hunnu şanüy si -Hun şanüyün devlet mührü-"* yazan eski mührü elden alarak yerine *"Sin Hunnu Şanüy Çjan -Hun Şanüyün Yeni İşareti-"* yazan mührü vermiş, imparatorun emriyle eski mührü kırmıştır. Bunun üzerine Hun gururu da patlak vermişti.

Şanüy, elçiyi uğurladıktan sonra askerlerini topladı. Hiçbir şeyden haberi olmayan Çin, Hunnu'nun anlaşmadan koptuğunu ve Şofan kalesini kuşattığını şaşkınlıkla öğrendi. Van Man, elçiler gönderip özür dilediyse de durumu artık kontrol altına alamıyordu. Hunnu 50 senelik uykusundan uyanmış ve dostu düşmanı tanır hale gelmişti.

Bu örnek, İç Asya halklarını da cesaretlendirdi ve şiddetinden ötürü katlanmak zorunda kaldıkları Çin'e karşı ayaklanmalar birbirini izledi. İlk protesto sinyali de Hunnu dostu Çesi'den (Turfan) geldi. Prensleri Çin temsilcisi tarafından öldürülen halk, hep birlikte Hunnu'ya sığınmış ve askerleri de Hun ordusuna katılmıştır. Kinle tutuşmakta olan Çesililer, Hun desteğini alınca hemen Batı bölgesi Çin temsilcisinin yerleşim bölgesine saldırmışlar ve karşı koymanın ölümle sonuçlanacağını bilen Çin askerleri de temsilciyi öldürüp Çesililer ve Hunlara katılmışlardır. Kaçak Çin askerlerinin Batı bölgesini başıboş bırakması, ihanet yasalarını gündeme getiriyor, fakat Çinli askerler artık geri dönmeyi ve kan kokulu hâkimlerine teslim olmayı düşünmüyorlardı. Hun halkı ve şanüy, onları kabul etmişti. Kendinden geçmiş Çin yönetimi ne yapacağını şaşırarak ve askerî güçle Hunnu'ya girmenin anlamsız olduğunu da bildiklerinden üst düzey soyların başkanlarını saygın elçilik heyetleriyle Çin'e davet etmiş ve Hunnu şanüyü olabilecek adayı seçmelerini istemiştir. Soylular tepkiyle Çin sarayından ayrılırken, kişiliksiz ve korkak Han'ı resmen yakalayıp zorla Hun şanüyü yapıyor ve eline de Üçjulü'nün fırlatıp attığı "Sin Şanüy Hunnu Çjan" yazılı mührü veriyorlar. Çin'deyken kendisinin ve oğullarının hayatını kurtarmak için Han her şeye evet demiş, ancak Hunnu'ya gelince durumu kanuni şanüy, Üçjulü'ye anlatmış ve Hun ruhlu olduğunu ipatlamıştır. Halkına sadakatinin, Çin'de kalan iki oğlunun hayatına mal olacağını da düşünmemişti.

Bu arada tüm İç Asya ve onunla sınırdaş, Çin'in uzantıları olan bölgelerde Çin'e karşı olan tutum giderek büyümekteydi. Van Man'ın

yıkıcı yeniliklerinin perişan ettiği Çin, artık bağlı bölgelerde asker bulundurmakta zorlanıyordu. Kuvvetini yenilemek için büyük bir ordu oluşturacak ve seferlere çıkacak ekonomik gücü de yoktu. Van Man'ın çıkardığı kanunlar Çin ekonomisini yıkıma sürüklemişti. Çin malları da dış pazarlarda eskisi gibi hızla satılamadığından, alışveriş alanı çökmüş, vergi ve patent sistemi şiddetlenmişti. Bunlar ekonomiyi daha da beter hale getiriyordu. Her gün yapılan rutin, kanlı infazlarsa devletin kendi halkına karşı bir içsavaş yürüttüğü görüntüsünü vererek halkın ruhsal çöküşüne neden oluyordu. Böyle bir durumda Hunnu'yla düşman olmak ölmek gibiydi. Bu nedenle Çin Sarayı, bağrına taş basarak Hunnu'ya tatlı dille yanaşıyor ve kardeşlik anlaşmasının yenilenmesini teklif ediyor. Hunnu da düşünüp taşındıktan sonra özürleri kabul edip anlaşmayı imzalamıştı. Bu anlaşmanın metnini burada verelim ki sonraki olaylarda Çin'in anlaşmaya nasıl sadık kaldığı görülsün: *"Bugünden itibaren ve ebediyen Han ve Hunnu bir ev olacaktır. Nesilden nesile birbirini aldatmayacak, birbirine saldırmayacak, hırsızlık olursa birbirine haber verecek, infaz ve ödüllendirmeleri birlikte yapacaktır. Düşman saldırısında birbirine yardım edecektir. Bu anlaşmayı kim önce bozarsa gökten cezasını alsın ve onun nesilleri soydan soya bu anlaşmanın bozulmasının lanetini yaşasın*." (Yakif çevirisi) Ek olarak, Hunnu'nun kaçak olarak gelen Çin, Uhuan, Usun, Çesi, Yarkend, Kuçi ve diğer halklarını içine almaması ve şanüyün tek isimle anılması da rica halinde anlaşmaya katılmıştı. (Şanüyün Hunca ismi "Nan-Çjiyası" Van Man tarafından telaffuz edilemediğinden Üçjulü onu "Çji" şeklinde kısaltmıştı.)

Böylece, Hun soyluluğunu hediyelerle ele geçirerek Hunnu'yu 15 küçük prenslik bölgesine ayırma planlarını gerçekleştiremeyen Çin imparatoru, tek şanüylü Hunnu'yla eşitlik anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.

Bu işler yürürken, kana bulanmış Van Man, tahtın kanuni varislerinden kiralık katiller ve hâkimler aracılığıyla kurtularak MS 9'da Çin tahtına oturdu. Fakat onu taht sahibi olarak görmeyen Üçjulü Şanüy (küçük de olsa bir kanuni hükümdar vardı), onu Çin hükümdarı olarak kabul etmiyordu. Zaten Van Man, Süan Di (Çin hükümdar soyundan) bile değildi. Soy, gelenek ve statü açısından tahtla hiçbir ilgisi olmayan ve Saray entrikaları sonucu tahta oturan Van Man, Üçjulü Şanüy tarafından

reddedilmişti Anlaşma resmî olarak bozulmasa da Van Man'ın despotik girişimlerinin sonuçlarına günahsız Çin halkı katlanmak zorunda kalmıştı, zira Hun saldırılarıyla Çin sınır bölgeleri harabeye dönüşmeye başlamıştı.

Bu gelişmeler sonucu Hunnu ile Çin'in arası tamamen açılmış ve gerginlik MS 13'e kadar (Üçjulü'nün ölümü) sürmüştür.

Fakat, bu Çin düşmanlığına Hunnu'da herkesin severek katlandığı da söylenemez. Önceki başlıklarda bu konuya değinilmişti. Hunnu'nun soylularına çok sayıda Çinli gelin katılmıştı ve onların çocukları da çocuk ve torun sahibi olduklarından Hunnu'da Çin havasını estirecek durumdaydılar. Üçjulü ölür ölmez bu moral üst seviyeye kadar taşınıyor ve Çin yanlıları başında üst düzey soyluluğu Süybu'nun temsilcisi Süybudan'ın da (Süybu soyu mahkeme başkanlığını ebediyen yürütme hakkına sahipti) bulunduğu bir oluşumla Çin'le barış sloganını gündeme getirerek, Çin tarafından zorla şanüy ilan edilen ve Üçjulü Şanüy tarafından hayatı bağışlanan kişiliksiz Han'ı bulmuş ve onu Üçjulü'nün boşalttığı tahta yerleştirmişti.

Burada Çin akrabalığının üst düzey soyları da kapsamaya başladığı göze çarpmakta ve dönemin Hunlarının eski Hunlar olmadığı görülmektedir. Süybudan (Karaçaylılarda Süybu soyundan olarak çevrilir) Huhanye Şanüy'le evlenmiş, sonra da tahtla birlikte Fuçjuley Şanüy'e geçmiş olan Çin prensesinin kızıyla evliydi. Bu yüzden Çin yanlılığı aileden de gelmekteydi. Süybu soyunun kararına da Hunnu içinde pek az soy karşı çıkabilirdi. Süybu'nun hem askerî gücü hem de otoritesi yüksekti. Bu nedenle Han'ın şanüy olması sindirilmişti.

Fakat içinde otoritesi Süybu soyundan az olmayan (Huyan, Lana, Siolin (Sânbsânçen) soyların da bulunduğu, çoğunluğunu orta sınıf prenslerin oluşturduğu eski Hun Partisi de uykuda değildi. Çin karşıtı esintiler yavaş yavaş rüzgâra dönüşmeye başlıyordu.

Uley-Jodi Şanüy (MS 13-18)

Olayların arasında dolaşarak kendisi fark etmeden karşıt güçlerin elinde oyuncak olan zavallı Han, "Uley" (Ulay) (Karaçay Türkçesinde

uzaylı anlamına gelmektedir) unvanıyla tahta çıkıyor ve Çin'e "jodi" elçiliğini barış dilekleriyle gönderiyor. Çin'e yaltaklanmaya çalışan Uley, Hun sarayında ise kararlı bir davranış göstererek Üçjulü'nün oğluna "Hyu" unvanı vererek tahttan uzaklaştırmış ve görevleri kendi yandaşları arasında dağıtmıştı. Hyu unvanının (üstün prens) sahibi ve tahtın yasal varisi Sutuhuben de kısa bir süre sonra ortadan kaybolmuştu. Burada "korkaklık cinayetin ilk adımıdır" diyen atasözünü hatırlayalım. Kendi gölgesinden bile korkan ve tir tir titreyen bu adam, kişisel dengesizlikleri yüzünden Hunnu tarihinde görülmemiş işlere bulaşmıştır.

Bu adamı şanüy yaparken bir oğlunun hastalanıp öldüğünü, diğerinin ise hâlâ yaşadığını belirten Çin Sarayı, baba duygularını sömürerek, oğlunu vereceği vaadiyle Hunnu'ya Üçjulü döneminde yaptıramadıklarını yaptırıyordu. Beş yıl boyunca keyifli bir yaşam süren Han, oğlunun hayatı tehlikeye girmesin diye Hunları savaştan vazgeçirip durmuştu. Fakat oğlunun çoktan öldürüldüğünü öğrendikten sonra Han dünyadan çekilmişçesine iradeyi kaybetmiş ve Hunnu'yu serbest bırakmıştı. Şanüy yönetiminin zayıflamasıda hemen karşıt görüşlüleri ortaya dökmüştü.

Hun-Çin çatışmalarının tüm şiddetiyle başlamasıyla birlikte fırsatı kaçırmak istemeyen Uhuan, Karaşar, Kuça gibi halk grupları, Çin temsilci ve askerlerini öldürerek Hunnu'ya katılıyorlardı. Hunnuysa Çin sınırlarını çöle dönüştürmeye devam ediyordu.

Üçjulü Şanüy'ün kendine eşit soy statüsü olmayan Van Man hakkındaki ret tutumu, Çin'de ancak yeni yeni gündeme gelmeye başlıyor ve Çin halkı ayaklanıyordu. Baskı ne kadar çok olursa tepki de o kadar şiddetli olur. Bu sadece zaman meselesidir. Baskı uygulayan, er ya da geç karşılığını görür. Tarihte bunun örneklerine çokça rastlanır. Hunnu'da devlet yönetimi, ilerlemiş toplumsal gelişimini baskı altına aldığından patlama yaratmıştı. Çin'de ise eşi görülmemiş baskı ve şiddet, halkın ayaklanmasına neden olmuştur.

"Kırmızı Kaşlılar", "Yeşil Ormanlılar", "Irmakçılar", Lü Süan isyancıları gibi grupların, halkın en alt sınıfından olması dış egemenlik tablosu oluşturma çabasındaki Çin'in kendi halkının yaşamını kolaylaştırma yeteneğinden ne kadar yoksun olduğunu göstermektedir. Sadece Lü Süan isyancıları Han hanedanını temsil ediyorlardı. Geriye kalanların hepsi

halktan oluşmuştu.

Gözü dönmüşçesine şiddete başvuran Van Man ise devlet yönetiminden anlamadığını kanıtlamış, kendini beğenmiş bir adamdı. Hanedan soyundan olmaması da ondan intikam almak isteyen halkın kin duygusunu alevlendiriyordu. Durumun kritik olduğunu gören Çin komutanları örgütlendiler, fakat Van Man'ın ajanları bundan haberdar olunca darağacına yollandılar. Van Man, ayaklanmış halka karşı zindanlardan çıkardığı cinayetçilerden askerî birlikler oluşturup onlara "Vahşi Domuz Saldırısı", "Aslan Dişleri" gibi ürkütücü isimler taksa da hedefine ulaşamıyordu. İsyancılar üzerlerine gönderilen askerî birlikleri yendiler ve Saray şehrine girerek Van Man'ın köle halka özenle yaptırdığı kaleleri, aile mezarlığını ateşe verdiler. Sonunda sevgilisi tarafından ele verilen Van Man öldürülmüş ve Han hanedanından Lü Süan imparator ilan edilerek MS 25'te Gen-Şi ismiyle Çin tahtına çıkarılmıştır.

Fakat, Lü Pen-Tzı başkanlığındaki "Kırmızı Kaşlılar" olanları kabul etmemiş ve kendi başkanlarını (Lü Pen-Tzı da Han hanedanındandı) tahta çıkarmak için güç toplamaya başlamışlardı. Hunlardan da yardım isteyen "Kırmızı Kaşlılar" istedikleri desteği aldılar. Ve Çin Sarayı yine kana bulanıyor, yeni imparator Gen Şi öldürülüyor (MS 27), fakat öldürülen imparatorun aynı ismi taşıyan uzak bir akrabası Lü Sü, Lü Pen-Tzı'nın kuvvetlerini dağıtarak Guan-Udi unvanıyla akrabasının yerine tahta çıkıyor. Bu dönem, "Küçük Han Dönemi" olarak geçmiştir tarihe.

Bu olaylar Çin'de yeni yeni başlarken MS 18'de dünyaya küsmüş Hunnu Şanüyü Han hayata gözlerini yumarak tahtı kardeşi Üy'e bırakmıştı.

Guan-Udi, Çin tahtına oturur oturmaz Hunnu'ya barış anlaşması teklifiyle elçi göndermiş, fakat aldığı ret cevabıyla sarsılmıştı. Hunnu artık bağımlı Hunnu değildi.

Üy Şanüy (MS 18-46)

Üy Şanüy, Hunnu'yu eski şanına götüren, millî gururu her şeyden üstün gören ve Çin düşmanlığıyla tutuşan bir başkan olarak tanımlanabilir. Onun döneminde sadece askerlik değil, diplomasi

alanında da büyük gelişmeler gözlenmiştir. Çin'e haddini bildirmek için sabırsızlanan şanüy, Çin'in Hunnu'ya yaptığı gibi perde arkası yöntemleri kullanarak, Han hanedanıyla uzaktan akraba olan birini bulup onunla destek anlaşması yapmış ve onun Çin tahtına talip olduğunu ilan ederek Çin'in kuzeyinden toprak koparmayı (Sarıbaş toprakları) ve sınırlarını daraltmak zorunda bırakarak Hunnu'dan Çin tarafına geçen toprakları yeniden devletine katmayı başarmıştır. Batı bölgesini (Karaşar, Kuça, Yarkent) tamamen ele geçiren ve çevre halklar arasında da otoritesi yükselen Hunnu'ya Çin imparatoru Guan-Di barış teklifini tekrarlamaktan vazgeçmese de Üy Şanüy ona aldırmadan teklifleri cevapsız bırakarak Çin'i daraltmaya devam ediyordu.

İmparatorun MS 30'da zengin hediyelerle birlikte bir elçilik heyeti göndererek barış anlaşması istediği ve Üy tarafından yine kabul edilmediği tarihî kaynaklardan okunmaktadır. Van Man'ın döneminden kalan iç problemler ve onun dış yansımaları, kudretli Çin'i Hunlara karşı zayıf düşürmüştü. Barış anlaşması Çin'in biraz olsun nefes almasını sağlayacaktı. Çin, içsavaşlar ve sorunlar üzerine yoğunlaşamıyor ve Hun saldırılarını püskürtmeye çalışmakla meşgul oluyordu. Hunlar ise savaş girişimlerini durdurmadan imparatorun askerlerini dağıtmaya devam ediyordu. MS 40'ta tekrar barış isteyen Çin, yine istediği cevabı alamamıştı. Sınır bölgelerindeki halk ise, eski Hun topraklarını asıl sahibine bırakarak, Çin'in içine doğru çekilmeye devam ediyordu. Çin alarm durumunda olsa da yapılabilecek bir şey yoktu; Hunlara karşı koyabilecek askeri mevcut değildi ve oluşturabilmesi de o şartlar altında imkânsızdı.

Hunların yıldırım saldırıları durmaksızın sürmekle birlikte bağımlı halklar da teker teker Çin'den kopmaya devam ediyordu.

Fakat, Hunnu yeniden eski hastalığına tutuldu. Veraset sisteminin eski Hun geleneğine göre düzenlenmesini isteyerek, Huhanye'nin yarı Çinli oğlunun (İtu Çyasi) veliaht ilan edilmesi için Üy Şanüy'e baskı yapmaya başlamıştı. Bu girişimin ne gibi sonuçlar doğuracağını onun yandaşı olan soylara anlatmakta zorlanan Üy, halkını ve kazanılan millî gururunu tekrar Çin'in ayağına götürecek hükümdardan kurtarmak için, Huhanye'nin yarı Çinli oğlu İtu Çjiyasi'yi öldürtmüş ve kendi görüşleri

doğrultusunda yetiştirdiği oğlu Üya-Udadiheu'yu veliaht ilan etmiştir.

Mode dönemini canlandırarak içten çökmüş, başı eğilmiş halkını tekrar eski gururu ve şanına kavuşturan Üy Şanüy, MS 46'da hayata gözlerini yumdu ve iç çelişkilerle dolup taşmaya devam eden Hunnu'yu oğlu Üya-Udadiheu'ya bıraktı.

Udadiheu Şanüy (MS 46)

İtu Çjasi'nin öldürülmesi ve Udadiheu'nun veliaht atanması Hunnu soyluluğu tarafından hâlâ sindirilmiş değildi. Çünkü, MÖ 2. yüzyılın sonunda (Tzuydiheu'nun seçimi, MÖ 101) eski Hunnu seçim kurallarına geçilerek tahtın babadan oğula değil, büyük kardeşten küçüğe ve amcadan yeğene geçmesi kabul edilmişti. Soyluluk Üy Şanüy'ün bu geleneği tekrar göz ardı etmesine açıkça müdahale edemese de içten tepkiliydi. Üy'ün neden böyle yapmak zorunda kaldığı ise halkın ancak küçük bir kısmı tarafından anlaşılıyordu. Bunlar Hunnu'yu yarı Çinlilerin eline teslim etmenin ne gibi sonuçlar doğuracağını biliyorlardı. Üy de bunu düşünerek, oğlunu tahta oturtmak için değil, o kadar kan ve mücadeleyle elde edilen topraklarını, yerine gelmiş millî gururunu ve Hun halkını koruyabilmesi için oğlunu tahta bırakmıştı. Udadiheu'nun tahta çıkmasıyla fısıltı harekete geçmişti ve eski Hun Partisi eskiden olduğu gibi sözle işin bir arada olduğunu kanıtlamakta zorlanıyordu ve giderek, üst düzey soyların içinde yarı Çinli nesillerin yetişmesine bağlı olarak, Çin yandaşlığına kaymaya devam ediyordu. Yaşanan olaylar neticesinde eski Hun Partisi'nin temelinde şu kesimler bulunuyordu:

-Muhafazakâr Kitle: Şanüy yönetiminin kaldırılmasından ve Hunnu'nun eski sistemle yönetilmesinden yana olanlar.

-Üst Düzey Soyluluk: Üst düzey soyluluğun şanüy görevini üzerine almasını ve yönetimin tek elde toplanmasını savunan ve kandan gelen soyluluğu temsil eden soylar.

-Savaş Kitlesi: "At sırtında savaşma ve halklara egemen olma" sloganıyla devleti bir ordu topluluğu düzenine geçirmek isteyenler.

-Barış Kitlesi: Çin'e teslim olmadan barış anlaşması çerçevesinde rahat bir hayata kavuşmak isteyenler.

-Çin Yanlıları: Hunnu'nun bağımlı statüsüne geçmesini ve Çin devletine ebediyen katılmasını isteyenler.

Bazı tarihi kaynaklarda bunlar ayrı parti ve kitleler olarak geçseler de bu doğru bir yorum sayılmaz. Zira o dönemde Hunnu'da parti olarak adlandırılabilecek tek bir oluşum vardı; Soylar Birliği Başkanları Kurulu ve danışman kolu olan Yaşlılar Kurultayı. MÖ zamanların sosyal kitleşmeleri artık tamamen unutulmuştu. Resmî olarak parti diye adlandırılabilecek başka bir kitle yoktu. Saray çevresi de (Köşk Partisi) bir kitleden ibaretti. Bunların hepsi Soylar Birliği'nde görüşlerini ileri sürüyorlardı. Hun Partisi'nin yönelimi, etkili olan grubun görüşleri doğrultusunda değişiyordu. Mode, Tzuydiheu, Üçjulü, Üy dönemlerinde savaş kitlesi üstündü; Tuuman gibi kişiliksiz şanüylerin dönemlerindeyse Çin yanlılarının sözü geçiyordu. Han dönemi Çin'e bağlanmak, devlet olmaktan kurtulmak ve rahat bir hayat yaşamak isteyenlerin dönemiydi. Bu kitleler şanüy sarayının tutumuna göre öne çıkıyor veya arkada kalıyordu. Ve hepsi de bir tek Hun Partisi'nin (Soylar Birliği Başkanları) içinde barınıyordu.

İşte, Eski Hun Partisi içinde bu kitleleri barındırıyor ve artık kendi ismini temsil etmiyordu. Bu nedenle Hunnu böyle bir dönemde eski seçim geleneklerine bırakılamazdı. Zira, kanunen ilk iki sırayı paylaşan veliahtların ikisi de yarı Çinliydi. Üy Şanüy hayatını verdiği devletinin yeniden Çin'e yem olmasını istememişti.

Udadiheu Şanüy'ün tahta çıkmasından sonra Hunnu'da neler yaşandığı bilinmiyor, tarihî kaynaklar bu konuda susuyor. Fakat bu şanüyün babasının hemen ardından hayata veda etmesi düşündürücüdür.

Böylece Udadiheu MS 46'da ölmüş, tahta kardeşi Üya-Punu geçmiş ve şanüylük göreviyle birlikte iç ve dış olumsuzlukların ağırlığını omuzlarına almıştır.

Üya-Punu Şanüy (MS 46-?)

Üya-Punu Şanüy görevine başlar başlamaz nedenlerini bilemediğimiz (belki de Eski Hun Partisindeki barış kitlesinin baskısıyla) "Barış ve

Akrabalık Anlaşması" teklifiyle Çin'e bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu şanüyün babasının tutumundan kaymasının ciddi sebepleri vardı. Üçjulü Şanüy'ün oğlu Biy, İtü-Çjiasi'nin ölümünden sonra bir numaralı veliaht olmuştu, bu nedenle arkasındaki Çin'e bağlanmanın Hunnu için fırsat olduğunu düşünen soylar, onun tahta çıkması ve Hunnu'nun tekrar Çin'e bağlanmasından yanaydı. Bu baskının ciddi olduğunu gören, kendine de diğer kitlelerden destek bulamayan Punu, ortalığı yatıştırma amacıyla belki de bağlanma değil barış konusunu öne sürmüştü. Barış hem Çin yanlılarını hem muhafazakârları susturacak, şanüye de zaman kazandıracak bir girişimdi.

Punu Şanüy, dış ilişkilerde sorun yaşanmamasına önem veriyordu, zira babasının bıraktığı miras her an düşman çevre halklar tarafından yine Hunnu'dan alınabilirdi. MS 46'daysa Hunnu'dan koparılmış topraklar geri alınmış, Çin barış anlaşması teklifiyle birkaç defa babasına gelmiş fakat reddedilmişti. Hunnu'nun otoritesi yükselmişti. Halkların Çin'den kopup Hunnu bağlılığını tercih ettikleri bir dönemdi. Dolayısıyla Hunnu'nun konumunu bu kazanılmış alanlar arasında kalıcı kılmak için, iç sorunlarda yatıştırma politikası izleyerek, tüm gücünü dış ilişkilere vermesi gerektirmekteydi. Punu Şanüy de bunu yapmaktaydı, iç çekişmelerin elini kolunu bağlaması Hunnu'nun dışa karşı zayıf düşmesine neden olabilirdi. Çin tüm hırsı ve gücüyle kendinden kopan halkları asker gücüyle ve kanlı bir biçimde tekrar kendine bağlamak, kendi etki alanına sokmak istiyordu. Bu da Hunnu'nun kazandıklarını tehlikeye sokacaktı. Punu için bu dönemde en önemli olan da Batı bölgesinde etkisini sürdürebilmekti. Çin'in Hunnu'yla yaptığı alışverişi durdurması sonucu yün ve kâğıt kumaşlar sadece Batı bölgesinden (Hotan) alınabiliyordu. Çin sınır pazarları kadar olmasa da Usun, Kuça, Yarkent, Ülyerek, Kaşgar, Şanşan, Karaşar, Hami ve onlara bağlı bölgelerde alışveriş yapılabiliyordu. Batı bölgesindeki bu küçük devletlerden ikisi -Usun ve Yarkent- tamamen Çin'in avcunda sayılırdı ama geriye kalanlar Çin'e nefret duyuyorlar, Hunnu'ya ise sıcak davranıyorlardı. Tarbagatay'ın arkasındaki bölgede sözünü geçiren bir devlet olan Kangüy de Hun dostuydu. Batı bölgesinin önemi stratejik olarak büyüktü. İç Asya'nın Orta (Dış) Asya'ya açıldığı kapıydı. Çin bu nedenle kendisi iç ayaklanmalarla boğuşurken bile son gücüyle Batı

bölgesine hâkim olma duygularından vazgeçmiyordu. Bir Hunnu bir Çin eline geçmekten bıkmış Batı bölgesi halkları da MS 1. yüzyılın başında ciddi bir seçim yapma aşamasındaydı. Kendi aralarında birleşemediklerinden Çin'e ve Hunnu'ya karşı koyamıyorlardı, bağımsızlık isteyecek güçleri de yoktu. Bu durumda sivil halka şiddet uygulamayan, kardeşçe davranan Hunlar, kibirli ve her an kan dökerek cezalandırmayı tercih eden Çin'den daha yakındı. Punu da bu morali Hunnu yararına çekmek ve Batı'da tutunmak isteğindeydi. Punu MS 46'da tahta çıktığında Çesi'den yardım çağrısı geldi. Çin'in ömürlük destekçisi Yarkent prensi Han, burayı ele geçirmişti. Punu, askerini gönderiyor ve Şanşan, Hunlara geçiyordu. Kuça'da ise bütün halk ayaklanmış ve Hunlarla omuz omuza savaşarak nefret ettikleri Yarkentlilerden kurtulup Hun egemenliğine geçmişlerdi.

Böylece Hunnu, Batı bölgesinin kuzeydoğusunu etkisi altına alıyordu. Fakat bu yeterli değildi, Çin destekli Yarkent prensi Han, Davan'a (Fergana) kadar savaşla sokulmuştu ve patronu Çin engel olmasa burayı ele geçirebilirdi de. Ama Çin, Kangüy'den çekiniyordu. Bu taraflarda kol gezmek isteyen hayal kırıklığına uğrayabilirdi. Kangüy devleti, Ugr, Üyecji, Alan-Sarmatların devleti Yantsay ve Parfyanlarla dostça ilişkiler içindeydi. Bu halklar savaş çağrısına hayır demezlerdi. Argamak atlar bulmak isteğiyle Davan'an giden ve mahvolarak dönen U Di askerinin yaşadıkları, Çin hafızasından silinmemişti. Bu bölgenin halkı, Çin'le işbirliği yapacak ya da Çin egemenliğine girecek bir halk değildi. Bu nedenle Yarkent prensi Han'ın bu bölgeye sokulması, kendi çevresine karşı bir güç gösterisinden ibaretti.

Doğuda da önemli gelişmeler vardı. Hunlara karşı her zaman kıskanç bir tutum sergileyen ve duruma göre güçlünün yanında savaşarak kendini geliştiren kardeşler Moğol halkı Uhuan ve Syanbiyler, Hunnu'nun güçlenmesinden pek memnun olmasa da Batı bölgesinin morali onlara da yansımıştı. MS 46-47 yıllarında Hunlarla birlikte defalarca Çin'e saldırmışlardı. Ama Bi'nin (Üçjülü şanüyün oğlu Biy Hunnu'dan yandaş halkını çekip Çin'e vermişti) tekrar Çin'e bağlı "Güney Hunnu" devletini canlandırması ve onun arkasındaki soyların Çin'e geçmesi Hunların itibarını zedelediğinden, Uhuan ve Syanbiyler, Kuzey Hunları'ndan ayrılarak başka bir tarafa da katılmadan durumu değerlendirme

dönemine girmişlerdi. Bu halklar Hunlar gibi "dostluk ve dürüstlük" adına, fayda içermeyen savaşlara girmezlerdi. Bir gün dost olsalar da başka gün menfaatları için yaylarını dostlarına çekebiliyorlardı. Uhuan ve Syanbiylerin Hunnu'dan kopması iyiye işaret değildi. Bu yeni oluşmuş halk, İç Asya'daki gizli morali kendi davranışında dışa vuran bir halktı. Hunnu'nun itibarı düşmekteydi. Punu da, bunu kurtarmak için elinden geleni yapıyordu. Bir taraftan iç dengeleri tutmakla uğraşırken, bir diğer taraftan da dıştan gelen saldırıları püskürtmeye çalışarak Hunnu'nun sallanmasını durduracak çareyi aramaktaydı.

Güney Hunnu'da tatlıyla beslenen Biy Şanüy, Kuzey Hunnu'nun varlığını içine sindiremiyordu. Çin, önerileri doğrultusunda MS 49'da Kuzey Hunlara saldırarak şanüy köşkü ve Doğulu Çjuki Prens bölgesini harabeye dönüştürmüştü. Onurlu bir şekilde topraklarını sonuna kadar korumaya çalışan Kuzey Hunları, hazırlıklı gelen Biy'in kardeşi Mo'nun askerî baskısına dayanamadılar ve Punu Şanüy halkıyla birlikte her şanüyün zor zamanlarda sığındığı Hunların baba ocağı Halha'ya taşındı. Sonuçta Üy Şanüy'ün kişiliği, aklı ve cesaretiyle çevre halklardan geri alınan Hun toprakları Hun ismini lekeleyen Çin kölesi Biy'e ve onun yandaşları Güney Hunlarına kalmıştı.

Çin de Hunlara kendi eliyle kendini öldürterek son vuruşu yapmak için uygun zamanı kollamaktaydı. Olup biteni dört gözle izleyen çevre halklar da hangi tarafı tutacaklarını düşünüyorlardı. Uhuan ve Syanbiyler, Çin ve Hunnu'yu aynı derecede sevmedikleri için kendilerini toprak ve mal sahibi yapacak fırsattan kaçınmazlardı. Bu nedenle Kuzey şanüyünün Halha'ya çekilmesi, onunla ileride başa çıkılabilineceğinin göstergesiydi. Güney Hunları ise artık saygın bir halk olmasalar da Çin'le birlikte karşı koyulmaz bir güçtü. Fakat yaşanan olaylar Uhuan ve Syanbiyleri cesaretlendiriyor, onlar da havalara girerek Bi'nin halkıyla birlikte Çin'e geçmesinden sonra iki taraftaki Hunların birbirine girmesi için düşman muamelesi yapmaya başlıyorlardı. Çünkü iki Hunnu'nun birbirine girmesi ve Bi'nin Çin desteğiyle kardeşlerini katletmesi onların şansını da arttırmaktaydı.

Hunnu'ya bağlı durumdaki Uhuanlar (Syanbiyler) ayaklanmış ve şiddetli bir savaşla Hun temsilcisi ve askerlerini topraklarından

atmışlardı. Peşinden de Çin'e haber göndererek Hunları mahvetmekte yardımcı olacaklarını belirtmişlerdi. Çin için bu, zafer belirtisiydi, zira Güney Hunnu da bunu istiyordu. Çin elinden gelen yardımı yaparak Syanbiyleri savaşa hazırlıyor ve Kuzey Hunnu ile Syanbiy arasında ilk büyük savaş başlıyordu. Olaylar MS 50 yıllarında gelişmiştir ve tamamen mahvedilmiş soylar, çaresizlikten Çin'e kaçanlar hakkındaki kısıtlı bilgilerde Kuzey Hunların ne yaşadığı okunmaktadır. İnsani duygu sınırlarını aşan şiddetle savaşan Syanbiyler, MS 58'de Hunları Mançurya'dan attı. Çin ise dünkü düşmanı Syanbiyleri desteksiz bırakmadığı gibi kışkırtıcı danışmanlığıyla da başarılı oluyordu. Tarihten okunduğuna göre MS 1. yüzyılın ortasındaki olaylar sanki programlanmış gibidir. Syanbiy saldırısından yeni çıkan Kuzey Hunları, hemen kendi halkı Güney Hunnu'nun saldırısını göğüslemek zorunda kalıyordu. Güç toplama ve hazırlanma zamanı bulamamışlardı.

Biy MS 55'te ölmüş olsa da onun yerine geçen Mo, Han, Di, Çjan, Su, hepsi de Bi'nin tutumundaki "jodiler"di. Kuzey Hunnu'ya karşı düşmanlık da patronları Çin tarafından körüklenmeye devam ediyordu.

MS 73 yılında Çin'in yeni taht sahibi Min-Di, Hunlara karşı sefer düzenlemiş, Güney Hunnu da onlara katılmıştı. Fakat sürekli savaşlar sonucu tamamen yıpranmış olan Kuzey Hunları, savaşa girmeden çekilmişlerdir. Bu olay Syanbiylerin ciddi bir savaşı düşünmeye başlamalarına neden olmuştur.

Bu arada Kuzey Hunlar geçim sıkıntısı çekiyordu. Çin sınır pazarları kapatılmıştı. Çevre halklar da Çin'e bağlanarak kendilerini alçaltan parçalanan ve kardeş kanına bulanmış Hunlardan kopuyorlardı. Durum ağırdı. Batı bölgesi kopuyordu. Bu dönemde Çin de sadece Hunlarla uğraşmıyordu. Kyanlar MS 33'te başlattıkları bağımsızlık mücadelesini Tangut halkının da katılımıyla MS 78'de bitirmiş ve Çin onların bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Tibet dağlıları Kyanlar ve Tangutlar artık Kukunor gölünün çevresinde ve Nanşan bölgesinde bağımsız topraklara sahiptiler. Hunnu'nun utanç verici biçimde Çin'e bağlandığını duyan Batı bölgesi halkları dış ilişkilerini hızla gözden geçirmeye başlıyor, Çin de durumu değerlendirmekte gecikmiyordu.

MS 73'te Çinliler Hamiyi ele geçirdiler. Bunu Şanşan izledi. Her zaman

Hunlara dost olan Hotan da durumu gözden geçirip Çin'e bağlandı.

Hunlar bu olaylar karşısında son güçlerini toplayıp Kuça'ya Hun temsilcisi ve asker yerleştirdiler. Batı bölgesini tamamen kaybetmek, Kuzey Hunnu'yu dara sokacaktı. Batı tarafından gelen kumaş ve pamuklu ürünler Hunlar için ekmek kadar değerliydi. Çünkü Çin pazarları artık yoktu. Kuça'daki Hun temsilcisi de Çin'e yakın durmaya başlayan Kaşgar'ı ele geçirip başına da Kuçalı bir gözlemci koymuştu. Fakat bu uzun sürmemiş, MS 74'te Kaşgar, Çin'e geçmiş ve böylece Çesi tamamen Çin'e bağlanmıştır. Hunlar MS 75'te Aksu, Kuça ve Çesi ile birlikte Kaşgar'ı tekrar ele geçirdilerse de Çin MS 76'da buraları Hunlardan koparmıştı.

Bu olaya sinirlenen Hunlar, Hami'de konuşlanan Çin askerini darmadağın ettiler. Hunnu'ya bağlı Kuça ve Kangüyler de Çin'in, Batı bölgesindeki serbest hareketlerini engelliyordu. Usunlar parçalanmış da olsa burada kalan Çin karışımlı kısım, Çin için tutunacak daldı ve Çin imparatoru destek istemek için Usun'a elçi göndermiş fakat Kaşgar'da rehin kalan elçilik heyeti, yüksek görevini yerine getirememiştir. Bu arada Kangüy'den de destek alan Kaşgar'daki Çin'e karşı ayaklanma, yarım yıl sürmüştür. Bu olayda tarihçiler tarafından Üyecjiler de dile getirilmektedir. Onlar Kangüylere söz geçirmiş, Batı bölgesindeki Çin askeri ve komutan Ban Çao, canını ve itibarını kurtarmıştır.

Bu döneme ait kısıtlı ve karışık tarihî kaynaklarda, dönemin halklarında arı yuvasındaki gibi bir hareketlilik, dost ve düşmanlık gözlenmektedir. Bu davranışların doğurduğu savaşlar da bölgeyi sarsmaktaydı. MS 70-85 arasında Kuzey Hunnu Batı bölgesindeki etkisini kaybetmiş, doğudan Syanbiyler, güneyden de Çin'e bağlanmış kendi halkı tarafından sıkıştırılmıştı. Devlet sürekli savaş halinde olduğundan eski düzen devre dışı kalmış, askerî başkanlık en tepeye çıkmıştır. Toplumda da askerî kanun ve ilişkilerin üstün geldiği gözlenmektedir. Kuzey Hunnu'da kalmış soylular ve eski Hun geleneklerini savunan orta düzey soylar buna katlanamadığından iç çelişkiler yine ortaya çıkmıştı. Hunnu, trajik sonuna doğru sürükleniyordu, patlama da gecikmedi. Artık malı ve halkıyla Çin'e geçen soylar vardı. Moral çöküntüsü devletin üzerinde kara bulut gibi duruyordu. Tam bu dönemde ortaya çıkan Dinlinler, kuzeyde

rahatsız olaylar yaşatıyor, Hagaslar olaylara bağlı tepki vermeye hazırlanıyor, Syanbiyler ise Çin'le her tür işbirliğini içeren bir anlaşma yapıyordu.

Dört taraftan tamamen ablukaya alınan Kuzey Hunnu, MS 80-85 yıllarında yetmişten fazla soyunu kaybetti. Onlar da öncekiler gibi kalabalık halkları ve mallarıyla Çin'e geçmişlerdi.

Güney Hunnu ise düşmandan beter bir tutumla, zayıf düşmüş Kuzeyli kardeşlerine MS 86'da Şiga önderliğinde büyük bir saldırı düzenliyor ve birkaç Hun yerleşim bölgesini şiddetle yağmalıyor.

Kuzey Hunnu halkı şaşkınlık içindeydi. Bu olaydan sonra Hunlar, Güney Hunnu'nun artık onlara yabancı olduğunun ve yollarının ebediyen ayrıldığının farkına varmışlardı. Böylece düşman çemberi daralmaya devam ediyor, sıkışıp kalan Kuzey Hunnu da sıcak çatışmalar arasında ne yapacağını düşünüyordu.

Ülü Şanüy (MS ?-87)

Ülü Şanüy'ün tahta ne zaman ve nasıl çıktığı tartışılır olsa da kişiliği hakkında bir şey söylenemez. Kuzey Hunnu'nun en zor yıllarında halkının acısını sonuna kadar paylaşan ve hayatını acıklı bir ölümle noktalayan bu cesur adam, Hun tarihinde Çjicji gibi millî gururu için kendini feda eden kişiydi. Punu Şanüy'ün ne zaman tahttan ayrıldığı tarihe çelişkili bilgilerle geçse de olaylarda ismi geçtiğine göre halkının başında MS 52'ye kadar kaldığı kesindir. Çünkü bu yılda Çin'e barış anlaşması amacıyla elçi göndermiş ve cevap alamamıştır. Sonraki olaylarda ise ismi geçmediğinden Punu'nun MS 46'dan MS 52'ye kadar tahtta kaldığı düşünülebilir.

Punu'yla Ülü'nün arasında başka kişiler de tahta çıkmış olabilir. Fakat Çin artık Hunnu olarak sadece bağımlı Hunnu'yu kabul ettiği için tarih yazarları Kuzey Hunnu'yu yazmamışlardır.

Bu nedenle olaylarda ismi geçtiğine göre Ülü Şanüy'ün hükümdarlığı, 65-70'lerde başlamış olabilir. Yine de bu konudaki soru işaretleri silinmemiştir. Ülü'nün artık şanüy olduğunun kanıtı olarak Gilus soyu başkanının halkıyla birlikte Çin'e geçmesi gösterilebilir (MS 66-70 arası).

O dönemde artık tecrübeli bir hükümdar olan Ülü, halk tarafından sevilmiş ve sayılmıştır.

Ülü söylendiği gibi devletinin mahvolmasından önce halkının başına geçmiş ve Çin'in Kuzey Hunnu'ya karşı halklar birliği oluşturduğu bir dönemde mücadele etmişti.

Kuzey Hunnu MS 75-85 arasında düşmanlarının ortak olup tamamen mahvetmeye çalıştığı bir halk haline gelmişti. Kuzeyden akraba Dinlinler, doğudan Syanbiyler, güneyden Güney Hunları, batıdan da Siyuy kabilesinin saldırıları altındaydı. Ülü Şanüy, dört yönde de cephe oluşturamadığından bir yerden bir yere taşınarak, düşmanları tek tek yakalayıp vurarak, durumu idare etmeye ve halkını kurtarmaya çalışıyordu. Fakat kendi aralarında anlaşmış olan düşmanlar Hunnu'yu yok etme planlarını tüm hızıyla sürdürmekteydi.

Halkın ihtiyaçları çok fazla olduğundan Ülü Şanüy, MS 84'te düşman Çin'e başvurarak kumaş satın almak istediğini belirtmiş ancak Çin bu isteği geçiştirmişti. Alışveriş için diğer yerlere de mal sürmek tehlikeliydi. Yollarda haydutların saldırısına uğranabilirdi. Onları korumak için asker göndermek gerekiyordu. Hunnu'daysa asker azalmıştı. Çin'e teslim olan yetmiş üç soy halkını ve malını da götürmüştü. Ülü Şanüy eldeki askerini de düşman saldırısına karşı tutuyordu.

Çin'in Hunlara karşı çevre halklardan oluşturduğu koalisyon hızla çalışmaya başladı, koalisyonun en gözde yerinde de Güney Hunnu yer alıyordu.

MS 87'de Çin tarafından desteklenen Syanbiyler, Kuzey Hunnu'nun doğusundan girerek yorgun ve az sayıdaki Kuzey Hun askerine saldırmıştır. Kuzey Hunları kahramanca savaşsalar da daha kalabalık olan Syanbiyler, Hunları darmadağın etmiş ve Ülü Şanüy'ü de yakalayıp diri diri derisini yüzmüşlerdir. Bu şiddetlerini halktan da esirgememişler, esir ve mal alarak gitmişlerdir. Koalisyon ortakları da halkın bu millî trajediden sonra kendiliğinden Çin'e akın edeceğini biliyordu. Zira onların değerli başkanları ve halkına baba olan Ülü Şanüy artık yoktu. Gerçekten de millet gördüğü şiddetin şokuyla Çin'e akın etmiş ve 58 soy

200.000 insan, 8.000 asker Çin'e geçmiştir. Kuzey Hunnu yaralarını iyileştiremeden MS 88'de Halha çekirge istilasına uğruyor ve Hunlar artık ekmek de bulamaz oluyorlar. Çevre halklar da Çin ve Güney Hunnu koalisyonuna girdiklerinden Hunnu'yla alışveriş yapamıyorlardı. Güney Hunnu'nun jodi şanüyü Tuntuha, MS 88'de kendi halkına az da olsa acımadan, son güçleriyle direnmeye çalışan kardeşlerine karşı Çin kraliçesiyle (küçük He-Di'nin yerine hükümdar olan) Kuzey Hunlarını tamamen ortadan kaldırmak için anlaşmaya varmıştı. MS 89'da başta Çin askeri olmak üzere diğer koalisyon ortaklarının da katılımıyla oluşturulan ordu, Kuzey Hunnu'yu basıyor, kesintisiz savaşların ve yoksulluğun güçsüzleştirdiği Hunlar, savaşı kaybetmelerine, askerin ve halkın bir kısmının (200.000 kişi) esir düşmesine rağmen topraklarını korumayı başarıyorlar.

MS 90'da Güney Hunnu'dan Şigı (Şiga) Kuzey Hunlarına saldırdı ve Kuzeyliler sayıları az olsa da Çinlileşmiş Güneylilerle çatışmaya girdi. Asker sayısı fazla olan Şigı savaşı kazandı, Hun şanüyü ise kaçarak kurtuldu.

MS 91'de Kuzey Hunları Çin saldırısına uğradı. Yine çok sayıda mal ve insan esir düştü. Kesintisiz saldırılar devam ederken devletin iç durumu da zordaydı.

MS 92 ya da 93'te Kuzey Hunnu'nun Ülü'den sonraki şanüyü onun kardeşi Uyçugan milletini mahvolmaktan kurtarmak için Çin'le barış anlaşması yapmak istiyordu. Fakat bu işte aracı olarak imparatora giden Çinli aydın, kısa zamanda hayata veda etti. Uyçugan ise anlaşma yapmak için davet edilmiş ve askeriyle birlikte öldürülmüştü.

KUZEY HUNNU

Huyan Hükümdarlığı

Çin'in Kuzey Hunnu'ya karşı kurduğu koalisyona katılan çevre halkların, anlaşma gereği Kuzey Hunnu'yu yok edinceye kadar savaşmaya devam edecekleri ortadaydı.

Kan akrabaları Kuzey Dinlinler bile Çin'le anlaşmışlardı. Öz kardeşleri Güney Hunnu ise Çin'in çırağıydı. Beslenme zorluğu, doğal felaketler, halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanamaması, sürülerin Güney Hunnu ve Uhuanlar tarafından çalınması, kendini koruma imkânlarını azaltıyor ve ciddi bir karar vermeye zorluyordu.

Bu nedenle halk, eskiden olduğu gibi soy başkanlarıyla bir araya toplanmış, eski kandan gelen soyluluğun temsilcisi olan soyun tecrübesi ve yenilgisiz millî tutumuna güvenerek Si Lüan Di soyunu tahttan indirerek yerine Huyan (Koyan) soyunu hükümdar yapmıştır.

Hunnu'nun kandan gelen soyluluğu temsil eden dört soyundan biri olan Huyan (Koyan) soyunun ilk şanüyü göreve gelmiştir. Böylece MS 93-95 yıllarında Si Lüan Di hanedanı, yerini kansız, entrikasız ve savaşsız bir biçimde Huyan (Koyan) hanedanına bırakmıştır.

Hunnu devleti çok kan kaybetmiş, halkı esir alınmış ya da kendi isteğiyle diğer halklara geçmiş, öldürülmüş, askerleri darmadağın edilmiş de olsa Çin egemenliğinde başı eğik yaşamaktansa şerefiyle ölmek isteyenler çoğunluktaydı. Kalarak kaderini denemek isteyenler ayrılmış (Yedi Su, Üeban), geriye kalanlar ise şanüyün etrafında toplanıp Tanrı'ya ve şanslarına güvenerek belirsiz kaderin getireceklerini yaşamak üzere yola çıkmışlardı.

Tarihte bilindiği gibi, kimsenin onları izleyemeyeceği Altay ve Tyan-Şan dağlarının üzerinden Batı'ya gittiler. Ve Karaganda toprakları onlara kaybettikleri gücü kazandırmış, yerli halk da yaralarını sarmıştı.

Fakat "uçan atlılar" tarihten görüldüğü gibi uzun süre dinlenmediler.

MS 104'te Çin tarihi kayıtlarına göre Kuzey Hunnu'dan barış anlaşması teklifiyle bir elçilik gelmiş ve şaşıran imparator bu teklifi cevapsız bırakmıştı.

MS 105'te Kuzey Hunnu yine anlaşma teklifiyle Çin'e elçi gönderiyor ve buna da suskunlukla cevap veriliyor. Kuzey Hunlarının öldüğünü sanan Çin, onların elçilik gönderecek kadar güçlendiklerinin farkında değildi. Ban Çao'nun Batı Bölgesi'ni tamamen ele geçirmesi ve İç Asya'da tek egemen olmanın mutluluğunu yaşayan Çin imparatoru, durumu öğrenmek için alarma geçiyor. Batı bölgesi'nin tamamen Hun elinde olduğunu öğrenmiş ve soruşturma açmış imparator, Batı bölgesi halklarının Çin'e karşı ayaklandıkları sonucu Hunların hâkimiyeti ele geçirdiklerini ve orada hayatta kalan Çin askerlerinin aceleyle geri çekilmekte olduğunu şaşkınlıkta öğreniyor.

Kuzey Hunnu'nun yeni toprakları Barkul gölünden Kaspiy (Batı Denizi, Hazar Denizi) ve Aral denizlerine kadar uzanmaktaydı. Batı bölgesi ve Batı Sibirya da bu topraklara katılarak, Kuzey Hunnu kudretli bir devlet haline gelmişti. Çin imparatorlarının Van (kral) diye hitap etmek zorunda kaldıkları Huyan soyu da şanüy tahtındaydı.

Kuzey Hunnu'nun yaşadığı ve arenaya çıkıp Batı bölgesinde Çin'in kibirini kırdığı haberi, İç Asya halklarını da harekete geçirmişti. Kuzeyliler gittikten sonra Çin kendisinin tek egemen haline geldiğinden emin olduğu için eski koalisyon ortaklarına köle gibi davranmaya başlamıştı. Bu nedenle çevre halklar ve utanca gömülmüş, kardeş kanına bulanmış Güney Hunnu halkı da "bağlılığın" ne olduğunu anlamıştı. Devletle halk arasındaki en doğru ilişkinin sınır tanımaz bir şiddet olduğunu sanan Çin'den halklar birer birer kopuyor, Uhuan ve Syanbiyler de Çin'le yaptıkları barış anlaşmasını bozarak Çin sınırlarını talan etmeye devam ediyordu.

Çin'in önde gelen işbirlikçisi Güney Hunnu da alçalmanın ne olduğunu anlamıştı. Çin temsilcisinin karşısında yere kadar eğilen şanüy, "jodi" unvanları, dayak, kadın ve çocukların atlara bağlanıp sürüklenmesi, hakaret ve alçaltma, bunların hepsi Çin cennetinin tablolanydı. Güney Hunnu içini çekerek, zamanı geri getirmenin imkânsız olduğunu bilerek her gün kardeşlerine yaptıklarının acısını ödüyordu.

Uhuan ve Syanbiyler MS 98'den MS 134'e kadar Çin'le savaşmışlar ve eski patronlarını toplumsal komaya sokmuşlardı. Zira onların savaş yöntemleri Çin uzmanlığından daha beterdi. Canlı canlı deri yüzmek, diğer işkencelerin yanında basit kalıyordu. Bu askerlerin içinde MS 1. yüzyılın sonunda Syanbiylerin Kuzey Hunnu'yu altüst ettiği zaman, esir alınıp zorla Syanbiyleştirilen 100.000 Hun ailesinin de bulunduğunu göz önüne alan Çin, Syanbiy ve Uhuan askerini güçle durduramayacağının farkına vardı. Bunun üzerine Çin, eski yöntemine başvurdu ve elçiler, tatlılar, ipekler, kâğıt kumaşı, aynalar, tabaklar ve Çin'in baş zenginliği olan ağzından bal akan diplomasi uzmanları Uhuan halkını da Güney Hunları gibi parmağında oynatmaya başladı. Sonunda MS 144'te dost olmayı başardılar. Böylece Hunlar gibi bu iki kan kardeş de (Syanbiy ve Uhuanlar), karşı cephelerde yer almak zorunda kalıyordu. Çin ise kendi askerini harcamadan Syanbiy saldırılarına karşı "dost" Uhuan'ı koyuyordu. Halklar arasındaki pozisyonu tamamen zayıflamış Çin için bu dostluk anlaşması çok önemliydi. Zira Güney Hunnu'daki ayaklanmalar (MS 93-100); MS 103'te Kuzey Hunlarının Siyuy'u ele geçirmesi; Çin'in eski dostu (Tsin dönemi) Üyecjilerin Kaşgarla anlaşarak onlara savaş açması; Güney Hunnu'dan kopan büyük bir halk kitlesinin Kuzey Hunnu'ya katılması; MS 120'de yaşanan Syanbiy savaşı ve Çin'in darmadağın oluşu; MS 123-124'te Güney Hunnu'nun Syanbiyler tarafından şiddetle vurulması; MS 127'den itibaren süreğen hale gelen Kyan ayaklanmaları; MS 127'de başkaldıran Batı bölgesine düzenlenen seferler; MS 132'de yapılan Syanbiy-Çin yıpratıcı savaşı; MS 135'te Çesi'den Kuzey Hunları tarafından atılması; MS 140'ta Güney Hunnu'daki şiddetli ayaklanma, Uhuan ve Tangutların onlara destek olması; MS 151'den itibaren Batı bölgesindeki Hami, Çesi, Hotan gibi halkların tamamen Hun egemenliğine geçmesi, bunların hepsi Çin devletini zayıf düşüren etkenlerdi. Artık ağır gelen masrafların yanı sıra, durum millî moralin çöküşüne yol açarak iç davranışları tehlikeye sokuyordu. Batı bölgesi stratejik olarak Çin'e nefes kadar lazım olsa da artık oraya sokulmanın imkânı yoktu. MS 112'de Hami'ye sokulmaya kalkıştığı zaman Kuzey Hunları tarafından nasıl ağır bir ders aldığını hatırlıyordu. Devletin savaşı kaldıracak durumda olmadığını bildiğinden MS 112-115 yıllarında eski düşmanı Sarıbaş Dilere (Güney Diler *'Ban-Jun' "Tanrı askeri"* denen cesurlar. *Grumm-Grjimaylo "Batı Moğolya ve Uryanhay*

Bölgesi") yalvarıp onların ve Üyecji kısımlarının katılımıyla Batı bölgesine tekrar nasıl sokulduğunu unutmamıştı. Şimdi ise verilen tüm mücadele boşunaydı. Zira çilelerden geçerek çelik gibi bir millî kişilik kazanan Kuzey Hunnu, hürriyetin, cesaretin, millî gururun, ısrarla hedefe ilerlemenin ve köleliğe karşı örneğiyle eski düzeni bozarak bağımlı halkların başkaldıracağı kadar etkiliydi. Artık eski Çin patronajlı dönemler yoktu. Halklar teker teker bağımsızlık mücadelesine başlıyordu. Çin askeri de zayıftı. Öyleyse Çin mantığı harekete geçmeliydi. "Böl ve hâkim ol" düşüncesi eskiden de çok etkili bir ele geçirme yöntemiydi. Çin de bunun uzmanıydı.

Çevre halklar dengesini gözden geçiren Huan-Di (Çin imparatoru MS 147), böyle bir tablo karşısında baş düşmanı ve rakibi Kuzey Hunnu'yu çökertecek gücü aramaktaydı:

-Güney Hunnu artık ürkütücü olamazdı, ayaklanmalar şiddetle bastırılmış ve tahta, tamamen Çin'e bağlı Güygür oturtulmuştu.

-Uhuan MS 144'te ikinci defa Çin'e bağlanmış, Syanbiy halkıyla savaş alanlarında arası açılmıştı. Artık Syanbiylerle birleşemezdi. Savaşlarda ön sırada ve sınırların korunmasında kullanılıyordu.

-Hami, Hotan, Arka Çesi; Kuzey Hunnu etkisi altındaydı ve Çin için tamamen kayıptı.

-Kuzey Dinlinler; Hunlara karşı isyancı da olsalar, eski Sarıbaşların çekirdeğini oluşturan bu halk her an akrabaları Kuzey Hunlar tarafına geçebilirdi. Onlara da güvenilmezdi.

-Siuy Prenslikleri de güçsüzlükleri ve kaypak tutumlarından dolayı güvenilir, ciddi bir güç sayılamazdı.

-Çin'in güneyindeki Bay Junlar (Di), Jun kalıntıları, Jun soylu Tangut kısımları; Çin'in Kuzey Hunnu'ya karşı girişimine karşı çıkabilecek güçteydi. Bay Junların "gökten asker" lakabını ve cesaretini Çin biliyordu. Onların Hunnu'ya karşı Çin'e sadık kalması şüpheliydi. Ser ve Sinlerin torunları ise başka etnik isimler alsalar da, hâlâ Sarıbaş özelliklerinden arınmış değillerdi. Savaşlarda yıpranmış, ekmek derdindeki Çin halkı da yeni Hun savaşı ilanı gibi bir kıvılcımla ayaklanabilirdi. Tarih, Çin halkının iç mücadele örnekleriyle doluydu. Bu nedenle bir başka gücün

körüklenmesi onun da Hunlara karşı yönlendirilmesi gerekmekteydi.

-Hagaslarda Li Lin'in torunları tahtla birlikte Çin düşmanlığını da devraldıklarından Çin'e destek olmazlardı. Zaten Çin'e destek olmak isteseler de Hunlara karşı çıkacak, ne gücü, ne uzmanlığı, ne de maddi, manevi gücü vardı.

-Kyanlar ve Tangutlar, kuzeybatı dağlarında Çin'in bu bölgedeki sınırını tehlikeye sokan ve sürekli ayaklanan halklardı. Hunlarla akraba olmaları onları Çin düşmanı yapıyordu.

-Eski Hun dostları Boma ve Tobalar da savaşa giremeyecek kadar az nüfuslu ve zayıf halklardı.

-Ortada Hunları yıkabilecek tek bir güç kalıyordu, o da Syanbiyler. Önderleri Tanşihay (MS 141-181), genç ve hırslı bir adamdı, Hun isminin kökten silinmesine yardımcı olabilirdi. Tanşihay'ın MS 156-157 yıllarında Çin'e yaptığı saldınların sonuçları ağır olmuştu. Dinlinleri Sayan'a geri göndermesi, Usun'u darmadağın etmesi, Güney Hunnu'da da yandaşlar bulması ve yeni bir Mode'ye dönüşmesi, MS 165'te kendi bayrağı altında, Çin'e karşı ayaklanıp bağlarını koparan Güney Hun kısımlarını ve Uhuanları kendine katması, Syanbiylerin ciddi bir bölgesel güce dönüşmeye başladığını gösteriyordu. 16 yaşındaki Tanşihay, eski Hun topraklarının sahibi olarak çölde otoriteli bir güç olmuştu.

Syanbiylerin gücünü doğru anlayan Çin Sarayı'nın dost girişimleri gecikmedi. MS 167'de Tanşihay'a barış ve akrabalık anlaşması teklif edildi. Fakat genç adam, dünyayı ayakları altına almak ve şanını da kimseyle paylaşmak istemediğinden teklifi reddetti. Ancak ağzından bal akan elçilerin etkisine girmekten de kurtulamadı ve Çin'e karşı olumlu bakmaya başladı. Bu olumlu bakış, Çin hediyeleriyle de destekleniyordu. Ama onun ateş püsküren askerleri eski alışkanlıklarından vazgeçemediklerinden Çin sınırlarını talan etmeye devam ediyorlardı. Çin ise bunları görmezden gelerek gücü ve mantığını "gizli diplomasi uzmanlarına" verdi ve Syanbiy halkında Hun karşıtı bir moral oluşturmayı başardı.

Çin'in bu davranışlarını olumsuz bir davranış olarak nitelendirmek doğru olmaz. Günümüzde de o yöntemler kullanılmakta. Yalnız diğer

halkları Çin'e karşı kılan, onun bu diplomasiye daha erken başlamasıydı. Aslında dünya egemenliğini hayal eden bir devlet, Çin uzmanlığını titizlikle öğrenmeli, zira MÖ 2000'den daha önceki zamanlarda bile günümüzdeki siyasetçileri taş çıkartacak bir yetenek gözlenmektedir.

Önce fikir; sonra hedef; daha sonra ona ulaşma yolları gibi basamaklarla yavaş ilerleyen Çin diplomasisi inanılmazı başarıyor. Çin "akrabalığıyla" şımaran Tanşihay, Kuzey Hunnu'nun topraklarına geri gelme gibi bir girişime karşılık vermeye hazırlanırken, onlara destek olabilecek halkları da teker teker susturuyordu. Sarıbaş akrabaları Dinlinler, tüm askerlik uzmanlıklarına rağmen bu genç ve hırslı adamın baskısına dayanamamış, memlekeletlerini bırakarak Sayan Dağlarının arkasına göçmek zorunda kalmışlardı. Fuyuy tamamen susturulmuş, Güney Sibirya'ya da seferler düzenlenmiştir. Hunlar ise şiddetli çarpışmalarla Tarbagatay'ın arkasına atılmışlardı. Eski Hun topraklarının tek sahibi olan Tanşihay, Cungarya ve Halha'daki halkını Sarı Su'yun çevresine yerleştirmiş ve Junlarla Hunları unutturacak biçimde, ölünceye kadar Çin'i vahşi yağmalamış, kan ve korkuya boğmuştur. Hunlar ise bir daha vatanlarına dönemediler, kaybettikleri baba ocağı, çöl ve Halha artık, Moğol denen Dunhu, Uhuan ve Syanbiy halklarının vatanıydı. "Hanhay Denizi" Gobi çölü de artık Hunların şarkı-efsanelerinde kalacaktı.

Kitabın başında Hun halkının dört soyu olduğu belirtilmişti. Dünya tarihince de bu kabul edilmektedir. Tarihte Hun boyları şöyle geçer:

- Kuzey Hunlar
- Sogdiy Hunlar
- Syanbiy Hunlar
- Çinli Hunlar

Tarihe sadece boy isimleri geçmemiş, onlar ise tüm Türk halkları tarafından bilinmekte:

- Nart
- Sya

- Syanbiy (Tanşihaylı)
- Oğuz

Kuzey Hun şanüylerinin isimleri ve hükümdarlık dönemleri

(Si Lüan Di soyu)

- Tuuman, MÖ 3. yüzyıl
- Mode, MÖ 209-174
- Laoşan, MÖ 174-161
- Günçen, MÖ 161-126
- İçisiye, MÖ 126-114
- Üybiy, MÖ?
- Üvey, MÖ 114-105
- Uşilu, MÖ 105-102
- Güylihu, MÖ 102-101
- Tzuydeiheu, MÖ 101-96
- Sânbsânçen, MÖ?
- Huluğu, MÖ 96-85
- Huyan Di MÖ 85-68
- Hüylüy-Tzuanküy, MÖ 68-60
- Uyan Güydi (Tutsihan), MÖ 60-?
- Çj'cji, ?
- Huhanye, MÖ 58-31
- Fuçjuley, MÖ 31-20
- Susiye, MÖ 20-12
- Güya, MÖ 12-8
- Uçjülü, MÖ 8-MS 13

- Han, MS 13-18

- Üy, MS 18-46

- Udadiheu, MS 46-?

- Punu, MS 46-? "

- Biy, MS 48-55

- Ülü, MS?-87

- Uyçugan, MS? 89 (Uyçugan'dan önce ismi belirlenemeyen kardeşi tahta çıkmıştır.)

Çin'e bağlı Güney Hunnu Şanüylerinin İsimleri ve Hükümdarlık Yıllan

- Mo, MS 55-56

- Han, MS 56-59

- Di, MS 59-63

- Su, MS 63-?

- Çjan, MS 63-85

- Süan, MS 85-88

- Tuntuhe, MS 88-93

- Ango, MS 93-94

- Şigı (Şıga), MS 94-98

-Than, MS 98-124

- Ba (Bi), MS 124-128

- Hülü (i), MS 128-142

- Fınheu, MS ?

- Deuleçu, MS 143-147

- Güyguyr, MS 147-172

- Güyguyr'un oğlu, MS 172-179

- Huçjen, MS 179 -

- Kanküy, MS 179-?

MS 200'lerde Güney Hunnu artık sindirilmiş ve dağılmış olduğundan tarihte önemi kalmamıştır.

Hunların Avrupa Yönü

Hunların Avrupa tarafına yayılma tarihi ve yönü hakkında birbirini reddeden çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle onların göç yollarını tam olarak belirlemek zordur. Yine de yazılı Çin kaynaklarına ve arkeolojiye güven daha fazla olduğundan, Kuzey Hunlarının İç Asya'dan ayrılma tarihinden itibaren (MS 97) Hun halkının Avrupa tarafına geçtiği sanılmaktadır. Fakat bunu kabul ettiğimiz takdirde Avrupa'da daha erken tarihlerde görülen Türk kısımları bir başka halk olarak ortaya çıkmakta ve bilgide çelişki oluşturmaktadır. Oysa MÖ 6-5. yüzyıllarda İç Asya'dan Avrupa'ya etnik göçler olmuştu. Bu göçe dünya tarihinde "küçük göç" adı verilmiştir. "Küçük göç" sırasında çoğunluğu Hun halklarının oluşturduğu da arkeolojik kazılardan bilinmektedir.

Dolayısıyla, Kuzey Hunnu'nun Asya'dan kopma tarihini Hunların Batı yönü yolunun başlangıcı kabul etmek yanlış olur. Zira bu dönemde Ural, Altay, Skifya, Volga ve Don bölgelerinde Hun kökenli halklar mevcuttu. Hunların Batı Avrupa yönündeki akışı bir an gerçekleşen bir göç değildir. Halk göçleri MÖ 6. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar sürmüştür. Arkeolojik bulgular da bu fikre aykırı değildir, zira eski Hun tarzındaki gömme töreleri birçok bölgede Hun izlerini kanıtlamıştır.

Buna göre Hunların süreğen göç dalgalarıyla Avrupa'ya yayıldığı, MS 1. yüzyılda İç Asya'dan kopanların da daha önce gidenlerin yolunu izlediği fikri daha gerçekçi gelmektedir.

Sözlü kültürlerde bu olayların yansımaları bulunmasına rağmen, tarih, yazılı ve arkeolojik kaynakları esas aldığından önceki göçler hakkında kanıtlı konuşmak zordur. Ancak, Kuzey Hunnu'nun yönünü izlemek mümkündür.

MS 1. yüzyılın sonunda anavatanına veda eden Hunlar, önce Ural'da

kendine gelmiş ve sonra da Batı Avrupa'ya yönelmiştir fikri netlik kazanmış durumdadır. Öyleyse, Ural çevresindeki halkların çoğunluğunu oluşturan Ugr halkı da onlarla birlikte olmalıydı. Kuzey Hunlarının İç Asya'yı terk etme ve Batı'da ortaya çıkmalarının arasında 250 yıllık bir zaman mesafesi vardır. Bu da Hunların bu halkla (Ugr) birleştiğini ve yeni nesillerin ortaya çıktığını göstermektedir. "Gun" adı verilen Hun nesillerinin Alan ve Sarmat (İran kökenli halklar) egemenliğini yıktığı ve barış anlaşması üzerine bir halk oluşturduğu dönem MS 350 olarak bilinmektedir. Gunlar tabii ki antropolojik olarak da değişime uğramıştır. Zira etnik partneri Ugr halkı da kendisi etkilendiği kadar onları da etkilemiştir.

Alan ve Sarmatlarla Hunların karşılaşması, Kafkas önü ovalarda başlamış ve Skifya denen Kuzey Kafkas ovalarının Hunlara geçmesi ve Kafkas Halkları Birliği'nin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştı. Bronz devrinin askeri tekniği demir devrini getiren Hunların (Gunlar) teknik ve silahlarına dayanamamıştı. Alan ve Sarmatların ortak memleketi Yantsay (Alanya), Birlik'in bir kaganatı, *As* (Alan ve Sarmat halklarının birleştirilmiş etnonimi) halkları da kardeş sıfatıyla yeni Kafkas bölgesi oluşumuna katılmışlardır. MS 350'de gerçekleşen bu olaydan sonra toprakları Avrupa yönünde genişletme ve halklara egemen olma süreci başlar. Volga (İdil) nehrinin kıyıları Türk akınlarının göbeği olmuş, Türkler (Hunlar) burada üç dala bölünerek, birincisi İdil'in aşağı kısımlarına (Hazarlar), ikincisi kuzey yönüne yayılmış, üçüncü kısımsa güney yönünü izlemiştir. Kuzeye gidenler İdil Bulgarları adını korumuş, güneye gidenlerse Bulgar, Kara Bulgar, Kuman kollarına bölünmüştür. Skifya halklarını (beş halk) yenerek Kafkas önü ovaları ve Kuzey Kafkas dağlarının sahibi olan Alan ve Sarmatlar, MS 300-350 yıllarında Bulgar, Kara Bulgar ve Kuman adı verilen Hun halkları tarafından ele geçirilmişlerdi. Kafkas önü ovaları ve dağlarında oluşan Birlik ileride, Dunay'dan Bosfor'a, Moskovya nehrinden Kafkas tepelerine kadar uzanan kocaman Deşt-i Kıpçak devletine dönüşecektir.

Atilla dönemi, Hun tarihinin en çelişkili bilgilerle dolu dönemidir. Tarihî nitelemeler "vahşi göçebeler"den "medeniyet getiren halk"a kadar zıtlıklar içermektedir. Bu tarihi herkes bilir ve burada tekrarlamak konuyu başka yöne çekebilir. Kimin vahşi kimin medeni olduğu arkeoloji

tarafından çoktan kanıtlanmış, saptırılmış tarihin tutarsızlığı da gerçek tarihî kanıtlar karşısında artık etkisini kaybetmiştir.

Farklılıkların bir araya gelmesinin bambaşka bir oluşumu meydana getirdiği bilinen bir gerçektir. Hun halkının yaratılışı ve tarihî bununla anlatılabilir. Farklılıkların kaynaşmasından oluşan Hunlar yaşadığı dönemi aşan bir halktır.

MÖ 3. binyılda gerçekleşen etnik kaynaşma sırasında, tarihi rüzgârlarla sürüklenerek Gobi çölünde yaşam mücadelesi veren halklar, zamanın insanıydı ve kendilerinden Hun diye bir halkın yaratılacağı, bu halkın da alışılmış sınırları (coğrafi, ahlaki, antropolojik, kültürel) aşacağını ve insanlık tarihinde unutulmaz bir halk olacağını düşünemezlerdi. Hun etnik unsurunda bulunduğu bilinen Avrupa tipi, Huanün ve Hunüy (Di, Dinlin) ve Sya Hanedanı döneminin temsilcileri -Şun Vey ve onun halkı, Çinliler-, Hun halkının ataları sayılmakta ve onun başarılarıyla birlikte anılmaktadırlar.

Hun ismi onların torunları Türkler için de gurur kaynağıdır.

HUN TARİHİNİN KISA BİR HATIRLATMASI

MÖ 7-3. binyıllar: Jun, Di ile Çin arasında yapılan egemenlik savaşı, tarihte "Sarıbaşlar-Karabaşlar Savaşı" olarak adlandırılmaktadır. MÖ 3. binyılda Sya Hanedanı döneminde Sarıbaşlar (Jun ve Diler) vatanlan Çin'den çıkarılarak Kuzey Çin dağlarına ve Gobi çölünün kenarına itilmişlerdir.

MÖ 3. binyıl: Hun halkının yaratılmasını sağlayan etnik unsurlar (Huanün, Hunüy, Jun, Di, Şun Veyin halkı), Gobi çölünün güneyinde, Çinliler tarafından "Saşay Kum Devleti, Dinlinlerin Memleketi" denen yerde yaşamakta.

MÖ 2600: "Sarı imparator, Çin'e savaş ilan etmiş" cümlesi, Çin tarihi kronolojisinde geçmekte. "Dinlin" denen "Kum Devleti"nin soylar toplumu halinde yaşadığı bilinmekte.

MÖ 1200: İnsanoğlunun medeniyetinin önemli olaylarından birisi olan Hunların Gobi çölünü geçmesi, Sibirya'yı açarak dış dünyaya bağlaması Orta Asya ve Sibirya halklarının evrimini hızlandıran tarihî bir olaydır.

MÖ 1500-1200: Hunnu devletinin tarih sahnesine çıkması. Yönetim sisteminin Çin'in aksine Soylar Birliği Başkanları Kurulu ve Yaşlılar Kurultayı'na dayanmasıyla tanımlanmaktadır.

MÖ 900-500: Çjou Hanedanı'yla savaşlar. MÖ 6-5. yüzyıllardaki "küçük göç" ve Hunların batıya kısım kısım göç etmeye başlamaları.

MÖ 3. yüzyıl: Hunnu devletinin şanüy yönetimine geçmesi.

MÖ 1.-MS 1. yüzyıl: Hunnu'da iç savaş ve parçalanma dönemi.

MÖ 47: Çin egemenliğinde Güney Hunnu devletinin oluşması. Huhanye Şanüy'ün halkıyla birlikte Çin'e teslim olması.

MÖ 46: Talas ırmağı kıyısındaki Çjicji kalesinin Çinliler tarafından ele geçirilmesi. Çjicji'nin ve halkının öldürülmesi. Kangüy'ün Hunlara destek olması.

MÖ 9: Üçjulü Şanüy'ün Güney Hunnu'yu Çin'e karşı ayaklandırması, bağlılık anlaşmasını iptal etmesi ve tekrar Hunnu isminin alınması. Çin yöneticisi Van Man'ın imparatorluğunun hanedanından olmaması nedeniyle Güney Hunnu tarafından kabul edilmemesi ve savaş durumu.

MS 44-55: Yeni içsavaş, tekrar parçalanma. Biy Şanüy yandaşlarıyla birlikte Çin'e geçti ve Çin'e bağlı Güney Hunnu yeniden kuruldu.

MS 44-55: Kuzey Hunnu ve Güney Hunnu birbirine düşman oldu. Kaçakların bir devletten diğerine akın etmesi. Orta sınıf Güney Hunnu'ya gitmiş, üst düzey soyluluk da Kuzey Hunnu'da kalmıştır. Çin, kışkırttığı halklarla Kuzey Hunnu'yu düşman çemberine aldı ve savaşlar şiddetlendi.

MS 44-85: Düşman çemberinin daralmaya devam etmesi, savaşların süreğen hale gelmesi, Hun halkının kısmen Çin'e, Usunlara ve Syanbiylere katılması.

MS 97-99: Kuzey Hunnu halkının İç Asya'dan batı tarafa gitmesi, yeni hanedan dönemi. Orta düzey Si Lüan Di soyunun yerine üst düzey Huyan (Koyan) soyunun şanüylüğe getirilmesi, şanüyün üst düzey soylulukla denk olması. Ural çevresinde, İdil'in aşağı kısımlarında Hunların Ugr halkıyla birleşmesi.

MS 100-350: Skifya halklarını yenerek Kuzey Kafkas Dağları ve Kafkas önü ovalarının sahibi olan Alan ve Sarmatların da Hunlar (Gunlar) tarafından yenilmesi ve her iki halkın da kardeşlik anlaşması çerçevesinde Hun halkına katılmasıyla Kafkas Halkları Birliğinin oluşturulması. Bu devlet daha sonra Deşt-i Kıpçak devletine dönüşmüştür.

MS 3.-5. yüzyıllar: Hıristiyanlığın yayılması, Türklerin (Gun, Bulgar, Kara Bulgar ve Kumanlar) Tanrı dininin yanı sıra yeni dini de benimsemesi.

MS 4.-14. yüzyıllar: Deşt-i Kıpçak devletinin güçlenmesi, Avrupa egemenliği.

MS 13.-14. yüzyıllar: Mısır Memlüklüleri Sultanı Baybars'ın ricası üzerine, Yahudi mültecilerin Deşt-i Kıpçak devletine kabul edilmesi.

MS 14.-15. yüzyıllar: Deşt-i Kıpçak devletinin Moğollar tarafından ele geçirilmesi. Üst düzey Türk soylarının Moskovya'yla anlaşarak, Moğollara karşı cephe oluşturmak amacıyla Moskovya'ya geçmesi ve Rus etnik ismini kabul ederek devlet oluşturma hayalleri gütmesi.

MS 15.-16. yüzyıllar: Moğolların Rus ve Türk kuvvetlerine yenilmesi. Hemen ardından başlatılan "Ruslaştırma" savaşları, Türk halkını etnik isminden etmesi, parçalaması. Türk isminden vazgeçmeyenlere yeni isim takılarak tarihe "yeni yaratılmış halklar" olarak geçirilmesi. Türk ismi silinmiş ve Türklerin de ölmüş bir halk olarak tarihe geçmesi.

MS 15. yüzyıl: Karadeniz kıyısında (Novorosiysk yakınlarında) Yunan egemenliğinde bulunan kıyı halkı Adıgların (Çerkeş, Kabartay, Ubıh) 1479'da Gedik Ahmet Paşa tarafından ele geçirilmesi, yarısının Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanması, yarısının da Rus girişimleriyle Kuzey Kafkas Dağlarına doğru gitmesi. Dostluk anlaşması üzerine Adıg halkına (üç soy) dağ önü ovalarda Türk (Bulgar, Kara Bulgar, Kuman) topraklarının verilmesi. Böylece Türk kökenlilerin yanına Rus çarının akrabası olmuş (kız verilmiş, ismi Mariya) bir halkın sokulması.

(Tarihte bilinen Adıg Bekoviç Çerkasskiy, Kafkas halklarına karşı şiddetiyle tanınmış ve Rus çarı tarafından bile azarlanmıştı. Kuvvetleri Kabartay, Çerkeş ve Adıglardan oluşuyordu.)

MS 18-20. yüzyıllar: Türk kökenlilerin çoğunluğunun sığındığı Kafkaslara karşı Rus Çarlığının savaşları. Kafkaslar'ın kanlı bir şekilde ele geçirilmesi.

MS 20. yüzyıl: Kafkas bölgesinde yeni etnik isimleriyle tarihe geçirilen parçalanmış Gun (Bulgar, Kara Bulgar, Kuman Alan-Sarmat katılımıyla) nesilleri Nart-Karaçaylılar (Alan-Sarmat katılımı daha yüksek), Nart-Balkarlar (Alan-Sarmat katılıma daha az), Nart-Avarlar, Nart-Kumuklar. Osetler (Alan-Sarmatların torunları sayılmakta). Dağıstan halkları içinde de eski Skifya halklarının kalıntıları (Gunlara MS 3-4. yüzyıllarda katılmıştır) yaşamaktadır. Çeçenler, Skifya'nın köklü ve önder halkı olmuştur ve Gunlara kardeş olarak katılmıştır. Tüm Skifya halkları Türk kültürünü benimsemiştir. Nart boyu Türklerinin özellikleri sözlü kültürden okunmaktadır. Türkler de yerli, gelişmiş Skifya kültüründen

etkilenmiş ve ortaya Nart Kültürü denen Kafkas kültürü çıkmıştır. Syanbiy boyu Türkler- Nogaylar ve Adıg boyları (Çerkeş, Kabartay, Adıg, Ubıh) bu kültüre en son katılmış halklardır.

SONUÇ

Hunlar hakkında, belirtildiği gibi tarih çelişkili bilgiler korumakta ve "kara nitelemelerin" çoğunluğu atalarımızın gerçek değerini gölgelemektedir. Günümüzde bile bazı tarihçiler Uordan'ı esas alarak onun özel kinini içeren yazılarını kitaptan kitaba taşıyarak, onları da gerçek dışı Rus Çarlığı tarihiyle birleştirip, kendi yorumunu katarak Türk (Gun, Hun) halkını küçük düşürmeye devam etmektedirler. Böyle bir tarih üzerinde yetişen nesiller de yanlış yönlendirilerek halklar arası ilişkilerde nesnel olmakta zorlanmaktadır.

O yüzden bu kitap, tarihî kaynaklar üzerinde hazırlanıp sunulmakta, arkeoloji ve yazılı tarihî kaynaklara dayanmaktadır. Atalarımızın kaderi çamurla kaplanmış değerli esere benzer. Onu bu kaplamadan arındırmak da tarihe, düşünürlere düşer. "Yıldırım, yüksek ağaca çarpar" atasözü Hun halkının kaderi ve yanlış itibarını anlatabilir. Hunlar ise yaşadıklan dönemin sınırlannı aşmış ve geleceğe atlamış, cesur ve yaratıcı bir halktı.

Başta da belirtildiği gibi bu kitap, Nart Boyu Türkleri Hun-Karaçaylıların tarihi, Hunlarla benzerliği, hatta aynılığını dikkate sunmak amacıyla ele alınıp, ataları Hunlar hakkındaki resmî tarihi bilgileri sunmaktadır.

KAYNAKÇA

ADJİ (Adjiev), Murad, "Mı iz roda polovetskogo".

"Polın polovetskogo polya", TOO "pik-KONTEKT", 1994.

BASKAKOV, N.A., çeviren Prof. Dr. Samir Kazımoğlu, "Türk Kökenli Rus Soyları", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

BAYRAMKULLANI, A.M., İ.H., ORUSBİYLANI, M., "Karaçay til", KÇR. Çerkessk, 1985.

BEREZİN, İ.N., "Hanskiye yarlıki ruskomu duhovenstvu", Kazan-Tatarya, 1850.

BERNŞTAM, A.N., "Oçerk istoriyi gunnov", L., 1951.

BERNŞTAM, H.N., "Gunnskiy mogilnik Noin-ula", İzv. Otdel. Obşeşv. Nauk, 1937, No-4.

BİÇURİN, N. Ya. (Yakinf), "Sobraniye svedeniy o narodah, obitarşih v "Sredney Aziyi v drevniye vremena", c.l-2, M.L., 1950.

BİÇURİN, N. Ya., Rukopıs v Arhive İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR. F. 7. 1-15 adet.

"Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya", M., 1926, c.1-3.

"Çteniya v İmperatorskom obşestve istoriyi i drevnostey rossiyskih pri Moskovskom Universitete", kitap 2, 1862.

DAL, İ.V., "Tolkovıy slovar jivogo velikorusskoğo yazıka".

DUBROVİN, N.F., "İstoriya voynı i vladıçestva", c.4.

GO MO-JO, "İzbrannıye soçineniya", M., 1955.

GO MO-JO, "Epoha rabovladelçeskogo stroya", M., 1956.

GRUMM-GRJİMAYLO, G.E., "Zapadnaya Mongoliya i Uranhayskiy kray", c.2, L., 1926.

GİKOVİÇ, A.İ. (tercüme), "Antologiya Kitayskoy poeziyi". M., 1957.

HABİÇEV, M.H., "İmennoye slovoobrazovaniye i formoobrozovaniye v kumanskih yazıkah", Moskva, 1989, VT.

HAMMER, Joseph von, "Osmanlı Tarihi", c.1-2, çevirmen Mehmet Ata, düzenleyen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Mil. Eğ. Yay., İstanbul, 2005.

He Tzi Yuan, "Kratkiy açerk istoriyi Tsin Han", Şankay, 1955, (Referat. sb. 1956. No-17).

Hrestomatiya po istoriyi drevnego mira" (okul kitabı).

İNOSTRANTSEV, K.A., "Hunnu: Gunnı", L„ 1926.

JUKOVSKİY, V.A., "Polnoye sobraniye soçineniy", c.12, SPb., 1902.

"Karaçay folklor", Mikoyon-şahar, 1940.

"Karaçay Halk Cırla", Rusya, KÇAO, Çerkessk, 1968.

"Karaçay-Malkar Folklor", Çerkessk, 1987.

"Karaçaevo-Balkarskiy folklor v dorevolütsyonnıh zapisyahi publikatsiyah", Nalçik, 1983.

KARAMZİN, N.M., "İstoriya gosudarsva Rossiyskogo", SPb., 1863, c.l.

KİSEL.OV, S.V., "Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri", M., 1951.

KRAÇKOVSKİY, İ. Yu., "Arapskaya literatura na Severnom Kavkaze", İzb. soç. M.-L., 1960, c.l-6.

KURAKİN, B.İ., (Rassujdeniya knyazya "Glavnıye zadaçi Moskorskogo gosudarstra" Arhiv Kurakina. SPb., 1892.

Lİ BO (701-762), Antologiya kitayskoy poeziyi, M., 1957.

"Malkırlıla bla Karaçaylılanı halk poeziya çığarmaçıklıkları", Çerkessk, 1988.

MARTSELLİN, Ammian. "İstoriya", c.3, Kiev., 1908.

"Materiyalı i issledovaniya balkarskoy dialektologiyi, leksiki i folklora", Nalçik, 1962.

MENDELEYEV, D.İ., "Problemi ekonomiçeskogo razvitiya Rossiyi", M., 1960.

"Nart tauruhla", Nartla. Nalçik, 1966.

"Nart Tauruhla", Rusya, KÇAO, izd. KÇAO., 1959.

"Nart Sözle", Rusya, KÇAO, izd. KÇAO., 1959.

"Nartskiy Epos" (Nartı), (Balkar ve Karaçaylı Hunların efsaneleri) İzd. fir. "Vostoçnaya Literatura", Moskva, 1994.

OBRUÇEV, V.A., "İzbrannıye rabotı po geografiyi Aziyi", c.l, M., 1951.

"Ogonyok" dergisi, sayı 23, 1955.

"Osmanlı Sultanları", Akvaryum Yayınları, 2005, İstanbul.

PERİNÇEK, Doğu, *Toplum ve Devlet,* Kaynak Yayınları, İstanbul.

PLEHANOV, G.V., "Eftalitı : ih sosedi v IVv".

POTTO, V. (V.P. Dolgorukov'un yardımıyla), "İstoriya dragunskogo Nijegorodskogo Ego İmperatorskogo Vısoçestva gosudarya naslednika tsesareviça polka", SPb, c.l., 1894.

RUDENKO, S.İ., "Kultura naseleniya Gornogo Altaya v skifskoye vremya", M.-L., 1953.

"Russkiy biografiçeskiy slovar", J.Z. Pedrograd, 1916.

"Russkiy Vestnik" (dergi), Kasım, 1874.

SAİDOV, M.S., "Vözniknoveniye pismennosti u avarstsev", Yazıki Dagestana, Mahaçkala, 1948, vıp. 1.

SEMENOV, İ.U., "Cırla bla nazmula" (Saylamaları), Moskova, "insan" 1992.

SEMENOV, İ.U., "Makam bla Söz" (arşiv materyalleri).

SİMONOVSSKAYA, L.V., G.B. Erenburg, M.F. Yuryev, "Oçerki istoriyi Kitaya", M., 1956.

SULEYMENOV, Oljas, "Az-i-ya".

ŞEREMETYEVSKİY. V.V., "Familnıye prozvişa velikorusskogo duhovenstva v XV1II-XIX stoletiyah", R. Arhiv. 1908.

TAUKUL, Ufuk, "Karaçay-malkar Türkçesi Sözlüğü". Türk Dil Kurumu

Yayınları, 770, Ankara, 2000.

TEPLOUHOV, S.A., "Raskopka kurganov v gorah Noin-ula", L., 1925.

TOLSTOV, S.P., "Po sledam drevnehorezmiyskoy tsivilizatsiyi", ıVI.-L., 1951.

TRAM-SEMEN, Sofi, "Culduzlama" (Nart Astrolojisi), Ocak Yay., 1996. Ankara; "Türk Astrolojisi", Kesit Yay., 2003, c.4.

TSYAN, Sıma, "İzbrannoye", M., 1956.

ULAKOV, M.Z., "Problemi leksiçeskoy stilistiki Karaçaevo-Balkarskogo yazıka", KBR, Nalçik, 1994.

VASİLYEV, L.S., "Kulturnıye i torgovıye svyazi Hanskogo Kitaya s narodami tsentralnoy i Sredney Aziyi", "Vestnik istoriyi mirovoy kulturı" (dergi), No-5, 1958.

"Vestnik drevney istoriyi", 1955, No-1, (Ban Çao başlığı), s. 113.

"Vesnik istoriyi mirovoy kulturı", No-5, 1958.

VOYEVODSKİY, M.V., GRYAZNOV, M.P., "Usunskiye mogilniki na territoriyi Kirgizskoy SSR", VDİ, 1938, No-3.

Arşiv materyaller: KBNİİ (Arhiv Kabardino-Balkarskogo Nauçno-İssledovatelskogo İnstituta istoriyi filologiyi i ekonomiki); KÇNİİ (arhiv Karaçaevo-Çerkesskogo Hauçno-İssledovatels-kogo İnstituta).

ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

Eğitim durumu: Kabartı-Balkar Kültür Enstitüsü, Rejisör Bölümü; Moskova Tiyatro-Sinema Üniversitesi (GITIS)-Sinema Tiyatro Aktrisi Bölümü; Moskova GİTIS Yüksek Lisans-Senaryo ve Dram Yazarı Bölümü; Moskova Kültür Sanat Üniversitesi Yüksek Lisans Tiyatro Baş Rejisörlük Sinema Yönetmenliği. ,

Rusya'da yayınlanmış eserleri:

Oyunlar: "Eşikte", "Paraleller", "Bayçı'nın Sonu", "Nuh'un Gemisi", "Biynöger" vb.

Şarkılar: Kabartı-Balkar ve Karaçay-Çerkez Cumhuriyetleri Devlet Radyo TV arşivinde çok sayıda program (şarkılar, besteler, medya çalışmaları, sanat araştırmaları).

Türkiye'de yayımlanmış eserleri:

Kitapları: *Nart Astrolojisi (Türk Astrolojisi),* c.I, "Ocak", "Takav", Gazetecilik Yayıncılık Ltd. Şti., 1977-1999; *Türk Astrolojisi,* 4 cilt, Kesit Yayınları, 2004; *Bayçı'nın Sonu,* TC Devlet Tiyatroları Baş Dramaturgluğu, 1996-1997, *Nart Boyu Türkleri Hun-Karaçaylıların Atasözleri,* Kaynak Yayınları, 2006.

Çevirileri: Gumilyov, *Hunnu;* Murat Adji, *Biz Polov Soydanız*; Botay Barlıu, *Sibilli,* Ahmet Yesevi Üniversitesi, 1995-1996; Kuprin, *Moloh.* Doruk Yayınları, 1996, TC Kültür Bakanlığı Kültür Web sayfası, Türkiye Cumhuriyeti Kültürel Tanıtımı (Türkçeden Rusçaya tercüme, 1999.)

Rusya'da çalıştığı yerler: Moskova Devlet Flarmonisi, Besteciler Konserleri Söz Sanatçısı; Bryansk Devlet Tiyatrosu (aktrist); Kabartı Balkar Devlet Tiyatrosu (aktrist); Karaçay-Çerkez Devlet Tiyatrosu (aktrist, dramaturg, rejisör); Karaçay Devlet Radyo TV (koro solisti); "TMIFIS" Kültür Sanal Teşkilatı Kurucusu ve Başkanı; Kuzey Osetya Cumhuriyeti Mozdok Tiyatrosu (rejisör, yönetmen); Kabartı Balkar Rus Devlet Tiyatrosu (Genel Müdür Yardımcısı).

Türkiye'de çalıştığı yerler: Anadolu Ajansı "Avrasya" Radyosu,

program hazırlayıcısı ve spikeri (Türk Dünyası); eski Devlet Bakanı Ahat Andican'ın Danışman Grubu'nda bilgi-işlem, tercüman.

Bildiği diller: Türkçe, Rusça, Karaçay Türkçesi, Balkar Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Kumuk Türkçesi.

Uyruğu: Hun Türkleri-Karaçaylılar (Nart Boyu).

Üyesi olduğu kuruluşlar: Rusya Devlet Sanatçıları Birliği üyesi.

Sofi Tram-Semen

ATALARIMIZ HUNLAR

Bu kitap 14. yüzyılda parçalanmış Deşt-i Kıpçak'ın kalıntılarından biri olan, Elbruz dağının eteklerinde oturan ve "Karaçaylı" olarak adlandırılan Nart boyu Hun Türklerinin şifahi kültüründen derlenmiş bilgilere ve dünya tarihinde bilinen Hunlar hakkındaki kaynaklara dayanarak yazılmıştır.

Yeni nesil tarihçilerin bir kısmına göre "Alan", bazı komşu halklar tarafından da "farklı grupların oluşturduğu halk" olarak tanımlanmaya çalışılan Hun-Kara Çaylılar denilen halkın, her alanda göze çarpan, maddi-manevi kültüründe ve millî kimliğinde izlenen Hun özelliklerini hatırlatmak amacını gütmektedir.

ISBN 975-343-507-X

KAYNAK YAYINLARI